

MONITORING IZVJEŠTAJ O STANJU PRAVA DJETETA U BIH

ZA PERIOD 2019–2022.

Stavovi i mišljenja izneseni u ovoj publikaciji su stavovi autora i ne odražavaju nužno politike i stavove UNICEF-a.

DECEMBAR 2022.

MONITORING IZVJEŠTAJ O STANJU PRAVA DJETETA U BIH

ZA PERIOD 2019–2022.

Izdavač

Udruženje za ostvarivanje prava djeteta
„Naša djeca“ Sarajevo

Autorski tim

Aleksandra Štrbac
Mirsada Bajramović
Ira Raković
Berina Ceribašić

Grafički dizajn/DTP

Aida Redžović

Lektura

Maida Mehić

Štampa

Intea d.o.o. Sarajevo

SADRŽAJ

UVOD	7
SAŽETAK NAJBITNIJIH NALAZA.....	9
I POGLAVLJE	
GENERALNE MJERE IMPLEMENTACIJE, OPĆI PRINCIPI I GRAĐANSKA PRAVA I SLOBODE.....	13
Zakonodavstvo	15
Sveobuhvatna politika i strategija	17
Koordinacija	18
Raspodjela sredstava	19
Prikupljanje podataka	21
Nezavisno praćenje	22
Informisanje i podizanje svijesti.....	24
Najbolji interes djeteta.....	27
Poštivanje mišljenja djeteta	28
Saradnja sa civilnim društvom	30
Definicija djeteta.....	32
Građanska prava i slobode	33
Zabrana diskriminacije	33
Pravo na privatnost.....	35
Dječija prava i poslovni sektor.....	37
Državni mehanizam za izvještavanje i praćenje.....	38
COVID – generalni osvrt.....	39
Ocjena stanja i preporuke	42
II POGLAVLJE	
PORODIČNO OKRUŽENJE I ALTERNATIVNO ZBRINJAVANJE	45
Djeca lišena porodičnog okruženja.....	47
Situacija izazvana pandemijom COVID-19.....	55
Ocjena stanja i preporuke	55
Usvajanje	56

Ocjena stanja i preporuke	58
Djeca sa invaliditetom.....	58
Ocjena stanja i preporuke	73

III POGLAVLJE

OBRAZOVANJE, SLOBODNO VRIJEME I KULTURNE AKTIVNOSTI	75
Obrazovanje.....	77
Stanje COVID-19.....	86
Ocjena stanja i preporuke	87
Obrazovanje za ljudska prava	88
Ocjena stanja i preporuke	89
Odmor, slobodno vrijeme, rekreacija i kulturne i umjetničke aktivnosti	90
Ocjena stanja i preporuka	91

IV POGLAVLJE

NASILJE NAD DJECOM	93
Tjelesna kazna.....	95
Zlostavljanje i zanemarivanje	96
Seksualno iskorištavanje i zlostavljanje	100
Situacija izazvana pandemijom COVID-19.....	104
Zaključci i preporuke	105
Štetne prakse	106
Zaključak i preporuka	107
Linija za pomoć	107
Zaključak i preporuka	109

V POGLAVLJE

OSNOVNA ZDRAVSTVENA ZAŠTITA I DOBROBIT	111
Zdravlje i zdravstvene usluge	113
Vakcinacija	116
Ishrana djece	118
Dojenje i bolnice prijatelji beba	120
Ocjena stanja i preporuke	122
Zdravlje adolescenata.....	123
Ocjena stanja i preporuke	128
Zdravlje okoliša	129
Ocjena stanja i preporuke	130
Životni standard.....	131
Smanjenje siromaštva i usluge	134
Ocjena stanja i preporuke	136

VI POGLAVLJE

MJERE POSEBNE ZAŠTITE	139
Djeca tražioci azila, izbjeglice i migranti	141
Ocjena stanja i preporuke	148
Djeca u uličnim situacijama	148
Ocjena stanja i preporuke	149
Prodaja, trgovina i otmica	150
Edukacije za sudije i tužioce	152
Edukacija organa za provođenje zakona	154
Prevenција i podizanje svijesti u javnosti	155
Ocjena i preporuke	156
Pravda za djecu	157
Ocjena stanja i preporuke	159
Fakultativni protokoli uz Konvenciju o pravima djeteta	160
Ocjena stanja i preporuke	161
LITERATURA I IZVORI:	163

UVOD

UN Komitet za prava djeteta je krajem 2019. godine pregledao Kombinovani peti i šesti periodični izvještaj o stanju prava djeteta u BiH, čime je BiH kao zemlja koja je potpisala i ratifikovala Konvenciju o pravima djeteta ispunila svoje obaveze periodičnog izvještavanja do te godine. U istom periodu, UN Komitet je imao priliku i da primi delegaciju djece iz BiH, koja su uz pomoć i podršku Mreže organizacija “Snažniji glas za djecu” podnijela i prvi Dječiji izvještaj o stanju prava djeteta u BiH, prvi put u historiji BiH. Ovaj izvještaj, a i sama djeca koja su svoja mišljenja i iskustva iznijela pred glavnim tijelom Ujedinjenih nacija, koje se bavi pravima djeteta u svijetu, predstavljaju rijetku i visoko cijenjenu praksu dječije participacije u procesu izvještavanja. Zaključna razmatranja UN Komiteta za prava djeteta, i preporuke koje sadrže, uobičajen su rezultat ovog procesa, nastaju kao usaglašeni zaključci članova UN Komiteta za prava djeteta na osnovu svih prezentovanih činjenica i materijala, i predstavljaju bazu za rad na unapređenju prava djeteta u naredne četiri godine.

Uobičajene su prakse i da se u zemlji izrađuju periodični izvještaji o tome koliko su preporuke ispunjene i da se vrši monitoring aktivnosti koje vode unapređenju stanja ali i da se bilježe eventualni novi izazovi ili problemi. Ovaj izvještaj predstavlja srednjoročni pregled aktivnosti na implementaciji preporuka UN Komiteta za prava djeteta, ali bilježi i aktivnosti i događaje koji su imali uticaja na prava djeteta u BiH, i predstavlja aktivnost monitoringa kojeg vrši Mreža nevladinih organizacija “Snažniji glas za djecu”.

Izveštaj je izradila Radna grupa formirana nakon poziva za konsultante iz same mreže a koja se sastojala od tri kvalifikovana konsultanta i koordinatora aktivnosti. Sam izvještaj predstavlja pregled nalaza već postojećih analiza i istraživanja, i javno dostupnih informacija koje su prikupljene za potrebe ovog izvještaja, ali i pregled iskustava i mišljenja nekih udruženja koja rade sa djecom i za djecu, posebno sa djecom sa razvojnim teškoćama. Izvještaj se nije bavio prikupljanjem dječijih mišljenja i iskustava, jer je paralelno sa ovim monitoringom organizovan i proces u kojem dječije grupe, aktivne u organizacijama članicama mreže, imaju sopstvene aktivnosti na praćenju preporuka, a koji će imati sopstvene rezultate i produkte. Cijeli proces se odvija uz podršku UNICEF-a u BiH.

Prilikom izrade izvještaja konsultanti su koristili sljedeće metode i izvore podataka:

- ▶ Istraživanje i prikupljanje postojećih informacija i materijala
- ▶ Pregled medijskih sadržaja
- ▶ Anketiranje organizacija koje rade sa djecom i za djecu
- ▶ Tematski upiti resornim institucijama
- ▶ Fokus grupe sa roditeljima Romima (Ciljuge i Kiseljak)

Prikupljeni podaci razvrstani su po strukturnim poglavljima samog dokumenta Zaključnih razmatranja i preporuka, i to tako da smo prvo naveli sam sadržaj preporuke a potom i trenutno stanje, sa zaključkom u vidu procjene ispunjenosti preporuke, ali i pravce za buduće djelovanje.

Izvještaj je namijenjen svima koje interesuje stanje prava djece u BiH ali i aktivnosti u zemlji, na svim nivoima nadležnosti, u ispunjavanju preporuka UN Komiteta za prava djeteta.

U izvještaju nisu zabilježene sve aktivnosti koje su se u periodu od 2019. do 2022. godine dogodile i imale uticaja na djecu, jer bi za takav izvještaj bilo potrebno i više vremena i drugačiji istraživački proces, ali su zabilježene ilustrativne prakse, glavni problemi, sistemske promjene i efekti tih promjena na djecu, sve u kontekstu preporuka UN Komiteta za prava djeteta.

Zahvaljujemo svima koji su nam pomogli u tome, a posebno Udruženju za pomoć mentalno nedovoljno razvijenim licima iz Gradiške, Udruženju "Sunce" Mostar, Savezu za rijetke bolesti Republike Srpske Banja Luka, SOS Kinderdorf Internationalu, Centru za mlade INPUT, Udruženju "Nova generacija" Banja Luka, Udruzi "Put u život" Livno, Udruženju za pomoć mentalno nedovoljno razvijenim licima Banja Luka, HUG "Zemlja djece u BiH" Tuzla, Centru za ljudska prava Banja Luka, UNICEF-u, Save the Children International, Ministarstvu civilnih poslova BiH i Ministarstvu za ljudska prava i izbjeglice BiH.

SAŽETAK NAJBITNIJIH NALAZA

Nalazi izvještaja upućuju da je u BiH bilo određenog napretka na polju stanja prava djeteta, i da su preduzimate aktivnosti po određenim preporukama, ali i da većina preporuka, pa čak i one koje se ponavljaju više puta u ranijim izvještajnim periodima, još uvijek nisu realizovane.

U ukupnom setu preporuka, nekoliko preporuka je imalo odrednicu “hitno” ili “bez odlaganja”, i to preporuke koje su se odnosile na adekvatno prikupljanje i analizu podataka o djeci, i ukidanje prakse segregacije djece u obrazovnom sistemu. Bez obzira na urgenciju kojom su formulisane, u izvještaju bilježimo činjenicu da ove preporuke u BiH još uvijek nisu implementirane.

U dijelu koji se tiče seta preporuka za *opće mjere implementacije* UN Konvencije o pravima djeteta, situacija pokazuje da su određeni koraci naprijed učinjeni u zakonodavnom okviru koji reguliše pitanja hraniteljstva, naknada za roditelje njegovatelje, Zakona o dječijoj zaštiti RS-a, zakona koji se tiču zdravstvene zaštite, zdravstvenog osiguranja i obrazovanja u Republici Srpskoj, a u fazi nacрта nalazi se još nekoliko važnih zakona u Federaciji BiH. Zakon o dječijoj zaštiti Brčko distrikta je imao izmjene sa negativnim posljedicama na prava djece koja nisu u obrazovnom sistemu, kojima se uskraćuje pravo na dječiji dodatak, uprkos reakcijama javnosti, nevladinog sektora i institucija.

Što se tiče *strateških dokumenata* koji se tiču svih oblasti zaštite prava djece, u ovom periodu je upadljiv njihov nedostatak, jer trenutno BiH nema krovni dokument koji se tiče unapređenja prava djeteta (Plan akcije za djecu BiH), niti ovaj strateški dokument postoji na entitetskim nivoima. Ne postoji strategija za borbu protiv nasilja nad djecom, ni na jednom nivou nadležnosti u BiH. Postoje strategije koje se tiču socijalne inkluzije, obrazovanja, prava osoba sa invaliditetom i unapređenja situacije za Rome, kao najbrojnije i najugroženije manjinske grupe u BiH, koje se u nekim svojim dijelovima odnose na unapređenje prava djece.

U BiH još uvijek nije izrađen preporučeni jedinstveni zakon o djeci na nivou državne zajednice, ali ni na nivou entiteta ili Brčko distrikta.

Bilježe se također i brojne prepreke i neujednačenosti u implementaciji postojećih zakonskih rješenja u praksi, zbog neadekvatnih finansijskih, infrastrukturnih ali i ljudskih resursa.

Iako snažno preporučena, nije postignuta ni potpuna zabrana fizičkog kažnjavanja djece u svim okruženjima.

Period koji pokriva ovaj izvještaj uključuje i uticaj *epidemije COVID-19*, koji ne samo da je usporio i otežao aktivnosti usmjerene na implementaciju preporuka i unapređenje stanja djece, nego je stvorio i osvijetlio nove probleme u smislu zaštite prava djece u kriznim situacijama. Ova situacija je ipak donekle iskorištena da se naučene lekcije integrišu u sistem zaštite djece, kao na primjer kroz revidirane Smjernice za postupanje u slučajevima nasilja nad djecom u BiH, unapređene organizacione sisteme unutar sistema obrazovanja (nastava na daljinu), nove protokole djelovanja Centara za socijalni rad u krizi, integrisane naučene lekcije u nevladinom sektoru, analize posljedica i njihova integracija u naredne aktivnosti institucija i ustanova itd.

Ova kriza se posebno loše odrazila i na ionako lošu održivost organizacija civilnog društva, te je primjetno da su mnoge organizacije za djecu mijenjale fokus sa razvojnog na humanitarni tokom krize, što je bilo razumljivo i očekivano, ali su mnoge doživjele i slabljenje kapaciteta i ozbiljne teškoće u radu, u smislu održavanja aktivnosti, zadržavanja osoblja, pronalaženja sredstava, a brojne su prestale i sa radom. Uprkos tome, ove organizacije su bile neizmerno važne za pružanje podrške djeci i porodicama tokom krize izazvane pandemijom.

Bilježe se brojni problemi u zaštiti djece *migranata i djece koja žive ili rade na ulici*. Iako se ovaj sistem podrške razvija prema primjerima dobre prakse i uz pomoć relevantnih međunarodnih organizacija i domaćih institucija, još uvijek se često dešava da referalni mehanizmi zakažu, a nedostaje i segment sistema smještajnog zbrinjavanja djece migranata bez pratnje.

Preporuke koje stižu *poboljšanja koordinacije* pri implementaciji preporuka UN Komiteta za prava djeteta nisu realizovane, a programsko budžetiranje, koje bi omogućilo praćenje trošenja javnog novca za djecu, nije još uvijek zvanična praksa u BiH, a komunikacija i koordinacija između entiteta u svim resorima je lošija nego u ranijem periodu. U toku je zakonsko unapređenje pozicije i nadležnosti Institucije ombudsmena za ljudska prava u BiH, potrebno je dalje raditi na promociji i edukaciji profesionalaca za primjenu Smjernica za utvrđivanje i procjenu najboljeg interesa djeteta.

Dječija participacija nije doživjela unapređenje, iako su određene mjere bile planirane i zadnjim Akcionim planom za djecu, dok uspješni modeli uglavnom dolaze iz nevladinog sektora.

Sistem za *usvajanje djece* nije unaprijeđen dovoljno kao što je u preporuci predloženo, od nepostojanja baze podataka do neujednačenog pravnog okvira i veoma sporih praksi, a haška konvencija, koja reguliše pitanja međudržavnog usvajanja, nije usvojena, iako je i njeno usvajanje bilo preporučeno. Sistem brige o djeci bez roditeljskog staranja koji se tiče hraniteljstva, deinstitutionalizacije i brige o djeci nakon punoljetstva djelomično je unaprijeđen ali sa potrebom većeg finansijskog ulaganja i značajnije promocije u društvu.

Djeca sa poteškoćama u razvoju još uvijek nemaju pristup svim uslugama i sistemima kao i djeca bez poteškoća, od arhitektonskih barijera do zdravstvenih i obrazovnih usluga, a potrebno je pratiti dalje primjenu novih pozitivnih zakonskih rješenja posebno u obrazovanju. Još uvijek je nizak nivo obuhvata djece predškolskim vaspitanjem a Hercegovačko-

neretvanski kanton još uvijek uopće nema zakon o predškolskom odgoju i obrazovanju. Kvalitet obrazovanja je nizak, što je vidljivo u PISSA i TIMMS rezultatima, ali je unaprijeđena situacija sa dostupnošću besplatnih udžbenika, iako još uvijek neravnomjerno.

Nije završen proces usklađivanja sa *Lanzarote konvencijom* u FBiH, sistem socijalne zaštite djece generalno nije dobio preporučenu podršku u svakom smislu, a SOS linije za zaštitu djece od nasilja i dalje vode nevladine organizacije, bez podrške iz javnih budžeta.

Prakse i zakonska rješenja za djecu žrtve trgovine ljudima pune su problema. Ne postoje specijalizirane sigurne kuće za smještaj djece žrtava trgovine ljudima iako su djeca dominantna u ukupnoj strukturi identifikovanih žrtava trgovine ljudima.

Nije dovoljno rađeno na promociji dojenja, nema nacionalne strategije za prevenciju bolesti ovisnosti kod djece i mladih, dok raste broj mladih ovisnika o drogama a njihova uzrasna granica se spušta, niti se vrši analiza štetnih uticaja lošeg stanja životne sredine na djecu, prvenstveno vazduha koji je lošeg kvaliteta.

Na kraju, osjetan je i manjak istraživanja i analiza koje se tiču djece i njihovih potreba, što je značajan problem uzimajući u obzir i da su generalni sistemi za prikupljanje podataka o djeci neuvezani i loši.

Preporuke u vezi sa daljnjim radom odnose na intenziviranje djelovanja po preporukama UN Komiteta za prava djeteta, a na nivou užih tematskih oblasti one su i konkretizovane u skladu sa identifikovanim prioritetima.

POGLAVLJE

GENERALNE MJERE IMPLEMENTACIJE, OPĆI PRINCIPI I GRAĐANSKA PRAVA I SLOBODE

ZAKONODAVSTVO

Komitet podsjeća na njegova prethodna zapažanja i preporučuje državi članici da donese sveobuhvatan zakon o pravima djeteta, koji bi u potpunosti obuhvatio principe i odredbe Konvencije i njenih Fakultativnih protokola i pružio jasne smjernice za njihovu ujednačenu i direktnu primjenu na nivou države.

Jedna od prvih preporuka UN Komiteta za prava djeteta Bosni i Hercegovini je donošenje sveobuhvatnog zakona o djeci na državnom nivou, ali u prethodnom periodu nije došlo do donošenja ovog zakona na državnom nivou. Iako bi ovakav sveobuhvatan zakon značio razvoj mehanizma koordinacije između svih tijela zaduženih za zaštitu djece, ipak su zakoni koji regulišu prava djeteta i prava iz oblasti dječije zaštite doneseni i implementirani na entitetskim nivoima. Postojeći zakoni jesu uglavnom usklađeni sa Konvencijom o pravima djeteta i odredbama iste, kao i drugim relevantnim međunarodnim standardima, ali zakon na državnom nivou bi, u potpunosti, inkorporirao principe i odredbe Konvencije o pravima djeteta i njenih fakultativnih protokola i pružio jasne smjernice za njihovu ujednačenu primjenu na nivou cijele države.¹

Ombudsmeni godinama predlažu nadležnim organima preduzimanje neophodnih mjera na ujednačavanju prava djeteta u Bosni i Hercegovini, a što bi podrazumijevalo preduzimanje mnogobrojnih aktivnosti od strane nadležnih organa, poput osnivanja fonda za ostvarivanje prava djeteta u Federaciji Bosne i Hercegovine ili obezbjeđenje dječijeg dodatka za svu djecu, te kreiranje budžeta na svim nivoima vlasti koji bi bili planirani i usvojeni, polazeći od najboljeg interesa djeteta s ciljem što adekvatnije i kvalitetnije zaštite prava djeteta u Bosni i Hercegovini.²

Na entitetskom nivou, u prethodnom periodu je došlo do inicijativa za izmjene i dopune određenih zakona. Konkretno, Ombudsman za djecu Republike Srpske je već u nekoliko izvještaja ukazivao na potrebu za izmjenama i dopunama Porodičnog zakona RS-a. Predložene izmjene se jednim dijelom odnose na jačanje odgovornosti nadležnih službi za vođenje postupaka i donošenje odluka u najboljem interesu djeteta. Institucija ombudmana RS-a smatra da bi se sa ovim izmjenama omogućilo ostvarivanje prava djece u skladu sa osnovnim zahtjevima i principima Konvencije o pravima djeteta. Ombudsman za djecu Republike Srpske, 28. 10. 2020. godine, podnio je Inicijativu za izmjene i dopune Zakona o dječijoj zaštiti Republike Srpske prema Ministarstvu zdravlja i socijalne zaštite, kroz koju se predlaže preduzimanje potrebnih mjera i aktivnosti, u cilju dodatne zaštite djece sa teškoćama u razvoju, na način da se zaposlenom samohranom roditelju omogući ostvarivanje “prava na naknadu roditelju–njegovatelju ili njegovatelju”, tako da se 1. Zakonom o izmjenama i dopunama Zakona o dječijoj zaštiti Republike Srpske definiše da se “pravo na naknadu roditelju–njegovatelju ili njegovatelju” izuzetno može

¹ Situaciona analiza o položaju djece u Bosni i Hercegovini, mart 2020. godine, UNICEF

² Godišnji izvještaj o rezultatima aktivnosti Institucije ombudsmena za ljudska prava Bosne i Hercegovine za 2021. godinu

priznati jednom od nezaposlenih članova domaćinstva sa kojim živi dijete, u situaciji kada je samohrani roditelj zaposlen.

U septembru 2020. godine, zaprimljen je odgovor Kabineta predsjednika Narodne skupštine Republike Srpske u kojem se navodi da je Inicijativa Ombudsmana prosljeđena Vladi Republike Srpske, Zakonodavnom odboru i drugim nadležnim skupštinskim tijelima na razmatranje. Iz odgovora koji su upućeni prema Instituciji, proizlazi da nije moguće zauzeti stav povodom date Inicijative, s obzirom na to da nisu prikupljena sva neophodna mišljenja.³

U FBiH je usvojen Zakon o roditeljima njegovateljima u septembru 2021. godine.

Kada je u pitanju Republika Srpska, pohvalno je što je Republika Srpska, s ciljem podrške pronatalitetnoj politici, polovinom decembra 2021. godine donijela Zakon o izmjenama i dopunama Zakona o dječijoj zaštiti, a kojim se uvodi, prvi put, dječiji dodatak na prvorodeno dijete, a dodatak za drugo, treće i četvrto dijete uvećava za 100%.⁴ Također u periodu 2021. i 2022. unaprijeđeno je zakonodavstvo u oblasti obrazovanja i zdravstvene zaštite.

U cilju otklanjanja niza uočenih nepravilnosti zakonskih rješenja, Vlada FBiH je utvrdila Nacrt zakona o materijalnoj podršci porodicama s djecom u Federaciji BiH i Nacrt zakona o izmjenama i dopunama Zakona o osnovama socijalne zaštite, zaštite civilnih žrtava rata i zaštite porodice s djecom. Oba predložena zakona su, nakon usvajanja na Predstavničkom Domu Parlamenta FBiH i Domu naroda Parlamenta FBiH, upućena na javnu raspravu 1. jula 2020. godine. Pozitivan iskorak se desio i u FBiH kada su u toku 2021/2022. godine u većini kantona usvojene izmjene i dopune Zakona o socijalnoj zaštiti kojim su nezaposlene majke porodilje dobile pravo na mjesečnu naknadu u iznosu od 1.000 KM za 12 mjeseci. Ovi zakoni su usvojeni i stupili su na snagu. Zakon o materijalnoj podršci porodicama sa djecom usvojen je u julu 2022. godine a počeo se primjenjivati 09. 10. 2022. godine.

Donošenje novih zakona je samo djelimično rješenje problema zaštite porodica sa djecom. Za veće efekte u narušenoj demografskoj strukturi FBiH, bit će *potrebno donijeti ozbiljne javne politike, mjere populacione i porodične politike, u čije donošenje treba uključiti mnogo više aktera društva.*

Skupština Brčko distrikta BiH je na sjednici u julu 2021. godine razmatrala Nacrt zakona o izmjeni i dopuni Zakona o dječijoj zaštiti Brčko distrikta, a kojim se ukida pravo na dječiji dodatak za djecu koja iz bilo kojeg razloga nisu uključena u obrazovni proces ili ga redovno ne pohađaju. Ombudsmeni su, izražavajući zabrinutost povodom navedene izmjene, Skupštini Brčko distrikta uputili saopštenje, te otvorili pitanje kršenja prava djeteta prema osnovnim principima Konvencije o pravima djeteta. Pozvali su Skupštinu Brčko distrikta Bosne i Hercegovine da otvori javnu raspravu o pitanjima koja su predmet izmjena i dopuna Zakona o dječijoj zaštiti, te istovremeno izrazili spremnost u doprinošenju

³ Ibid.

⁴ Izmjenom Zakona prvi put je uveden dječiji dodatak za prvorodeno dijete koji će od 1. januara 2022. godine iznositi 97,20 KM. S druge strane, naknade za drugo, treće i četvrto dijete uvećane su skoro 100% tako da dječiji dodatak za drugo i četvrto dijete, umjesto 48,60 KM ubuduće iznosi 97,20 KM. Za treće dijete dječiji dodatak će ubuduće iznositi 140 KM umjesto dosadašnjih 100 KM. Uz to, značajno povećanje je i dodatka za djecu koja su vulnerabilne kategorije, odnosno sa 100–115 KM na 170 KM. Pored toga, povećan je iznos jednokratne pomoći majkama za rođenje djeteta (naime, iznos pomoći za opremu novorođenčeta je povećan sa 250 KM na 500 KM), kao i iznos naknade za roditelje-njegovatelje i njegovatelje (povećan je iznos naknade za pomoć roditelju-njegovatelju ili njegovatelju s prethodnih 25% od osnovice na iznos od 100% od osnovice). (Godišnji izvještaj o rezultatima aktivnosti Institucije ombudsmana za ljudska prava Bosne i Hercegovine za 2021. godinu).

kreiranja rješenja koja će biti u skladu s međunarodnim standardima i koja će biti u skladu s najboljim interesom djeteta. Unatoč gore navedenom, Skupština Brčko distrikta Bosne i Hercegovine nije prihvatila ovaj prijedlog, te je ostala pri svom pripremljenom nacrtu i usvojila Zakon o izmjenama i dopunama Zakona o dječijoj zaštiti Brčko distrikta.⁵

Na političkom nivou, u partnerstvu sa EU i Ujedinjenim nacijama, Fondacija za unapređenje socijalne inkluzije djece i mladih u BiH je omogućila izradu strategija socijalne inkluzije entiteta i distrikta. Ujedinjene nacije su i dalje podržavale usvajanje i izradu izmjena i dopuna entitetskih zakona i relevantnih strategija. U toku 2020. godine su Ujedinjene nacije također doprinijele izradi Akcionog plana Bosne i Hercegovine za društvenu inkluziju Roma i Romkinja za period 2021–2025. , kao i Programa Bosne i Hercegovine za praćenje provođenja Zaključnih preporuka Komiteta za prava djeteta, te podržale postupak upisa u matične knjige.⁶

SVEOBUHVAATNA POLITIKA I STRATEGIJA

Premda uvažava informaciju države članice da je Akcioni plan za djecu Bosne i Hercegovine (2015–2018) produžen do 2019. godine i da će biti usvojen novi akcioni plan za period od 2020. do 2023. godine, Komitet preporučuje državi članici da za novi akcioni plan obezbijedi dostatne kadrovske, tehničke i finansijske resurse uz ujednačen pristup na cijeloj teritoriji države i uz puno učešće djece i organizacija civilnog društva. Komitet također preporučuje državi članici da uspostavi mehanizam za redovno praćenje implementacije akcionog plana.

Članovi Vijeća za djecu BiH i njegove stručne skupine pripremili su Izvještaj o implementaciji Akcionog plana za djecu Bosne i Hercegovine 2015–2018. , a u Ministarstvu za ljudska prava i izbjeglice BiH pripremljen je Kombinovani V I VI periodični izvještaj BiH o provođenju Konvencije o pravima djeteta.⁷

U sklopu provođenja mjera Akcionog plana za djecu 2015–2018. donesene su **Smjernice za procjenu i utvrđivanje najboljeg interesa djeteta** čime je Bosna i Hercegovina, prva u regiji, dobila vodič koji će poslužiti profesionalcima koji rade s djecom da osiguraju da se princip najboljeg interesa djeteta ugradi i dosljedno primjenjuje u praksi u svakoj oblasti. U Akcioni plan 2015–2018. uvrštene su i mjere iz prethodnog koji se odnosio na razdoblje 2011–2014. , a koje, po ranijem analitičkom izvješću, nisu bile provedene.

Akcioni plan za djecu (2015–2018) produžen je do 2019. godine, ali je njegovu implementaciju, između ostalog, otežalo nejednako raspoređivanje ljudskih, tehničkih i finansijskih resursa. Glavni zastoj je uzrokovan neujednačenom primjenom i provođenjem postojećih propisa u vezi sa djecom. Razvojem politika, uz monitoring i evaluaciju kao i okvire troškova na nivou države, Federacije BiH i Republike Srpske, distrikta i kantona bio bi učinjen ključan iskorak u rješavanju tog zastoja. (UNICEF)

⁵ Godišnji izvještaj o rezultatima aktivnosti Institucije ombudsmena za ljudska prava Bosne i Hercegovine za 2021. godinu

⁶ Godišnji izvještaj o rezultatima UN-a u Bosni i Hercegovini, 2020. godina

⁷ <https://www.unicef.org/bih/pri%C4%8De/akcioni-plan-za-djecu-2015-2018-siroma%C5%A1tvo-i-dalje-najve%C4%87i-problem>

Prema Univerzalnom periodičnom pregledu (UPR) – III ciklus, navodi se da se provođenjem Akcionog plana za djecu 2015–2018 nastoji unaprijediti sistem koordinacije i saradnje svih uključenih institucija uključujući i civilno društvo i jačanje kapaciteta Vijeća za djecu BiH. Razvijeni su odgovarajući profesionalni standardi: Smjernice za prepoznavanje najboljeg interesa djeteta, Smjernice za postupanje profesionalaca u slučajevima nasilja nad djecom i Smjernice za postupanje profesionalaca u slučajevima nasilja nad djecom u digitalnom okruženju, Smjernice za borbu protiv diskriminacije u obrazovanju. Vlade entiteta FBiH, RS i BD BiH, koje imaju nadležnost za sprovođenje najvećeg broja konkretnih aktivnosti za zaštitu ranjivih grupa građana, usvojile su i provode brojne strategije i planove usmjerene na poboljšanje položaja i prava žena, djece, civilnih žrtava rata, zaštitu od nasilja u porodici, zaštitu osoba sa invaliditetom, poboljšanje pristupa zdravstvenim uslugama, osiguranje resursa za rani rast i razvoj djece, hraniteljstvo djece, unapređenje mentalnog zdravlja, unapređenje socijalne zaštite djece bez roditeljskog staranja i ekonomskog osnaživanja žena i posebno poboljšanje ostvarivanja prava i zapošljavanja osoba sa invaliditetom. (Univerzalni periodični pregled (UPR) – III ciklus)

Akcioni plan za djecu za period od 2020. do 2023. godine nije usvojen u prethodnom periodu.

KOORDINACIJA

Komitet uvažava napore koje je uložila država članica uključujući osnivanje Grupe za promociju i zaštitu prava djeteta od strane Ministarstva za ljudska prava i izbjeglice i obnavljanje mandata Vijeća za djecu 2012. godine. Međutim, Komitet je zabrinut za koordinaciju implementacije Konvencije na nivou države, entiteta, distrikta i kantona.

Komitet poziva članicu da Grupi za promociju i zaštitu prava djeteta obezbijedi dovoljne resurse i ovlasti za jačanje koordinacione uloge Ministarstva za ljudska prava i izbjeglice Bosne i Hercegovine u svim aktivnostima u vezi sa implementacijom Konvencije na interresornom nivou, te nivou države, entiteta, distrikta i kantona.

BiH ima nekoliko stalnih vladinih tijela zaduženih da osiguraju koordinaciju nacionalne politike. Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice i Ministarstvo civilnih poslova su koordinacijska tijela za zaštitu djece na nacionalnom nivou. Vijeće za djecu Bosne i Hercegovine je nacionalno koordinacijsko i savjetodavno tijelo. Međutim, budući da su dva entiteta BiH – Republika Srpska i Federacija Bosne i Hercegovine, kao i Distrikt Brčko – relativno autonomni, odgovornost za socijalnu zaštitu leži na pojedinačnim entitetima. U Federaciji Bosne i Hercegovine (FBiH) obaveza socijalne zaštite leži u kantonima ili općinama (Indeks dječije zaštite). BiH ne može osigurati učinkovitu koordinaciju (posebno između različitih nivoa vlasti) i evaluaciju politika koje se odnose na djecu. Zbog nedostatka trajnih mehanizama praćenja na entitetskom i nacionalnom nivou, vrlo je teško učinkovito pratiti provedbu i prikupljati odgovarajuće nacionalne podatke.

Na osnovu člana 17 Zakona o Vijeću ministara Bosne i Hercegovine i člana 4 Odluke o formiranju Vijeća za djecu Bosne i Hercegovine, na prijedlog Ministarstva za ljudska prava i izbjeglice Bosne i Hercegovine, Vijeće ministara Bosne i Hercegovine, na 39. sjednici održanoj 11. juna 2021. godine, donijelo je odluku o imenovanju članova/ica Vijeća za djecu Bosne i Hercegovine. U sastav Vijeća za djecu imenovano je i delegirano osam članova/

ica iz reda državnih službenika navedenih institucija, dva člana/ice iz reda nevladinih organizacija i tri člana/ice iz reda akademske zajednice na period od četiri godine (izvor: Službeni list BiH). U oktobru 2020. godine, Predstavnički dom Parlamenta Federacije BiH usvojio je zaključak, po kojem je podržao inicijativu o osnivanju Vijeća za djecu Federacije BiH kao međuresornog savjetodavnog, stručnog i koordinacionog tijela Vlade FBiH sa ciljem sveobuhvatne zaštite dječijih prava. Vijeće bi djelovalo pri Federalnom ministarstvu rada i socijalne politike. U njegov rad predviđeno je da budu uključeni članovi akademske zajednice, relevantni stručnjaci, socijalni radnici, pedagozi, predstavnici iz resornih ministarstava koji se bave navedenom problematikom. Dva člana Vijeća za djecu BiH su i predstavnici Mreže nevladinih organizacija “Snažniji glas za djecu”.

Imajući u vidu funkcionalnost Vijeća za djecu BiH, i trenutnu situaciju u kojoj je izuzetno otežana komunikacija između Republike Srpske i tijela i organa na nivou BiH, Vijeće za djecu je svoj plan rada fokusiralo na praćenje implementacije preporuka UN Komiteta za prava djeteta i usvojilo Program praćenja provođenja preporuka Komiteta za prava djeteta u Bosni i Hercegovini za period 2019–2024, usvajajući i plan rada do kraja 2021. godine.

Ovdje je važno napomenuti da još uvijek nije izvjesna izrada novog Akcionog plana za djecu BiH, koji je istekao 2019. godine, te još uvijek nema jasne strategije na koji način će planiranje za djecu u BiH biti organizovano, jer nema ni u javnosti izraženog interesa za kreiranje ovih dokumenata na entitetskom nivou. Plan akcije za djecu trenutno nemaju ni entiteti, niti Brčko distrikt, a praksa izrade lokalnih planova akcije za djecu, iako dobra u praksi, nije integrisana u zakonodavstvo koje reguliše rad jedinica lokalne samouprave i predstavlja dobru volju lokalne zajednice.

Republika Srpska je donijela odluku o formiranju Savjeta za djecu Republike Srpske, sredinom 2019. godine, koji će djelovati pri Ministarstvu porodice, omladine i sporta RS-a.

RASPODJELA SREDSTAVA

U vezi s općim komentaram Komiteta br. 19 o javnom budžetiranju za ostvarivanje dječijih prava, Komitet podsjeća na svoje prethodne preporuke i uz to preporučuje državi da uspostavi mehanizme za monitoring i evaluaciju, uključujući konkretne pokazatelje i sistem praćenja, za adekvatnost, efikasnost i ravnopravnost izdvojenih sredstava za implementaciju Konvencije, da osigura izdvajanje dovoljnih novčanih sredstava za programsko budžetiranje koje obuhvata pristup zasnovan na rezultatima i pravima djeteta i regulira ravnopravno finansiranje za djecu u svim budžetima na nivou države, entiteta, distrikta i kantona.

Iako se opći komentar Komiteta odnosi na javno budžetiranje, koje bi trebalo da osigura transparentno izdvajanje sredstava za ostvarivanje dječijih prava i zaštite, kao i praćenje izdvajanja i potrošnje u skladu sa realnim potrebama djece, Bosna i Hercegovina još uvijek *nije uspostavila ovaj mehanizam*. Istim bi se uvela veća transparentnost i odgovornost u budžetskom procesu, te ostvarila bolja usklađenost uloženi sredstava sa prioritetima javnih politika.

Još uvijek nisu uspostavljeni stalni aranžmani za analizu budžeta na državnom i drugim nivoima vlasti, kako bi se utvrdio udio ukupnih budžeta namijenjenih djeci, bilo kakve razlike između regija (ruralnih/urbanih) i proračuna namijenjenih najugroženijim skupinama djece. Analiza budžeta je ključna kako bi se omogućilo transparentno i pravedno planiranje i raspodjela sredstava, a sve u cilju adekvatnog odgovora na potrebe djece.

Donošenjem Strategije za reformu javne uprave i Akcionog plana 2006. godine, koncept programskog budžetiranja počeo se uvoditi u upravljanje javnim finansijama u Bosni i Hercegovini. Iako su zakoni o budžetima u različito vrijeme uveli pojmove programa, programske klasifikacije i obavezu pripreme budžeta u programskom formatu, na svim nivoima vlasti, donatori su od početka snažno podržali ovaj proces u okviru sveobuhvatne reforme javnih finansija. Usvojena je Strategija reforme upravljanja javnim finansijama u institucijama Bosne i Hercegovine, kojom se planira usvajanje i praćenje budžeta u programskom formatu. Iako je prošao značajan period od početka reforme, programsko budžetiranje u Bosni i Hercegovini još uvijek je samo tehnička vježba, te ne predstavlja oblast za prioritarno djelovanje vlasti. Samo na nivou institucija Bosne i Hercegovine budžet u programskom formatu je sastavni dio budžetske dokumentacije, te se dostavlja parlamentu kao dodatna informacija prilikom usvajanja budžeta. Budžet se usvaja samo u linijskom formatu, odnosno po ekonomskim kategorijama, što znači da se i diskusije i odluke o alokacijama u procesu donošenja budžeta i dalje vode samo u vezi sa ovim kategorijama. S druge strane, u zadnjih nekoliko godina stvorene su pretpostavke da se ovaj proces značajno poboljša. U decembru 2016. godine usvojena je Strategija reforme upravljanja javnim finansijama, kojom su predviđene izmjene Zakona o finansiranju institucija BiH kojima se uvodi obaveza pripreme i usvajanja budžeta u programskom formatu, te je prvi ovakav budžet trebao biti usvojen za 2019. godinu.⁸

29. i 30. juna 2021. godine predstavnici Federalnog ministarstva finansija i predstavnici kantonalnih ministarstava finansija učestvovali su na obukama čiji je cilj bio predstavljanje rezultata novog budžetskog pristupa i nove metodologije za programsko budžetiranje u vezi sa srednjoročnim planiranjem budžeta i strateškim planiranjem, organizovanim u okviru aktivnosti projekta "Nastavak podrške upravljanju javnim finansijama u Bosni i Hercegovini" koji finansira Evropska unija. Ovaj projekt predstavlja dvogodišnji napor da se poboljša upravljanje javnim finansijama u BiH povećanjem efikasnosti rashoda.

Predstavnici Sektora za budžet i javne rashode, Sektora za trezor i Sektora za upravljanje dugom Federalnog ministarstva finansija, kao i predstavnici kantonalnih ministarstava finansija sudjelovali su na događaju te bili informisani o ishodima GAP Analize zakonskog okvira u oblasti programskog budžetiranja, kao i o Nacrtu prijedloga za izmjenu zakona o budžetima u Federaciji BiH i relevantnih podzakonskih akata i budžetskih instrukcija.

U pogledu već isporučene GAP analize, učesnici su informisani o najboljim praksama na polju programskog budžetiranja u Hrvatskoj, Sloveniji, Srbiji, Slovačkoj, Austriji i Holandiji i preporukama OECD-a. Nadalje, razgovaralo se o mogućim aktivnostima pomoću kojih bi se unaprijedilo programsko budžetiranje na nivou Federacije BiH na temelju prezentiranih najboljih praksi.

Nakon prezentacije o predloženom Nacrtu izmjena i dopuna zakona o budžetima u Federaciji BiH, uslijedili su prijedlozi o izmjenama relevantnih budžetskih instrukcija, kao ključni dio za unapređenje podzakonskih akata. Zakonski prijedlozi odnosili su se na čitav budžetski proces, uključujući pripremu, izvršenje i praćenje budžeta. To će poslužiti

⁸ Programsko budžetiranje u Bosni i Hercegovini – 11 godina kasnije, Transparency International

kao temelj buduće saradnje između Federalnog ministarstva finansija i kantonalnih ministarstava finansija, kako bi se postigla dva glavna rezultata: (1) Unaprijeđen proces programskog budžetiranja i usklađenost sa procesom srednjoročnog planiranja politika i (2) Poboljšanje kapaciteta ljudskih resursa za planiranje programskog budžeta.⁹

Priručnik za programsko budžetiranje za jedinice lokalne samouprave u BiH je pripremljen i objavljen 2021. godine u okviru Projekta općinskog okolišnog i ekonomskog upravljanja (eng. MEG – Municipal Environmental and Economic Governance Project) koji podržava i finansira Vlada Švicarske, a sprovodi Razvojni program Ujedinjenih nacija (UNDP) u BiH.

PRIKUPLJANJE PODATAKA

Komitet preporučuje državi članici da ekspeditivno unaprijedi svoj sistem prikupljanja usklađenih podataka u svim administrativnim jedinicama ukladen prema dobi, spolu, invaliditetu, geografskoj lokaciji, etničkom porijeklu, migracijama i socioekonomskom statusu, vodeći računa da se obuhvate sve oblasti Konvencije kako bi se omogućila analiza položaja sve djece, naročite one u ranjivim situacijama, uključujući romsku djecu. Preporučuje dalje da relevantna ministarstva na nivou države, entiteta, distrikta i kantona razmjenjuju podatke i pokazatelje i da se oni koriste za definisanje, monitoring i evaluaciju politika, programa i projekata sa ciljem efektivne implementacije Konvencije, te da se ojača tehnička saradnja sa UNICEF-om i regionalnim mehanizmima.

Vođenje odgovarajućih evidencija koje se odnose na sve faze dječijeg odrastanja, vrlo je važno u primjeni Konvencije. Nažalost, praksa i dalje pokazuje da prikupljeni podaci, ako se i vode, nisu sistematizovani u samoj ustanovi, nisu objedinjeni, što onemogućava bilo kakvu analizu i praćenje pojava.¹⁰

Unatoč ostvarenom napretku u proteklim godinama u više oblasti dječijih prava, značajne razlike opstaju i dalje, naročito u odnosu na djecu iz romskih zajednica, djecu sa poteškoćama/invaliditetom, djecu u pokretu i drugu ranjivu djecu. Generalno gledano, postoji nedostatak sistemskog praćenja pokazatelja o pravima djece u BiH. Posljednje istraživanje višestrukih pokazatelja (MICS) na nivou države je provedeno 2011–2012. godine, pa je broj novijih podataka o djeci ograničen. Dok su zakonodavne reforme u oblasti socijalne i dječije zaštite u Republici Srpskoj dovele do unapređenja adekvatnosti i obuhvata novčane pomoći za djecu, u Federaciji BiH je Nacrt zakona o podršci obiteljima sa djecom usvojen tek u februaru 2020. godine.

U BiH postoje tri statističke institucije. Prema Zakonu o statistici, za nivo BiH odgovorna je Agencija za statistiku BiH (BHAS), a za nivo entiteta Federalni zavod za statistiku FBiH (FZS) i Republički zavod za statistiku RS (RZSRS).

Agencija za statistiku BiH objavljuje bilten "Socijalna zaštita u BiH" kao redovnu godišnju publikaciju. Podaci dati u ovom biltenu su rezultat agregiranja podataka entitetskih zavoda za statistiku Federacije BiH i Republike Srpske, te Brčko distrikta. Podaci o maloljetnim i

⁹ http://www.fmf.gov.ba/v2/aktuelno.php?akt_id=3381

¹⁰ Godišnji izvještaj Ombudsmana za djecu za 2020. godinu

punoljetnim korisnicima socijalne zaštite i sprovedenim oblicima, mjerama i uslugama socijalne zaštite su rezultat agregiranja podataka uporedivih godišnjih istraživanja koja sprovode entitetski zavodi za statistiku i Distrikt Brčko. Evropski integrisani sistem statistike socijalne zaštite – ESSPROS sistem u BiH je u 2020. godini bio predstavljen kroz četrnaest identifikovanih shema socijalne zaštite: Nezaposlenost, Zdravstveno osiguranje, Penziono osiguranje, Jedinice lokalne samouprave u Republici Srpskoj, Troškovi poslodavca, Socijalna zaštita Federacije BiH, Socijalna zaštita kantona, Socijalna zaštita Republike Srpske, Socijalna zaštita Brčko distrikta, Dječija zaštita Republike Srpske, Dječija zaštita Brčko distrikta, Boračko-invalidska zaštita Federacije BiH, Boračko-invalidska zaštita Republike Srpske i Fond solidarnosti Republike Srpske.¹¹

Valja napomenuti da je posljednji popis stanovništva bio 2013. godine, a da su se u međuvremenu desile značajne migracije stanovništva, u mjeri u kojoj je problematično koristiti podatke iz ovog popisa kao bazu za praćenje stanja u oblastima koje se tiču stanja prava djeteta i dječije zaštite.

U cilju unapređenja dječijih prava u BiH, a uz finansijsku pomoć Evropske unije, World Vision BiH je u saradnji sa Udruženjem “Naša djeca” Sarajevo i Ministarstvom za ljudska prava i izbjeglice BiH, radio na uspostavi digitalne platforme za razmjenu mišljenja i iskustava državnih institucija i nevladinih organizacija. Kroz kreiranje jedne ovakve platforme, nastoje se riješiti problemi nedostatka efikasnog mehanizma saradnje između ova dva sektora, ali i osigurati učešće djece i mladih u politikama i odlukama koje ih se direktno tiču. Platforma za unapređenje dječijih prava (<https://platforma.gov.ba/>) predstavlja mehanizam za poboljšanje koordinacije između vladinih i nevladinih organizacija i institucija.

NEZAVISNO PRAĆENJE

Komitet podsjeća na njegovu prethodnu preporuku i preporučuje državi članici da ubrza usvajanje nacрта Zakona o ombudsmanu za ljudska prava, kako bi se unaprijedila njegova nezavisnost i djelotvornost, da osigura da se za Odjel za praćenje ostvarivanja prava djece Institucije ombudsmena za ljudska prava BiH i Ombudsmena za djecu Republike Srpske obezbijede adekvatni kadrovski, tehnički i finansijski resursi za efikasan rad, te da se osigura adekvatno postupanje po preporukama koje izdaju ovi mehanizmi za zaštitu prava djeteta.

Vijeće ministara Bosne i Hercegovine usvojilo je većinom glasova Prijedlog zakona o izmjenama i dopunama Zakona o ombudsmanu za ljudska prava Bosne i Hercegovine, kojim se jačaju kapaciteti ove institucije. Prijedlogom zakona ispunjava se jedna od preporuka Evropske komisije. Izmjenama i dopunama Zakona omogućava se ombudsmenima da, pored zaštite ljudskih prava, snažnije djeluju i u njihovoj promociji u skladu s Pariškim principima. Nova zakonska rješenja daju ombudsmenima mandat Preventivnog mehanizma u Bosni i Hercegovini u skladu sa Opcionim protokolom uz Konvenciju protiv torture i drugih surovih, neljudskih ili ponižavajućih postupanja ili kažnjavanja. Također, izmjenama i dopunama zakona jača se finansijska nezavisnost Institucije ombudsmena, te se naglašava njena uloga u osnaživanju saradnje i dijaloga s nevladinim sektorom i akademskom zajednicom u BiH.

¹¹ https://bhas.gov.ba/data/Publikacije/Saopštenja/2022/SOC_02_2020_Y1_1_BS.pdf

Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice će, putem Generalnog sekretarijata Vijeća ministara BiH, Prijedlog ovog zakona dostaviti Parlamentarnoj skupštini BiH na razmatranje po skraćenom zakonodavnom postupku.¹²

U toku 2021. godine u bazi predmeta Institucije ukupno je registrovano 2.946 žalbi, što je u odnosu na 2020. godinu kada je registrovano 2.716 žalbi nominalno povećanje za 230 žalbi, odnosno 8,47%. U izvještajnom periodu izdato je ukupno 315 preporuka (u 331 predmetu), što u odnosu na 2020. godinu kada je registrovano 270 preporuka u 312 predmeta predstavlja povećanje od 45 preporuka, od čega je 112 u potpunosti realizovanih, četiri djelimično realizovane i 60 preporuka po kojima je ostvarena saradnja s Institucijom. Ombudsmene posebno zabrinjava činjenica da je i dalje velik broj preporuka po kojima nema nikakve reakcije (74) odgovornog organa.

U Odjelu za praćenje ostvarivanja prava djece tokom 2021. godine registrovano je ukupno 190 žalbi, što je u odnosu na 2020. godinu, kada su registrovane 183 žalbe, smanjenje za sedam žalbi ili 3,83%. U 17 predmeta u kojima je utvrđeno kršenje prava djeteta, ombudsmeni su izdali 15 preporuka. Analizirajući žalbe koje su zaprimljene tokom izvještajne godine, evidentno je da su se žalbe najčešće odnosile na rad centara za socijalni rad, zatim rad sudova, tužilaštava, obrazovnih ustanova, inspeksijskih organa, ali i drugih nadležnih organa uprave. Znatno broj žalbi u izvještajnoj godini ticao se i ostvarivanja prava djece u vrijeme pandemije. Ombudsmeni u svom radu posebnu pažnju posvećuju zaštiti prava djeteta kroz rad Odjela za praćenje ostvarivanja prava djece. Rad ovog Odjela u funkciji je zaštite, odnosno ostvarenja i afirmacije prava i sloboda djece.

Prema izvještaju Institucije Ombudsmena BiH iz 2021. godine, u Instituciji trenutno radi 61 zaposlenik, i to 34 diplomirana pravnika (od toga tri su ombudsmena) i 27 zaposlenih iz kategorije administrativnog i tehničkog osoblja. Pravilnikom o unutrašnjoj organizaciji i sistematizaciji radnih mjesta sistematizovano je 90 radnih mjesta (87 zaposlenika i tri ombudsmena). Nepopunjeno je 29 radnih mjesta (od toga, osam rukovodećih). Ombudsmeni se u potpunosti pridržavaju odredbi Pravilnika o unutrašnjoj organizaciji i sistematizaciji, te drugih važećih zakonskih i podzakonskih akata koji regulišu ovu oblast. Prema odredbama Pravilnika o unutrašnjoj organizaciji i sistematizaciji u Instituciji je sistematizovano 87 radnih mjesta (plus tri ombudsmena). Na dan 31. 12. 2021. godine popunjeno je 58 radnih mjesta (plus tri ombudsmena), što čini 68,8% popunjenosti.

Dakle, svi uredi Institucije ombudsmena su neadekvatni i nisu se uopće cijenili standardi, nemaju pristupačnost osobama s invaliditetom, nema osiguranja povjerljivosti razgovora jer više osoba sjedi u istom uredu, a uredi su s drugim institucijama i to onim koje trebaju nadzirati. Gorući problem u radu Institucije uz evidentan nedostatak osoblja (prije svega diplomiranih pravnika) jeste krajnje loše stanje radnih prostora (dodatan problem posljednje dvije godine predstavlja i epidemiološka situacija prouzrokovana koronavirusom).

Što se tiče Ombudsmana za djecu Republike Srpske, ova institucija je svojim radom usmjerena isključivo na zaštitu prava djece, i predstavlja važan resurs u društvu, iako je nadležnostima dosta usko postavljena. Ova institucija ima stabilno finansiranje, i ekipirana je sa stručnom službom, koju Zakon o ombudsmanu predviđa ali ne definiše precizno njen sastav. Ombudsman za djecu RS je institucija koja štiti, prati i promovise prava djeteta. U svom radu zaprimaju žalbe i prijave, te provode posebne analize i daju mišljenja ili

¹² https://www.vijeceministara.gov.ba/saopstenja/sjednice/saopstenja_sa_sjednica/default.aspx?id=38419&langTag=bs-BA

preporuke o poštovanju prava djeteta u pojedinačnim slučajevima, institucijama, resorima ili ocjenjuju stanje u područjima dječijeg života, te uključuju i djecu u svoj rad radi prikupljanja njihovih ideja, mišljenja i promocije dječije participacije. Svake godine objavljuju Godišnji izvještaj, koji se podnosi Vladi i Narodnoj skupštini Republike Srpske. U 2019. godini Ombudsman za djecu je postupao u ukupno 635 pojedinačnih predmeta od kojih je 518 otvoreno po zaprimljenim prijavama/žalbama, 18 predmeta je pokrenuto na inicijativu Ombudsmana za djecu po službenoj dužnosti, dok je 48 predmeta preneseno iz ranijeg perioda. Upućeno je 13 preporuka odgovornim stranama da preduzmu odgovarajuće mjere u cilju otklanjanja situacija koje dovode do povreda prava djeteta, sačinjen jedan poseban izvještaj, i dostavljeno mišljenje na Nacrt zakona o izmjenama i dopunama Zakona o zaštiti i postupanju sa djecom i maloljetnicima u krivičnom postupku, i inicijativu za izmjene i dopune Zakona o prevozu u drumskom saobraćaju, a u vezi sa ostvarivanjem prava djeteta, 1.850 građana je dolaskom u kancelarije tražilo informacije i pomoć, kao i niz institucija koje su tražile savjet u vezi sa pravima djeteta.¹³ U 2020. godini Ombudsman za djecu je postupao u ukupno 440 pojedinačnih predmeta od kojih je 418 predmeta otvoreno po zaprimljenim prijavama/žalbama, 22 predmeta je pokrenuto na inicijativu Ombudsmana za djecu po službenoj dužnosti, dok je 31 predmet prenesen iz ranijeg perioda, uputio je deset preporuka odgovornim stranama da preduzmu odgovarajuće mjere u cilju otklanjanja situacija koje dovode do povreda prava djeteta, sačinio jedan poseban izvještaj, te dostavio inicijativu za izmjene i dopune Zakona o dječijoj zaštiti Republike Srpske. Ostvaren je i kontakt sa 1.350 građana kojima su trebale informacije ili savjeti po pitanju zaštite prava djeteta.¹⁴ I u ovom izvještajnom periodu, ova institucija se uključivala u procese i aktivnosti usmjerene na zaštitu prava djece na svim nivoima u BiH, saradujući i doprinoseći iz svog ugla zaštiti i promociji prava djece.

INFORMISANJE I PODIZANJE SVIJESTI

Komiteta preporučuje članici da pojača napore na osiguravanju sistematskog informisanja s ciljem širenja svijesti o pravima djeteta, naročito pravima djece u nepovoljnom ili ranjivom položaju, među djecom, njihovim roditeljima i porodicama i profesionalnim grupama koje rade sa djecom i za njih, te da nastavi da potiče medije i programe koji šire svijest o pravima djeteta, na način prilagođen djeci i uz uključivanje djece u izradu programa.

U Federaciji BiH je krajem 2020. godine usvojena nova Strategija socijalnog uključivanja 2021–2027, u kojoj je jedan od osnovnih principa definisan na ohrabrujući način za promociju i primjenu prava djeteta na učešće: "Novi pristup razvoju stavlja u fokus čovjeka, koji je i cilj i akter svih promjena. Koncept humanog razvoja, kao pristupa razvoju, upravo je odgovor na razvojni model koji daje odgovore na razvoj temeljen na uključenosti, razvoj u kojem se svako dijete i čovjek uključuju u razvojne procese, utiču na oblikovanje uslova i prostora u kojima žive i rade, i tako postaju sastavni dio i akteri uključivog razvoja. To je i put ka Ciljevima održivog razvoja, u kojem niko ne smije biti isključen." Ova strategija u svojim ciljevima za izradu strateških dokumenata predviđa i izradu Akcionog plana za

¹³ Godišnji izvještaj Ombudsmana za djecu Republike Srpske za 2019. godinu

¹⁴ Godišnji izvještaj Ombudsmana za djecu Republike Srpske za 2019. godinu

djecu FBiH 2021–2027, kao i izradu Strategija prema mladima u Federaciji BiH za period 2021–2027.

Prema podacima iz javnog servisa BHRT, redakcija za djecu i mlade BHTI u svojim programima u 2020. i 2021. godini posebnu pažnju posvetila je širenju svijesti o pravima djece i inkluziji, uključujući djecu i mlade sa teškoćama u razvoju u svoje redovne programe. U saradnji sa UNICEF-om u BiH realizovali su i nekoliko serijala koji su bili posvećeni isključivo pravima djece – “Govorimo o mogućnostima – pridružite nam se” – u koji su uključili i druga dva javna emitera FTV i RTRS, kao i serijal o maloljetničkoj delikvenciji “Pravda za svako dijete”. Emitovali su sedam sezona serijala o pravima djece “Roditeljski sastanak”, te je pokrenuta i serija emisija za mlade “Dileme” i “Košnica” u koje su u okviru aktuelnih tema posvećenih mladima u gostovanja uključena djeca i mladi sa teškoćama u razvoju. U 2021. godini su emitovali i tri sezone serijala “Klinci naučnici”, preuzete od UNICEF-a, u koje su djeci kroz zabavan i zanimljiv dijalog, približene informacije o virusima, bolestima, higijeni i prevenciji. Također, infomisali su da se trude da uključe publiku u proces proizvodnje sadržaja koji su im namijenjeni, pa su tako u serijalu “Torijevo carstvo” uključili jedno od djece sa teškoćama u razvoju kao glumca, kao i jednu djevojčicu u serijalu “Mali čuvari velike zemlje” u kojem je djevojčica učestvovala u procesu pripreme i snimanja. Serijal je realizovan u saradnji sa osnovnim školama u BiH, a djeca su bila uključena u pripremu scenarija. Na osnovu pismenih radova na zadatu temu birali su se najbolji radovi, a autor/ica najboljeg scenarija bi dobio/ila priliku da učestvuje na snimanju i intepretira svoju priču kroz mali film.

Imajući u vidu kompleksnost medijskog okruženja u kojem djeca odrastaju, roditeljima i stručnjacima iz različitih područja koji rade s djecom, potrebna je pomoć i podrška kako bi osigurali uživanje prava djeteta i maksimalno iskoristili pozitivni potencijal medija za razvoj djeteta, ali u isto vrijeme i osigurali odgovarajuću zaštitu djeteta od potencijalnih rizika. U tom kontekstu nastale su ove Smjernice o korištenju medija, informacijsko-komunikacijskih tehnologija i vremenu koje djeca provode pred ekranom, koje su namijenjene prvenstveno roditeljima, ali i onima koji rade sa djecom: odgajateljima, nastavnicima, pedagozima, psiholozima, psihoterapeutima i zdravstvenim radnicima. U izradi ovih Smjernica, pored stručnih službi Regulatorne agencije za komunikacije i Fondacije “Mediacentar” Sarajevo, učestvovali su istaknuti stručnjaci iz Bosne i Hercegovine iz oblasti pedijatrije, psihologije, pedagogije, komunikologije, prava djeteta, IKT i online sigurnosti.¹⁵

Regulatorna agencija za komunikacije Bosne i Hercegovine (Agencija) kao nezavisna institucija u okviru svojih nadležnosti u regulisanju sektora emitovanja kreira i primjenjuje standarde kroz usvojena pravila i kodekse, dodjeljuje dozvole za pružanje audiovizuelnih medijskih usluga i medijskih usluga radija, te procesuiru slučajeve kršenja pravila i kodeksa od strane svih pružalaca audiovizuelnih medijskih usluga i medijskih usluga radija, kao i distributera takvih usluga u Bosni i Hercegovini (BiH).

U junu i julu 2020. godine, UNICEF je podržao istraživanje o medijskim navikama djece na području cijele Bosne i Hercegovine. U BiH, prije ovog istraživanja, nije postojao sveobuhvatan izvještaj o upotrebi medija i informaciono-komunikacionih tehnologija i navikama djece iz BiH. Nalazi Studije daju informacije potrebne za daljnji razvoj medijskog regulatornog okvira, a posebno aktivnosti RAK-a i UNICEF-a usmjerene na bolje usmjeravanje komunikacijskih aktivnosti i jačanje medijske i informacijske pismenosti djece i roditelja u BiH. Studija također daje informacije važne za potencijalne zakonodavne i regulatorne promjene, kao

¹⁵ <https://docs.rak.ba/articles/470200ce-f648-4dee-b6f6-2535bd295e37.pdf>

i za zagovaranje za bolju zaštitu i promociju najboljeg interesa djeteta u medijima. Svojim znanjem o medijima zadovoljnija su starija djeca (11–14 godina) i adolescenti. Većina njih, osam od deset (81% uzrasta 11–14 i 84% adolescenata) u odnosu na šest od deset (59%) djece uzrasta od sedam do deset godina misle da o medijima znaju dovoljno. Roditelji su najznačajniji izvor informacija o medijima, tim važniji što su djeca mlađa, dok prosvjetni radnici predstavljaju drugi po važnosti izvor ovih informacija, s tim da u školi nastavnici i profesori češće o ovom razgovaraju sa učenicima, nego što to čine učitelji. Informacije i savjete o tome kako pomoći svom djetetu da bude sigurno prilikom korištenja medija roditelji djece svih uzrasta, trećina njih (tri od deset), su najčešće tražili/dobili od članova porodice ili prijatelja (33%). Petina njih (dva od deset) konsultovali su web stranice ili aplikacije s informacijama o tome kako ostati siguran na internetu (20%), a tek nešto manje (16%) je ove informacije našlo na TV-u, radiju, u novinama ili časopisima, te, ukoliko dijete ide u školu, u školi djeteta (14%). Škola je izvor od kojeg bi najveći dio, polovina roditelja (48%), željela dobiti ove informacije. Većina roditelja djece uzrasta 0–14 godina smatra da ima dovoljno znanja da donese odluke o korištenju medija od strane njihovog djeteta/djece. Roditelji iz domaćinstava sa najnižim socio-ekonomskim statusom češće smatraju da nemaju dovoljno znanja da donesu odluke o korištenju medija od strane njihovog djeteta. Zaključak ove studije je da djeca i roditelji nemaju dovoljno podrške usmerene na povećanje znanja o sigurnom korištenju medija i informaciono-komunikacijskih tehnologija, posebno ne institucionalne (od edukacijskih ustanova, RAK-a itd). Rezultat je da i djeca i roditelji smatraju da znaju dovoljno o ovoj temi, dok dobiveni podaci pokazuju suprotno (npr. podaci o dosadašnjoj izloženosti djece televizijskom sadržaju koji je loše uticao na njih ili o prijavljivanju neprimjerenog sadržaja na internetu).¹⁶

Povremeno se oglase i udruženja novinara podsjećajući na etičke i zakonske obaveze medijskih radnika u izvještavanju o djeci, pa je tako i Upravni odbor Udruženja BH novinari, a povodom nepravilnog izvještavanja o ubistvu troje djece u Zagrebu (Hrvatska) u septembru 2021. godine uputio javni zahtjev svim medijima, u kojem podsjećaju: "Upravni odbor BH novinara podsjeća urednike i novinare bh. medija da se etičkim kodeksom nalaže medijima da prilikom izvještavanja javnosti moraju odražavati etičke standarde u bilo kojem trenutku i pod bilo kakvim okolnostima. Također, mediji se pozivaju da izbjegavaju uplitanja u nečiji privatni život, kada to nije u interesu javnosti, te da o ličnim tragedijama, temama i ličnostima povezanim sa njima izvještavaju diskretno i sa suosjećanjem.

UO BH novinara smatra nedopustivim kršenje prava djece – žrtava ovog zločina, kao i to da se o samom činu i okolnostima počinjenja izvještava sa detaljima koji nisu u interesu javnosti, a pogotovu nisu u interesu maloljetnih žrtava, njihove majke i cjelokupne porodice... podsjećamo kako medijima nije dozvoljeno 'identificirati djecu mlađu od 18 godina kada su žrtve krivičnih djela'. Ovakvo postupanje ne predstavlja samo kršenje moralnih principa novinarstva, već je istovremeno i krivično djelo i kršenje Konvencije o pravima djeteta."¹⁷

¹⁶ Medijske navike djece i stavovi roditelja, UNICEF, oktobar 2020. godine

¹⁷ <https://bhnovinari.ba/bs/2021/09/26/bh-novinari-mediji-ne-smiju-krsiti-prava-djece-niti-privatnost-porodice-zrtava-zlocina/>

NAJBOLJI INTERES DJETETA

Komiteta poziva državu članicu da distribuira Smjernice za utvrđivanje najboljeg interesa djeteta svim relevantnim profesionalcima koji donose takve odluke, i da osigura da se principi najboljeg interesa djeteta na odgovarajući način uključe i dosljedno tumače u svim zakonodavnim, upravnim i sudskim postupcima i odlukama, kao i u svim politikama, programima i projektima na nivou države, entiteta, distrikta i kantona, naročito u odnosu na djecu lišenu porodičnog okruženja.

Na osnovu Inicijative usvojene od strane Vijeća za djecu Bosne i Hercegovine 2016. godine a uz podršku UNICEF-a Bosne i Hercegovine, Mreža nevladinih organizacija za djecu "Snažniji glas za djecu" pokrenula je konsultativni proces sa ciljem izrade Smjernica za procjenu i utvrđivanje najboljeg interesa djeteta – vodič za profesionalce, koje sadrže temeljno definisane elemente za procjenu najboljeg interesa djeteta, kao i aktivnosti koje svi akteri u sistemu zaštite djeteta trebaju poduzeti sa ciljem ostvarivanja najboljeg interesa djeteta. Njihovo uvažavanje prilikom odlučivanja o pravima djeteta, razvrstanim u oblasti u okviru kojih su potpuno sagledane potrebe za procjenom i utvrđivanjem najboljeg interesa djeteta (uvažavajući posebne okolnosti na strani svakog djeteta u konkretnoj situaciji i u konkretno vrijeme kada se donosi odluka), doprinijet će ujednačavanju kriterijuma za odlučivanje. Primjena Smjernica za utvrđivanje najboljeg interesa djeteta u praksi će svim osobama profesionalno angažiranim u radu s djecom i za djecu omogućiti da u većoj mjeri daju svoj doprinos u ostvarivanju i zaživljavanju standarda "najbolji interes djeteta", utvrđujući i obrazlažući u svakom konkretnom slučaju razloge zbog kojih smatraju da donesena odluka osigurava dobrobit djeteta. Time će se spriječiti i otkloniti zanemarivanje, ugrožavanje i povreda prava djeteta, odnosno stvoriti pretpostavke za uklanjanje prepreka prisutnih u dosadašnjoj praksi. Praktična primjena Smjernica zavisit će ne samo od onih kojima su one namijenjene (profesionalci, organi i tijela u čijoj nadležnosti je uređenje i vođenje postupaka u kojim se odlučuje o pitanjima koja se tiču djeteta i pred kojim se postiže sporazum o tim pitanjima), već i od onih koji treba da stvore pretpostavke za njihovu realizaciju (prvenstveno kreatori politika koje se odnose na djecu). U tom smislu bi Smjernice trebale inicirati i kreatora politika koje se odnose na djecu da daju svoj doprinos jačanju profesionalnih kompetencija svih stručnjaka u radu s djecom i jačanju odgovornosti donositelja odluka za neuvažavanje elemenata iz Smjernica.¹⁸

Sa ciljem predstavljanja Smjernica profesionalcima, nakon usvajanja istih, realizovano je više obuka. U novembru 2020. godine, onlineobuka profesionalaca na temu "NID u oblasti porodične i socijalne zaštite" organizovana je sa ciljem sticanja i unapređenja znanja, vještina i kompetencija za procjenu i utvrđivanje najboljeg interesa djeteta u porodičnoj i socijalnoj zaštiti. Učesnici obuke bili su predstavnici socijalnog sektora, koji rade na referatu zaštite braka, porodice i djece sa područja Kantona Sarajevo ("Naša djeca" Sarajevo)

Za profesionalce iz Mostara je održana obuka "Najbolji interes djeteta u oblasti porodičnopravne zaštite". Smjernice su predstavljene i u Višegradu i Bijeljini, gdje su prezetaciju vodile predstavnice Institucije ombudsmana za djecu RS, koje su iz domena svoga rada govorile o značaju ovog vodiča za profesionalce.

¹⁸ Smjernice za utvrđivanje i procjenu najboljeg interesa djeteta – vodič za profesionalce, Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice BiH i Mreža "Snažniji glas za djecu"

Sa ciljem predstavljanja Smjernica profesionalcima, u periodu 2018–2020. godina, uz podršku UNICEF-a u BiH održano je 13 prezentacija i deset treninga za profesionalce iz oblasti obrazovanja i porodične i socijalne zaštite, kojima je prisustvovalo više od 600 uposlenika centara za socijalni rad, sudova, tužilaštava, obrazovnih i zdravstvenih institucija, centara za mentalno zdravlje, vladinih službenika sa svih nivoa vlasti, predstavnika civilnog društva itd.

Štampane primjerke Vodiča za profesionalce – Smjernice za procjenu i utvrđivanje najboljeg interesa djeteta dobili su svi učesnici prezentacija i treninga, a veliki broj Vodiča distribuirali smo lično ili poštom, po upitu ili koristeći razne događaje za distribuciju. Posebno je značajno da su sa Smjericama upoznati predstavnici čak 32 Centra za socijalni rad iz Bosne i Hercegovine: Višegrad, Rudo, Novo Goražde, Čitluk, Široki Brijeg, Tomislavgrad, Ljubuški, Prijedor, Bosanska Krupa, Bužim, Cazin, Bosanski Petrovac, Bijeljina, Mostar, Jablanica, Čapljina, Konjic, Prozor–Rama, Kalesija, Teočak, Doboj Istok, Čelić, Tuzla, Sapna, Lukavac, Zenica, Čelinac, Zvornik, Brčko, Visoko, Kakanj, Kanton Sarajevo.

U 2021. godini, u okviru promotivnih aktivnosti širom Bosne i Hercegovine, kreirana je i online platforma - www.interestdjeteta.org na kojoj su dostupni svi relevantni dokumenti i materijali, koji će stručnim i odgovornim licima koja rade sa djecom i za djecu pomoći da donose odluke u najboljem interesu djeteta.

Imajući u vidu multidisciplinarnost dječijih prava i dobrobiti za djecu, na web platformu je smješteno više od 800 međunarodnih ugovora, strateških dokumenata, pozitivnih zakonskih i podzakonskih akata sa svih nivoa vlasti u Bosni i Hercegovini, evropske i domaće sudske prakse i stručne literature, razvrstane u oblasti porodične i socijalne zaštite, obrazovanja, zdravstvene i krivičnopravne zaštite djece.

POŠTIVANJE MIŠLJENJA DJETETA

Komiteta podsjeća na svoja prethodna zaključna zapažanja i poziva državu članicu da podrži aktivnosti Vijeća za djecu Bosne i Hercegovine na promociji učešća djece u izradi politika i donošenju odluka koje se odnose na prava djeteta na svim nivoima, i da ojača programe i aktivnosti za širenje svijesti kako bi se uklonile sve prepreke koje djeci onemogućavaju iznošenje vlastitog mišljenja na svim nivoima i osiguralo smisljeno učešće sve djece u porodici, zajednici i školi, uključujući i učešće u organima vijeća učenika, te u odlučivanju o svim pitanjima u vezi sa djecom, uz posebnu pažnju za djecu u ranjivim situacijama.

BiH je do sada razvijala mehanizme za dječije učešće u različitim sektorima: kroz Vijeća/savjete učenika u svim osnovnim i srednjim školama u BiH, kroz sisteme socijalne zaštite i pravosudni sistem, a poseban doprinos u razvoju modela za dječije učešće u procesima donošenja odluka na lokalnim nivoima i u prikupljanju dječijeg mišljenja imale su lokalne nevladine organizacije okupljene u Mreži "Snažniji glas za djecu" i međunarodne organizacije.

O realizaciji posljednjeg usvojenog Akcionog plana za djecu BiH, koji je istekao 2019. godine, izrađen je 2020. godine izvještaj u kojem je vidljivo da su mjere koje se odnose na poboljšanje uslova za dječiju participaciju samo djelimično provedene.

U BiH postoje različiti dobri modeli koji su razvijeni za konsultacije sa djecom i uključivanje djece u procese podizanja svijesti o pravima djeteta u javnosti i realizaciji aktivnosti u lokalnoj zajednici, cijeloj zemlji pa čak i u regionalnim projektima. Postoje i dobri modeli podrške dječijoj participaciji kada su u pitanju ranjive grupe, kao što su djeca sa teškoćama u razvoju ili djeca migranti. Većinu ovih modela su kreirale nevladine organizacije sa djecom, koje djeci u ovom smislu kontinuirano pružaju podršku i okruženje u kojem mogu da praktikuju svoje pravo na učešće.

Nedostaju podaci o funkcionalnosti mehanizama za dječije učešće koji su uvedeni u zakonske procedure, a nezavisna tijela, kao što su ombudsmeni, upozoravaju da se ovi mehanizmi ne primjenjuju dosljedno ili ne primjenjuju uopće. U tom smislu zabilježena je i potreba da se smjernicama i edukacijama pruži podrška profesionalcima, koji trebaju da budu podrška djeci u ostvarivanju ovog njihovog prava, u svim sektorima.

U analizi ostalih preporuka i stanja po sektorima dječije zaštite vidljivo je da se princip dječijeg učešća posebno imao u vidu prilikom promjena koje su se dešavale u oblasti zaštite djece od nasilja i njihovog iskustva u pravosudnom sistemu, u sistemu socijalne zaštite, kao i u obrazovnom sistemu, kroz uvođenje i rad vijeća/savjeta učenika. Ono što je izostalo su *podaci o funkcionalnosti* uvedenih mehanizama za dječije učešće, rezultati njihove upotrebe i podaci od same djece ali i od profesionalaca koji su zaduženi za njihovo provođenje o direktnom iskustvu učešća u njima.

U dosadašnjem praćenju implementacije preporuka i provedenim mjerama, koje je obuhvatilo period do 2020. godine, a kroz realizaciju Akcionog plana za djecu BiH 2015–2019, bilježe se najlošiji rezultati upravo u provođenju mjere za unapređenje ambijenta za implementaciju općih principa Konvencije o pravima djeteta u vezi sa nediskriminacijom, najboljim interesom djeteta i poštivanjem mišljenja djeteta.

Naime, od 15 predviđenih mjera nisu provedene četiri mjere, što je oko 27% neprovedenih mjera, dok je provedeno i većim dijelom provedeno ukupno sedam mjera, a uspješnost provedenih mjera je manja od 50%, odnosno oko 46%.

Konkretno, dvije su mjere koje su se u Akcionom planu odnosile na participaciju djece, i one su: Mjera 2. : “Uraditi smjernice s prijedlogom programa i aktivnosti o podizanju svijesti za promoviranje smislenog i efikasnog učešća djece u porodici, zajednici i školi, uključujući i njihovo učešće u tijelima vijeća učenika, uz posebnu pažnju posvećenu ugroženoj djeci”, i Mjera 3. : “Pokrenuti inicijativu za osiguranje participacije djece u izradi i donošenju javnih politika i odluka, kojim se uređuju prava djece ili koje utječu na kvalitet života djeteta i za obuku profesionalaca koji rade s djecom odnosno za djecu o poštivanju mišljenja djeteta.”¹⁹

Ocjena je da prva mjera nije provedena, a druga je provedena djelimično, uz navođenje aktivnosti koje je provodila Mreža “Snažniji glas za djecu”, a koje su se ticale izrade lokalnih akcionih planova za djecu u devet lokalnih zajednica u BiH, uz puno učešće djece, i uspostavu mehanizama za konsultacije sa djecom (dječiji parlamenti i dječije grupe u pet lokalnih zajednica).

U godišnjim izvještajima Ombudsmana za djecu Republike Srpske za 2019. i 2020. godinu nalazi se nekoliko važnih informacija o aktivnostima i stanju uslova za dječiju participaciju u RS-u: Ombudsman za djecu RS praktikuje unutar same institucije učešće djece u

¹⁹ Izvještaj o provođenju Akcionog plana za djecu Bosne i Hercegovine 2015–2018. , Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice BiH, 2019. godina

konsultativnim procesima kroz svoju Mrežu mladih saradnika Ombudsmana, koja okuplja djecu iz srednjih škola, za koje se organizuju i tematske edukativne radionice i konsultacije i ima brojne kontakte sa djecom u osnovnim i srednjim školama, kako bi u direktnom kontaktu saslušao njihovo mišljenje i njihove probleme.

U ovim izvještajima su značajna i zapažanja koja govore o ograničenjima sistema u podržavanju dječije participacije i nedosljednoj primjeni zakonskih odredbi koje se odnose na ovo pravo djeteta.

Tu su i zapažanja Ombudsmana za djecu RS o slaboj funkcionalnosti prikupljanja dječijeg mišljenja u sistemu socijalne zaštite, te se zaključuje da je formalnim mehanizmima dječijeg učešća potrebna dodatna podrška, u edukaciji profesionalaca, programiranju i stvaranju uslova za smislenu dječiju participaciju.

Mehanizmi za učešće djece na odlučivanju na nivou lokalnih zajednica sporadično postoje, nisu ujednačeni i također ostvaruju svoju svrhu jedino ako djeca imaju podršku, koja dolazi najčešće iz nevladinog sektora. Kao primjer se može navesti promocija pete generacije Dječijeg parlamenta, koji djeluje u sarajevskoj općini Novi Grad. Članove Dječijeg parlamenta čine po dva predstavnika svih osnovnih škola na području općine Novi Grad Sarajevo, a ova grupa radi i na analizi realizacije akcionog plana za djecu Općine Novi Grad Sarajevo.²⁰

SARADNJA SA CIVILNIM DRUŠTVOM

Premda uvažava informaciju države članice o inicijativi da entitetske i kantonalne vlade uvedu niže poreske stope za civilno društvo, Komitet preporučuje da država članica obezbijedi odgovarajuću podršku za usluge koje pružaju organizacije civilnog društva u vezi sa promocijom i zaštitom prava djeteta i da osigura efikasno funkcionisanje Savjetodavnog tijela Vijeća ministara Bosne i Hercegovine za saradnju sa nevladinim organizacijama.

Odgovarajući na zahtjev BiH za članstvo u Evropskoj uniji (EU), Evropska komisija je 2019. godine identificirala četrnaest ključnih prioriteta za napredak zemlje, uključujući kreiranje poticajnog okruženja za civilno društvo. Međutim, izvještaj Komisije o BiH za 2020. godinu pokazao je da nije postignut napredak u okviru ovog ključnog prioriteta za civilno društvo. Preostali izazovi uključuju nedostatak transparentnosti u finansiranju OCD i propust da se civilno društvo smisljeno uključi u konsultacije o javnim politikama na svim nivoima odlučivanja.²¹

U februaru 2020. godine u Službenim novinama BiH objavljen je Pravilnik o kriterijima za finansiranje i sufinansiranje projekata u oblastima od javnog interesa koje provode udruženja i fondacije. Ovo je značajan korak naprijed u implementaciji Sporazuma o saradnji između Vijeća ministara BiH i nevladinih organizacija. Dokument je vrlo detaljan i

²⁰ <https://snaznijiglaszadjecu.org/blog/2021/11/10/peta-generacija-mladih-parlamentaraca-djecijeg-parlamenta-opcine-novi-grad-sarajevo/>

²¹ Indeks održivosti OCD u 2020. godini za Bosnu i Hercegovinu, Centar za promociju civilnog društva, 2021. godina

potiče maksimalnu transparentnost u svim fazama raspodjele sredstava budžeta Vijeća ministara BiH prema OCD.²²

Još jedan značajan iskorak urađen je u oktobru 2020. godine kada je Vijeće ministara BiH potvrdilo imenovanje povećanog broja od sedam članova Savjetodavnog tijela Vijeća ministara BiH za saradnju s nevladinim organizacijama, u odnosu na ranijih pet članova. Savjetodavno tijelo Vijeća ministara BiH održalo je i prvu konstituirajuću sjednicu u decembru te izrazilo očekivanja da će značajno doprinijeti kreiranju i razvoju Strategije za civilno društvo u BiH.

Kada se govori konkretno o djeci, Bosna i Hercegovina nema dovoljno razvijene i efikasne mehanizme koordinacije između aktera dječije zaštite, vladinih institucija i nevladinih organizacija, što za rezultat ima nedostatak uvida u relevantne podatke o stvarnom stanju ostvarivanja dječijih prava. Također, kao država, suočavamo se i sa nedostatkom namjere u otklanjanju prepreka čime bi se svoj djeci, naročito najranjivijoj, omogućilo učešće i izražavanje vlastitih stavova o procesima koji ih se tiču, na najvišem nivou.

U cilju unapređenja dječijih prava u BiH, a uz finansijsku pomoć Evropske unije, World Vision BiH Fondacija, u saradnji sa Udruženjem "Naša djeca" Sarajevo i Ministarstvom za ljudska prava i izbjeglice BiH, radio je na uspostavi digitalne platforme za razmjenu mišljenja i iskustava državnih institucija i nevladinih organizacija. Kroz kreiranje jedne ovakve platforme, nastoje se riješiti problemi nedostatka efikasnog mehanizma saradnje između ova dva sektora, ali i osigurati učešće djece i mladih u politikama i odlukama koje ih se direktno tiču. Platforma za unapređenje dječijih prava predstavlja mehanizam za poboljšanje koordinacije između vladinih i nevladinih organizacija i institucija. Jedinstveni je alat koji osigurava da se čuje glas i mišljenje djece o pitanjima i odlukama koje ih se tiču. Primarni korisnici platforme su predstavnici institucija na državnom, entitetskom, kantonalnom i lokalnom nivou, međunarodne agencije i organizacije civilnog društva, akademske zajednice i predstavnici nezavisnih monitoring tijela aktivnih u području ostvarivanja dječijih prava.²³

Kroz ovaj zajednički projekat, radi se na edukaciji i zagovaranju za prava djece i mladih, organizaciji akcija unutar lokalnih zajednica, te učešću djece i mladih u Odboru koji bi iznosio prava i potrebe prema Vijeću za djecu, ali i drugim tijelima i institucijama čija je nadležnost unapređenje stanja prava djeteta u Bosni i Hercegovini. Projektom se nastoji osigurati efikasnije sprovođenje najvažnijih međunarodnih instrumenata o pravima djeteta – UN Komiteta o pravima djeteta i Povelje Evropske unije o temeljnim pravima i uspostavi adekvatnog i efikasnog mehanizma koordinacije između aktera dječije zaštite – vladinih i nevladinih organizacija.

Fokus projekta je mobilizacija i umrežavanje djece kao nositelja prava, njihovo osnaživanje i pružanje prostora za dijalog, učešće u donošenju odluka te zajedničko djelovanje sa institucijama i organizacijama kojima je mandat i obaveza da poštuju i štite prava djece. Projekat doprinosi jačanju partnerstava, umrežavanju organizacija civilnog društva i drugih relevantnih aktera, te osigurava prikupljanje relevantnih podataka o stanju dječijih prava.

²² Ibid.

²³ <https://platforma.gov.ba/o-nama/> <https://platforma.gov.ba/djeciji-kutak/>

DEFINICIJA DJETETA

Komitet preporučuje državi članici da izmijeni porodične zakone entiteta i distrikta da bi se uklonili svi izuzeci koji omogućavaju brak za osobe mlađe od 18 godina.

Još uvijek nije došlo do izmjena porodičnih zakona kojima bi se uklonili svi izuzeci koji omogućavaju brak za osobe mlađe od 18 godina. Porodični zakon FBiH, prema članu 15 (2) definiše da "Izuzetno, sud može u vanparničnom postupku dozvoliti sklapanje braka osobi koja je navršila 16 godina života ako utvrdi da postoje opravdani razlozi da je ta osoba tjelesno i duševno sposobna za vršenje prava i dužnosti koje proizlaze iz braka i da je brak u njenom interesu". Također, Porodični zakon RS-a, pod članom 36 (2) i (3) definiše da: "Iz opravdanih razloga sud može u vanparničnom postupku dozvoliti zaključenje braka maloljetniku starijem od 16 godina, ako utvrdi da je to lice tjelesno i duševno sposobno za vršenje prava i dužnosti koje proizlaze iz braka. Prijedlog za dozvolu zaključenja braka može podnijeti zainteresovano maloljetno lice. Prije donošenja odluke sud će pribaviti mišljenje organa starateljstva."

Bosna i Hercegovina se i dalje suočava sa problematikom maloljetničkih brakova, najviše u romskoj populaciji. Često se ovakvi brakovi dovode u vezu sa trgovinom ljudima, odnosno prodajom u prinudne brakove. Prema zvaničnim podacima skoro 90% od ukupnog broja identifikovanih potencijalnih žrtava trgovine ljudima u BiH tokom 2021. godine i u prvih šest mjeseci ove godine bila su djeca. Ona su najčešće eksploatisana u svrhu prosjačenja, prisilnog rada, seksualne eksploatacije, prisiljavanja na kriminalne aktivnosti i prodaje u prinudne brakove, čemu su najviše izložene romske djevojčice.

Utvrđeno je da često ugovorni i prisilni maloljetnički brakovi ostanu neidentifikovani ili budu evidentirani kao blaže vrste kriminalnih radnji, kao što je zanemarivanje djeteta, spolni odnos sa osobom mlađom od 15 godina i slično. (*Federalna.ba*)

Vlasti nisu ispunile minimalne standarde u nekoliko ključnih oblasti, navodeći da su vlasti identificirale manji broj žrtava, te da organima za provođenje zakona i dalje nedostaju kapaciteti, resursi i stručno znanje što ih onemogućava da provode djelotvorne istrage protiv trgovaca ljudima.

Nerijetko se u Bosni i Hercegovini otkrivaju i slučajevi prisilnih brakova djece. Odgovor na ovu vrstu eksploatacije djece bio bi adekvatniji i uspješniji da je prisilni brak kao oblik trgovine ljudima prepoznat i u Krivičnom zakonu Federacije BiH, te se prisilni brak ne bi morao kvalifikovati kao ostali oblik iskorištavanja ili eventualno kao seksualna eksploatacija ili prakse slične ropskom odnosu.

GRAĐANSKA PRAVA I SLOBODE

Zabrana diskriminacije

UN Komitet ponavlja svoja prethodna zaključna zapažanja iz prethodnog izvještajnog perioda i preporučuje državi članici da nastavi sa naporima na efektivnoj primjeni Zakona o zabrani diskriminacije na svim nivoima, što uključuje informisanje o Zakonu i o tome gdje djeca mogu prijaviti diskriminaciju i usklađivanje propisa na svim nivoima u državi članici, u skladu sa Zakonom, te da riješi negativan uticaj stereotipa i diskriminirajućih stavova o dječijim pravima i vodi računa da su mediji senzibilizirani prema takvom stigmatiziranju djece, a posebno djece u nepovoljnim situacijama, uključujući i poticanje medija na usvajanje kodeksa ponašanja.

U skladu s članom 7 Zakona o zabrani diskriminacije Ombudsmen za ljudska prava Bosne i Hercegovine je centralna institucija nadležna za zaštitu od diskriminacije i postupa u skladu s odredbama navedenog zakona i Zakona o ombudsmenu za ljudska prava BiH. Obaveze Institucije ombudsmena u kontekstu prevencije diskriminacije u Bosni i Hercegovini su: da postupa po pojedinačnim i grupnim žalbama fizičkih i pravnih lica, prikuplja i analizira statističke podatke o slučajevima diskriminacije, provodi istraživanja u oblasti diskriminacije, daje mišljenja i preporuke s ciljem sprečavanja i suzbijanja diskriminacije, predlaže odgovarajuća zakonska i druga rješenja nadležnim institucijama u Bosni i Hercegovini i brojne druge. S ciljem ostvarivanja mandata utvrđenog Zakonom o zabrani diskriminacije, Institucija ombudsmena je uspostavila zaseban odjel u kojem su zaposlena samo tri pravnik a zbog ograničenosti resursa.

U Instituciji je tokom 2021. godine registrovano ukupno 173 predmeta u kojima su građani ukazivali na kršenje odredbi Zakona o zabrani diskriminacije u Bosni i Hercegovini.

Iako su u proteklom periodu realizovane brojne kampanje kako od strane domaćih, tako i međunarodnih organizacija s ciljem podizanja svijesti i edukacije javnosti na temu diskriminacije, ovakva praksa građana, prema zaključku Ombudsmena za ljudska prava BiH nesumnjivo ukazuje da postoji potreba sprovođenja dodatnih aktivnosti na podizanju svijesti građana, ali i zagovaračkih aktivnosti usmjerenih na uspostavljanje jedinstvene baze podataka i statističkih podataka o pojavama diskriminacije u BiH.

Zakon o zabrani diskriminacije propisuje da osoba koja je izložena bilo kojem obliku diskriminacije može podnijeti tužbu nadležnom sudu i u slučaju kada je mobing vezan za radne odnose a smatraju se hitnim. Međutim, evidentni problemi u pravosuđu u vezi sa dužinom trajanja sudskog postupka, čine upitnim i efikasnost ovog zakonom predviđenog mehanizma. U slučaju kada sud razmatra predmet o kojem je Institucija ombudsmena već donijela preporuku, koju stranka u postupku koristi kao dokaz, sud je dužan u skladu s pravilima postupka razmotriti preporuke ombudsmena.

Vijeće ministara BiH, kako je saopćeno krajem juna 2020. godine, "primilo je na znanje Informaciju Ministarstva za ljudska prava i izbjeglice u vezi sa Zaključnim zapažanjima za objedinjeno 12. i 13. periodično izvješće Bosne i Hercegovine o implementaciji Međunarodne konvencije o eliminaciji rasne i svih vidova diskriminacije pred Vijećem za ljudska prava UN-a". (Vijeće ministara BiH)

Na 49. redovnoj sjednici, održanoj 20. 4. 2022. godine, Vijeće ministara donijelo je Odluku o usvajanju Akcionog plana BiH za društvenu inkluziju Roma i Romkinja za period 2021–2025. godina. Vijeće ministara zadužilo je Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice da nastavi izdvajati sredstva potrebna za njegovo provođenje. Kako se navodi u saopćenju Vijeća ministara, riječ je o planskom i operativnom dokumentu koji predstavlja okvir djelovanja za sve pojedince i institucije koje su, u skladu sa svojim nadležnostima, direktno uključene u primjenu Akcionog plana, s ciljem poboljšanja društvenog statusa i uključenosti Roma i Romkinja u BiH. Mjerama i aktivnostima u okviru Akcionog plana želi se smanjiti diskriminacija Roma i Romkinja, unaprijediti njihova zapošljivosti i zapošljavanje, poboljšati uvjeti stanovanja romske populacije u BiH, unaprijediti dostupnost i kvalitet zdravstvene zaštite, kao i obuhvat njihovog obrazovanja u BiH djelotvornijom realizacijom ranije usvojenog Okvirnog plana o obrazovnim potrebama Roma.

Agencija za državnu službu Federacije Bosne i Hercegovine organizovala je online obuku na temu “Zakon o zaštiti ličnih podataka/Zakon o zabrani diskriminacije” u novembru 2020. godine. Cilj obuke, organizovane za uposlenike organa uprave u FBiH, bio je upoznavanje učesnika sa pravnim okvirom zaštite ličnih podataka/zaštite od diskriminacije, primjenom odredbi Zakona o zaštiti ličnih podataka/Zakona o zabrani diskriminacije, te podizanje svijesti uposlenika organa uprave o značaju zaštite ličnih podataka/zabrane diskriminacije.²⁴

Usprkos pozitivnim koracima koji su napravljeni na zaštiti od diskriminacije tokom proteklih deset godina, utvrđeni su nedostaci koje BiH tek treba adresirati u okviru svojih mehanizama za borbu protiv diskriminacije. Složen i iscjepkan politički i pravni okvir BiH, kao i nedostatak političke volje potrebne za usvajanje strateških i programskih politika djelovanja za borbu protiv diskriminacije, ili čak za ispunjavanje postojećih zakonskih obaveza, i dalje je jedan od najvećih sveobuhvatnih izazova. Navedenu složenost prati i nepostojanje jedinstvenog sistema za prikupljanje podataka, loše izvještavanje i prikupljanje statističkih podataka o slučajevima diskriminacije, nedovoljan broj istraživanja o javnim potrebama, nedosljedna tumačenja zakonskih propisa među sudijama i pravnim stručnjacima, te izostanak konsultacija i saradnje pravne zajednice s organizacijama civilnog društva (OCD).²⁵

Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice je donijelo srednjoročni plan rada za period 2020–2022. u kojem je kao jedan od strateških ciljeva definisano smanjenje siromaštva i socijalne isključenosti koji podrazumijeva principe ravnopravnosti i nediskriminacije kao sastavnih dijelova svih deklaracija o ljudskim pravima.²⁶

U okviru programskih i planskih aktivnosti najvažnija aktivnost u vezi je sa izradom i usklađivanjem zakona i podzakonskih akata iz oblasti ljudskih prava u skladu sa Zakonom o zabrani diskriminacije BiH i preporukama međunarodnih tijela, kontinuiran rad na pristupanju međunarodnim ugovorima, usklađivanje sa međunarodnim i EU standardima i sa Zakonom o zabrani diskriminacije BiH te ispunjenjem međunarodnih obaveza Bosne i Hercegovine. Aktivnosti u periodu za 2020–2022. godinu odnose se na: Srednjoročni program za suzbijanje diskriminacije u BiH koji će obuhvatiti program obuka za promociju i zaštitu ljudskih prava u BiH za period 2020–2022.

²⁴ <http://www.obuke.adsfbih.gov.ba/index.php/godisnji-plan/1538-online-obuka-zakon-o-zastiti-licnih-podataka-zakon-o-zabrani-diskriminacije>

²⁵ Diskriminacija u Bosni i Hercegovini – percepcije, stavovi i iskustva javnosti, OSCE, 2019. godina

²⁶ Odluka o usvajanju srednjoročnog plana rada Ministarstva za ljudska prava i izbjeglice Bosne i Hercegovine za period 2020–2022.

PRAVO NA PRIVATNOST

Komitet preporučuje državi članici da osigura da Regulatorna agencija za komunikacije zaprima, istražuje i rješava pritužbe djece na način koji uvažava potrebe djece u slučajevima kršenja njihovog prava na privatnost. Komitet također preporučuje da država članica provede programe širenja svijesti, uključujući kampanje, među djecom i njihovim porodicama i pravu djeteta na pristup mehanizmu podnošenja pritužbi i ponovno ističe potrebu za provođenjem programa obuke za kreatore medijskih sadržaja i novinare o pravima zaštićenim Konvencijom, uključujući i pravo djeteta na privatnost.

Do povrede prava na privatnost djeteta može doći na bilo kojem mjestu i u bilo kojim okolnostima. Međutim, povreda prava na privatnost djeteta u najvećem broju slučajeva nastaje medijskim izvještavanjem o djeci. Izvještavanje o djeci zahtijeva posebnu pažnju i veliki stepen senzibiliteta. Pravo djeteta na privatnost treba uskladiti sa pravom na slobodu štampe i govora i prava javnosti na informaciju. Mediji trebaju omogućiti djeci da javno iznose svoja mišljenja, ali na način da se zaštiti njihova dobrobit, jer je ona važnija od interesa javnosti. U kontekstu navedenog, potrebno je istaći da je u Republici Srpskoj u proteklom periodu zabilježen pomak u zaštiti djece na privatnost, naročito donošenjem novog Krivičnog zakonika. Naime, Krivični zakonik uvodi novo krivično djelo – “Povreda privatnosti djeteta” – kojim se inkriminiše iznošenje nečeg iz ličnog ili porodičnog života djeteta ili, suprotno propisima, objavljivanje djetetove fotografije ili otkrivanje identiteta djeteta i time se kod djeteta stvori stanje uznemirenosti ili se na neki drugi način ugrozi sigurnost djeteta. Teži oblik ovog djela je ukoliko se izvrši putem sredstava masovne komunikacije, kompjuterskog sistema ili mreže, na javnom skupu ili na drugi način. Prateći stanje u ovoj oblasti i postupajući po prijavama/žalbama građana, kod Ombudsmana za djecu RS je u izvještajnom periodu u jednom manjem broju slučajeva zabilježeno da je sam način iznošenja informacija stvarao osnovanu sumnju u povredu prava djeteta na privatnost. Najčešće se radilo o slučajevima izvještavanja o djeci koja žive u teškim životnim uslovima, bolesnoj djeci ili djeci sa teškoćama u razvoju. S obzirom da je izvještajna godina bila godina u kojoj su se održavali izbori, Ombudsman za djecu je zabilježio i jedan broj prijava zbog navodne upotrebe (“zloupotrebe”) djece u predizborne svrhe. Već u predizbornom periodu, Ombudsman za djecu RS je skrenuo pažnju javnosti, a naročito političkim subjektima i svim medijima koji prate izborne aktivnosti da Konvencija jasno obavezuje da svi subjekti moraju sve svoje aktivnosti koje se tiču djece i u koje su uključena djeca sprovoditi isključivo u najboljem interesu djece. U tom cilju su neophodne odgovarajuće izmjene i dopune važećih Izbornih pravila. Djeca ne mogu biti dio predizbornih skupova, tribina, promotivnih spotova ili bilo kojeg drugog pisanog, audio i/ili vizuelnog sadržaja kojeg djeca prema svom uzrastu ne razumiju i prema kojem nemaju izgrađen sopstveni stav i mišljenje.

Član 18 Kodeksa za štampane i online medije BiH odnosi se na Zaštitu djece i maloljetnika u izvještavanju i definiše sljedeće:

- ▶ U postupanju s djecom i maloljetnicima novinari i urednici su dužni da budu krajnje obazrivi, poštujući dobre običaje i Konvenciju o pravima djeteta i polazeći od najboljeg interesa djeteta.
- ▶ Novinari i urednici dužni su da zaštite identitet djeteta u postupcima u kojima je inače isključena javnost.

- ▶ Novinari i urednici ne smiju direktno ili indirektno identificirati djecu mlađu od 18 godina u slučajevima kada su djeca žrtve, svjedoci ili optuženi u krivičnom postupku.²⁷

Generalni direktor Regulatorne agencije za komunikacije i predstavnica Fonda Ujedinjenih nacija za djecu – UNICEF u Bosni i Hercegovini, potpisali su u Sarajevu zajednički Memorandum o razumijevanju 20. 10. 2022. godine. Dokument se zasniva na razumijevanju, promociji i ostvarivanju prava djece u medijskom okruženju Bosne i Hercegovine, kao i realizaciji projekata od zajedničkog interesa, unapređenju postojeće prakse, ekspertize i inovativnih pristupa, jačanju kapaciteta i platformi za saradnju.

Potpisivanjem memoranduma, Agencija i UNICEF izrazili su posebno opredjeljenje za nastavak saradnje u domenu promocije i zaštite prava djeteta, uključujući napredak u kvalitetu i količini sadržaja namijenjenih djeci i unapređenju njihovih prava u medijima, što obuhvata promociju prava na izražavanje za svu djecu, uključujući djecu s poteškoćama u razvoju, te unapređenje medijske pismenosti djece, kao i njihovih staratelja. Zajednička saradnja bit će usmjerena i ka zaštiti djece od zloupotrebe u medijima. To će uključivati i aktivnosti na zaštiti djece od online zlostavljanja i drugih oblika zlostavljanja i iskorištavanja putem informacijskih i komunikacijskih tehnologija.²⁸

Regulatorna agencija za komunikacije (RAK) i Međunarodna telekomunikacijska unija (ITU) održali su prezentaciju smjernica i edukativnih materijala o online sigurnosti djece ITU "Sigurnost djece u online prostoru".

U okviru prezentacije predstavljene su nove smjernice i edukativni materijali o sigurnosti djece online koje je izradio ITU ove godine i koje sadrže sveobuhvatan set preporuka za djecu, roditelje i edukatore, industriju i kreatore politika o tome kako pridonijeti razvoju sigurnog i osnaženog online okruženja za djecu i mlade, i to: Smjernice za roditelje i edukatore o zaštiti djece online, Smjernice za kreatore politika za zaštitu djece na internetu, Smjernice za industriju za zaštitu djece online, Slikovnica za djecu, Radna knjiga za djecu, Vodič za nastavnike, Kampanja za društvene mreže za tinejdžere.

Regulatorna agencija za komunikacije naglasila je da su Smjernice za kreatore politika za zaštitu djece na internetu značajna pomoć regulatoru za procjenu i unapređenje vlastite regulative, kao i snažan mehanizam za unapređenje online sigurnosti djece.

Na prezentaciji su učestvovali predstavnici nadležnih institucija, nevladinih organizacija koje se bave online sigurnošću i medijskom i informacijskom pismenošću, te pružaoci pristupa internetu u Bosni i Hercegovini.²⁹

U 2021. godini, RAK je izrekao mjeru upozorenja za jednu televizijsku kuću po osnovu kršenja prava na privatnost maloljetnika prilikom izvještavanja. Ista mjera je izrečena prema još jednoj televizijskoj kući, zbog kršenja člana 20 (Učešće maloljetnika u sadržajima pružalaca medijskih usluga), gdje se kroz emitovani prilog dovodi u pitanje dostojanstvo djece. Trenutno, u BiH, samo Krivični zakon Republike Srpske inkriminira radnju kršenja prava djeteta na privatnost. Krivičnim zakonikom RS-a iz 2017. godine uvodi se novo krivično djelo "Povreda privatnosti djeteta", kojim se inkriminiše iznošenje iz ličnog ili porodičnog života djeteta ili suprotno propisima objavljivanje djetetove fotografije ili otkrivanje identiteta djeteta i time kod djeteta stvori stanje uznemirenosti ili ga izloži poruzi vršnjaka ili drugih

²⁷ https://www.vzs.ba/index.php?option=com_content&view=article&id=218&Itemid=9

²⁸ <https://www.rak.ba/bs-Latn-BA/news/11730>

²⁹ Materijali su dostupni putem <https://rak.ba/bs-Latn-BA/articles/3211> i <https://www.rak.ba/bs-Latn-BA/news/4682>

lica ili na neki drugi način ugrozi sigurnost djeteta. Teži oblik ovog djela je ukoliko se izvrši putem sredstava masovne komunikacije, kompjuterskog sistema ili mreže, na javnom skupu ili na drugi način, zbog čega je ono postalo pristupačno većem broju lica ili ukoliko ovo djelo izvrši službeno lice ili lice u obavljanju profesionalne djelatnosti.

DJEČIJA PRAVA I POSLOVNI SEKTOR

Komitet podsjeća na svoja prethodna zaključna zapažanja i preporučuje državi članici da uspostavi jasan regulatorni okvir za poslovni sektor u državi članici kako bi se osiguralo da aktivnosti tog sektora ne utiču negativno na ljudska prava i ne ugrožavaju ekološke i druge standarde, naročito one koji se odnose na dječija prava, i da uspostavi mehanizme za praćenje implementacije ovih standarda i osigura odgovarajuće sankcije i pravne lijekove za djecu koja su žrtve takvih zloupotreba. Od kompanija se zahtijeva provođenje procjena, konsultacija i potpuno objelodanjivanje javnosti uticaja njihovih poslovnih aktivnosti i planova na dječija prava u smislu zaštite životne sredine i zdravlja.

Najniža dob djece potrebna za zasnivanje radnog odnosa u oba entiteta je 15 godina. Maloljetne osobe od 15 do 18 godina moraju dostaviti valjano uvjerenje o zdravstvenoj sposobnosti da bi stupile u radni odnos. U RS-u i Brčko distriktu na snazi su zakoni prema kojima je kažnjivo sklapanje radnog odnosa s osobama mlađim od 15 godina. Zakonima o radu u Federaciji, RS-u i Brčko distriktu zabranjeno je maloljetnicima u dobi od 15 do 18 godina da rade noću i da obavljaju opasne poslove. U Zakonu o radu FBiH nije definiran opasan rad. U toku godine vlasti nisu primile izvještaje o radnom angažmanu djece. Ni u jednom entitetu ne postoje inspektori zaduženi samo za inspekcijski nadzor nad radom djece. Inspektori rada koji su obučeni da prepoznaju rad djece vjeruju da nisu otkrili takve slučajeve zbog visoke stope nezaposlenosti. Opća percepcija među zvaničnicima i u civilnom društvu jeste da se eksploatacija rada djece rijetko dešava.³⁰ U kontekstu podizanja standarda u oblasti ljudskih prava može se reći da postupanje bh. firmi više određuju poslovni odnosi s njihovim međunarodnim poslovnim partnerima, koji uvjetuju predmetne standarde u poslovanju i rade stanovite provjere, nego što to čini država BiH. Država bi doprinos u ovoj oblasti, pored činjenice međunarodne obaveze koju ima, trebala gledati i kao priliku za jačanje vlastite reputacije.

BiH je 91. od 140 zemalja na listi globalnog indeksa konkurentnosti za 2018–2019. godinu i 89. od 190 zemalja na listi indeksa lakoće poslovanja Svjetske banke za 2018. godinu. Administrativne prepreke na različitim nivoima vlasti i dalje opterećuju poslovno okruženje. Time se smanjuje i potencijalni fiskalni prostor i prilike za zapošljavanje, koje bi eventualno mogle smanjiti stope emigracije. Međutim, postoje neke odredbe o društveno odgovornom poslovanju privrednih društava u državi, uz poreske olakšice i za individualne i za korporativne donacije javnim subjektima. Pored toga, privatni sektor sve više prepoznaje važnost doprinosa ostvarivanju ciljeva održivog razvoja i mogao bi imati značajnu ulogu u privrednom rastu države, kao i u usmjeravanju investicija i sredstava u održivi razvoj.³¹

³⁰ Ljudska prava u poslovnom sektoru u BiH, Institut za razvoj mladih KULT, 2019. godina

³¹ Strategija socijalnog uključivanja FBiH 2021–2027

Mnoge velike kompanije u BiH prepoznale su važnost društveno odgovornog poslovanja. Ono se ogleda kroz izdvajanje sredstava za humanitarne svrhe, poboljšanje odnosa prema okolišu, popravljane položaja radnika i slično.

U tom procesu kompanije saraduju najviše sa nevladinim organizacijama, usmjeravajući svoj novac u svrhe koje kompanije žele. Tokom pandemije koronavirusa kompanije nisu obustavile ovakve aktivnosti, već su ih čak i povećale, ali su one djelimično promijenile fokus, usmjeravajući se više ka zdravstvenom sektoru. Također se ove aktivnosti sve više usmjeravaju ka digitalnoj i “zelenoj” transformaciji.³²

Jedna od organizacija sa fokusom na razvijanje poduzetništva je “Mozaik”, koja trenutno provodi svoju desetogodišnju strategiju (2016–2026), kroz koju im je cilj razviti nove generacije koje će kreirati novu društvenu i ekonomsku vrijednost, stvarati nove biznise i biti uzor drugima. Upravo je nevladin sektor ta spona za korporativni svijet, jer prati potrebe društva i može se aktivno uključiti u rješenja. Fondacija “Mozaik” promovira saradnju ova dva sektora kroz sve svoje programe Omladinske banke, Startup studija, Lonac. pro zajednice.

DRŽAVNI MEHANIZAM ZA IZVJEŠTAVANJE I PRAĆENJE

Komiteo preporučuje da država članica uspostavi državni mehanizam za izvještavanje i praćenje kao stalnu vladinu strukturu zaduženu za koordinaciju i pripremanje izvještaja i komunikaciju sa međunarodnim i regionalnim mehanizmima za zaštitu ljudskih prava, kao i za koordinaciju i praćenje aktivnosti u državi u pogledu izvršavanja i implementacije obaveza prema Konvenciji i preporuka i odluka koje donose takvi mehanizmi. Komiteo ističe da takva struktura treba imati adekvatnu i kontinuiranu podršku predanog osoblja i kapacitete za sistematske konsultacije sa Institucijom ombudsmena za ljudska prava Bosne i Hercegovine i civilnim društvom.

Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice BiH sačinio će plan praćenja provođenja preporuka Komiteta za prava djeteta nakon usvajanja ovog programa, a na osnovu radnog obrasca za izradu sedmog periodičnog izvještaja Bosne i Hercegovine. Komiteo za prava djeteta je u septembru 2019. godine usvojio zaključna zapažanja u kojima je sadržano 48 preporuka s obrazloženim zapažanjima, na osnovu kojih nadležne institucije u Bosni i Hercegovini, u saradnji s Ministarstvom za ljudska prava i izbjeglice BiH, razvijaju indikatore praćenja i za dinamiku daljeg procesa izvještavanja. U skladu s preporukama i zaključnim zapažanjima nadležnog Komiteta za prava djeteta, Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice BiH će u saradnji s Vijećem za djecu BiH, savjetodavnim i koordinirajućim tijelom Vijeća ministara BiH, međunarodnim i domaćim organizacijama pratiti provođenje Konvencije i pratećih protokola u narednom periodu. Na taj način će pokrenuti posebne aktivnosti usmjerene na prikupljanje i analizu pokazatelja o djeci prema devet naznačenih oblasti (poglavljia

³² Biznisinfo.ba

Konvencije) radi lakše izrade i objedinjavanja narednog periodičnog izvještaja Bosne i Hercegovine, te analize napretka u ostvarivanju ljudskih prava djece u Bosni i Hercegovini.³³

COVID – GENERALNI OSVRT

Svjetska zdravstvena organizacija proglasila je 11. marta. 2020. godine pandemiju koronavirusa uz poziv državama da postignu ravnotežu između zaštite zdravlja, minimiziranja ekonomskih i društvenih poremećaja i zaštite ljudskih prava. U takvoj situaciji, sve države su se suočile sa vanrednom situacijom i ogromnim izazovom. Pred dodatnim izazovom bile su i sve institucije i organizacije koje rade sa djecom. Nažalost, zdravstvena kriza je zahtijevala prilagođavanje novim uslovima, novu organizaciju rada i suočavanje sa novom krizom sa kojom se ranije nismo susretali, pa je ova situacija imala mnoge posljedice i efekte iz gore obrađenih oblasti:

Procesi izmjena i unapređenja zakonodavstva na svim nivoima su sa početkom krize zaustavljeni a kasnije značajno usporeni, jer je kriza ograničila rad zakonodavnih tijela, koja su radila pod procedurama vanrednog stanja sa prevashodnim ciljem reagovanja na zdravstvene opasnosti, te su zakoni, uredbi i odluke donošeni po procedurama koje su propisane za vanredno djelovanje. Tek nakon što su mjere prevencije i reakcije donekle popustile, a vanredno stanje ukinuto, nastavljeno je djelovanje po započetim procesima ali sa otežavajućim faktorima u smislu uslova za rad zakonodavnih tijela, mjera prevencije, promjenjive epidemiološke situacije. Poseban problem koji je zabilježen u djelovanju kriznih štabova u vrijeme krize je bio i to što su mjere i odluke koje su donošene često bile u sukobu sa ljudskim i dječijim pravima, a u BiH niti jedan krizni štab ni na jednom nivou organizacije nije imao članove koji bi se bavili ljudskim pravima. Ovo je dovelo do niza situacija u kojima donesene odluke nisu bile u najboljem interesu djeteta, što će biti zabilježeno i u ovom izvještaju.

Pravo na informisanje je u vrijeme krize bilo vrlo često diskutovano, a u kontekstu uslova i situacije i ugroženo za većinu ljudi. Izvori informacija u kriznoj situaciji su od velike važnosti, a u uslovima izolacije i ograničenog kretanja, informisanje je bilo prepuno šuma, neprovjerenih informacija koje su se širile internetom i obojeno nepovjerenjem. Problemi u obavještanju o mjerama bili su posebno očigledni među najugroženijima u društvu koji su imali manje šanse da direktno dobiju informacije o vladinim mjerama i uglavnom su zavisili od medija ili drugih građana. U tom je smislu Institucija ombudsmena za ljudska prava BiH 13. aprila 2020. izdala preporuku da krizni štabovi na svim nivoima poduzmu neophodne mjere kako bi osigurali da se odluke objavljuju u svim javnim medijima i internet stranicama institucija.

Participacija djece – Organizacije civilnog društva su tokom pandemije, u okviru odgovora na krizu organizovale za djecu online podršku u učenju, pružale podršku roditeljima kako bi oni mogli pomoći djeci, pokretale kampanje i obezbjeđivale humanitarnu podršku i terenski rad za porodice u stanju najveće potrebe. Sa druge strane, u zvaničnim tijelima i štabovima, koja su sačinjavali ministri i lokalni sektorski zvaničnici, nije bilo predstavnika

³³ Program praćenja provođenja preporuka Komiteta za prava djeteta u Bosni i Hercegovini za period 2020–2024, Vijeće za djecu BiH

civilnog društva, a valja napomenuti i da u procesima organizacije odgovora uopće **nije bilo zvaničnih mehanizama za ispitivanje i uvažavanje i dječijeg iskustva i mišljenja.**

Civilno društvo – Tokom pandemije, zabilježeni su slučajevi, odnosno odgovori nadležnih institucija koji su ograničavali ljudska prava (npr. Zabrana kretanja osobama starijim od 65 godina, a u FBiH i mladima od 18 godina). Ustavni sud BiH (USBiH) proglasio je ovu odredbu neustavnom 22. aprila 2020. godine. Organi vlasti RS-a su donijeli uredbu o zabrani izazivanja panike, kojom se kažnjavaju “pojedinci i firme koje šire paniku i lažne vijesti putem medija” i koja je, prije nego što je ukinuta 16. aprila 2020. , u velikoj mjeri kritikovana da predstavlja pretjerano ograničavanje slobode izražavanja. Vlade su propustile uvesti mjere koje bi zaštitile ugrožene osobe, naročito žene, kao što su žrtve ili potencijalne žrtve nasilja u porodici i rodno zasnovanog nasilja žrtve ili potencijalne žrtve trgovine ljudima. Prije uvođenja mjera nisu konsultirani ni oni koji pružaju socijalne usluge nekim od ovih grupa, poput organizacija civilnog društva koje upravljaju sigurnim kućama, niti institucije koje pružaju socijalnu zaštitu osobama u stanju najveće potrebe.

Prema rezultatima Istraživanja OSCE-a o dobrobiti i sigurnosti žena u BiH iz 2019. godine, 48% žena starijih od 15 godina doživjelo je neki oblik rodno zasnovanog nasilja, a u većini slučajeva počinitelj je bio intimni partner ili član porodice. Mjere koje su promovirane jednostavnim sloganima poput “Ostanite kod kuće, ostanite sigurni”, iako su važile za stanovništvo u cjelini, nisu uzimale u obzir da dom nije sigurno mjesto za svakoga, a posebno ne za osobe izložene nasilju u porodici, koje su morale ostajati u izolaciji s nasilnikom, što ih je izlagalo nerazumnom riziku. Dvije predstavnice sigurnih kuća (jedna iz FBiH, jedna iz RS-a) potvrdile su da ih niko nije konsultovao prije uvođenja mjera i da je u nekim slučajevima društvena izolacija dovela do ponovne traumatizacije osoba koje su preživjele nasilje u porodici.

Početno istraživanje Misije pokazuje da sistem socijalne zaštite u BiH nije bio spreman za vanrednu situaciju poput pandemije COVID-19. Skraćeno radno vrijeme zbog pandemije i ograničenja terenskih posjeta i ličnih kontakata direktno su uticali na korisnike i korisnice, a najteže na one ugrožene. Također, zbog navedene situacije, ženama i djeci je otežan pristup socijalnim davanjima i psihosocijalnoj podršci. Mjere koje su donosili entitetski i kantonalni krizni štabovi nisu uzimale u obzir specifičnosti sistema socijalne zaštite, kao ni potrebe praktičara i korisnika. U mnogim slučajevima, stručnjakinje i stručnjaci u ovoj oblasti nisu konsultovani prije uvođenja mjera.

Nakon izbijanja COVID-19 pandemije, Centri za socijalni rad suočeni su sa značajnim izazovima koji proizilaze iz njihovih slabih kapaciteta, nedovoljnog broja zaposlenih, nedostatka sredstava i administrativnih opterećenja, loše opremljenosti za odgovarajuće upravljanje slučajevima i bez mogućnosti bezbjednog rada na terenu. Kao institucije sistema socijalne zaštite, Centri za socijalni rad su trebali biti lideri u organizovanju socijalne zaštite svojih korisnika te pratiti situaciju sa novim rizičnim grupama koje su trpile krizu. Mnoge aktivnosti iz njihove nadležnosti, u stvarnosti su brže i lakše obavljali NVO-i, neformalne samoorganizovane grupe ili pojedinci. Udruženja koja su se bavila zaštitom prava žena i borbom protiv nasilja podizala su javnu svijest o povećanom riziku od nasilja u porodici i pružala savjetodavnu pomoć i podršku, te pomagala svojim korisnicama na različite načine. Ovdje se također pokazalo da su oni OCD-i koji su imali **uredne baze podataka o svojim korisnicima** i korisnicama imali brži odgovor i brže uspostavljali kontakte sa njima u vrijeme ograničenog kretanja, te je ovo važna lekcija za sve organizacije civilnog društva koje organizuju direktan rad sa korisnicima ili pružaju usluge.

Pandemija je imala široke posljedice na organizacije civilnog društva (OCD). Prema istraživanju Centra za promociju civilnog društva (CPCD) sprovedenom u maju, više od 50% organizacija civilnog društva izvijestilo je da je pandemija imala veliki ili kritičan uticaj na njihov rad, a više od 70% je prognoziralo da ne mogu izdržati ovakvu situaciju više od tri mjeseca. Propisi usvojeni radi ograničavanja širenja virusa primorali su mnoge organizacije civilnog društva da se prilagode, smanje ili obustave svoje aktivnosti tokom 2020. godine. Iako je neizvjesnost u vezi s finansijskim tokovima i implementacijom bespovratnih sredstava uticala na angažman zaposlenika u organizacijama civilnog društva, civilno društvo je bilo isključeno iz vladinih aktivnosti ublažavanja negativnog ekonomskog uticaja same pandemije. U isto vrijeme, uprkos teškim okolnostima tokom godine, mnoge organizacije civilnog društva, posebno one s većim kapacitetima za korištenje informacijske i komunikacijske tehnologije (ICT), prilagodile su se situaciji i organizovale svoje aktivnosti putem interneta i online platformi.

Koordinacija – Koordinacija između različitih nivoa vlasti u BiH je bila ograničena. Vlade dva entiteta – Republike Srpske i Federacije BiH – i autonomnog Brčko distrikta Bosne i Hercegovine (BD) zadržale su većinu nadležnosti za rješavanje krize. U FBiH, kantoni su donijeli različite mjere. Na entitetskom i kantonalnom nivou formirani su “krizni štabovi”.³⁴ Za razliku od entitetskih ustava, Ustav BiH ne sadrži odredbu kojom se dozvoljava proglašenje vanredne situacije na državnom nivou. Republika Srpska je proglasila vanredno stanje 28. marta 2020. u skladu s članom 70 Ustava RS, nakon čega su se mogla uskraćivati ili suspendirati ljudska prava. Takav status omogućio je Vladi RS-a da donosi uredbе sa zakonskom snagom. Vlada FBiH je proglasila stanje prirodne ili druge nesreće u skladu sa Zakonom o zaštiti i spašavanju ljudi i materijalnih dobara od prirodnih i drugih nesreća FBiH, a ne vanredno stanje, pa izvršne vlasti nisu bile u mogućnosti da donose uredbе sa zakonskom snagom bez odobrenja Parlamenta FBiH.

Problemi u obavještanju o mjerama bili su posebno očigledni među najugroženijima u društvu koji su imali manje šanse da direktno dobiju informacije o vladinim mjerama i uglavnom su zavisili od medija ili drugih građana. To je bio problem čak i za one koji su se bavili svakodnevnim odgovorom na pandemiju; ponekad su navodili da su nesigurni koji je službeni odgovor jer su dobivali informacije iz medija, a ne službenim kanalima, što je pojačalo nedostatke u komunikaciji organa vlasti. U tom je smislu Institucija ombudsmena za ljudska prava BiH 13. aprila 2020. izdala preporuku da krizni štabovi na svim nivoima poduzmu neophodne mjere kako bi osigurali da se odluke objavljuju u svim javnim medijima i internet stranicama institucija.

Postupajući u skladu sa preporukama nadležnih službi, Ombudsman za djecu Republike Srpske je svoje djelovanje prilagodio vanrednim uslovima i novom organizacijom zaposlenih, kako bi se spriječilo da virus onemogući rad Ombudsmana za djecu, te uspostavljanjem mobilne telefonske linije za kontakt sa građanima. U vanrednim okolnostima i sve druge službe, institucije i organizacije koje rade sa djecom morale su svoju organizaciju i djelovanje uskladiti sa ograničenjima. Poseban izazov, u vanrednim okolnostima bio je pred sistemom obrazovanja, ali su nadležni vrlo brzo uspostavili sistem online obrazovanja, kako bi se spriječila mogućnost isključivanja djece iz obrazovnih tokova i sistema. Posebno je pitanje podrške djeci sa različitim teškoćama u razvoju u organizovanoj nastavi na daljinu. I centri/službe za socijalni rad morale su svoju organizaciju i rad prilagoditi novonastalim okolnostima, što je dovelo do situacija da su

³⁴ Odgovor na krizu uzrokovanu pandemijom COVID-19: Analiza iz perspektive ljudskih prava i rodne ravnopravnosti, OSCE

započeti postupci odloženi, pristup uslugama je ograničen, a odlučivanje po podnesenim zahtjevima za ostvarivanje prava djece po različitim osnovama u jednom broju slučajeva prolongirano. Vanredne okolnosti spriječile su i njihov rad na terenu i adekvatnu procjenu zbog činjenice da je individualni pristup onemogućen, posebno kada se radi o djeci sa teškoćama u razvoju.³⁵

U vrijeme pandemije izazvane koronavirusom, pred ombudsmenima se pojavio niz izazova u svakodnevnom radu i u ispunjavanju ciljeva u vezi sa pravima djeteta: rad od kuće, ograničen rad sa strankama, nemogućnost ostvarivanja direktnog kontakta s djecom, nemogućnost nadziranja u ustanovama u kojima su smješteni maloljetnici u sukobu sa zakonom ili u ustanovama gdje su smještena djeca sa teškoćama u razvoju. U 2020. godini, ombudsmeni nisu posjećivali lokalne zajednice u kojima se ne nalaze kancelarije Institucije te nisu držali sastanke s predstavnicima nadležnih organa s ciljem zagovaranja ispunjavanja i poštivanja ranije upućenih preporuka.

U 2020. godini, i nadležna tijela, uključujući i Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice BiH, organizovala su svoj rad sa ciljem suzbijanja širenja koronavirusa, te su na osnovu Zakona o radu institucija BiH i Zakona o upravi donijela instrukciju o postupanju zaposlenih u ministarstvima tokom trajanja pandemije COVID-19.

OCJENA STANJA I PREPORUKE

- ▶ Iako je Bosna i Hercegovina sa donošenjem novih, kao i izmjenama/dopunama postojećih zakona, u ovom izvještajnom periodu ostvarila izvjestan napredak na polju dječijih prava i zaštite, i dalje prava djeteta na nivou Bosne i Hercegovine ostaju neujednačena. Shodno tome, Bosna i Hercegovina treba da donese sveobuhvatan zakon na državnom nivou koji će omogućiti ostvarivanje jednakih prava za svu djecu, bez obzira na mjesto boravka. Pored izjednačavanja prava za svu djecu i otklanjanja diskriminirajućih odredbi, zakon na državnom nivou bi značio i razvijanje mehanizma koordinacije između svih tijela koja su zadužena za ostvarivanje dječijih prava u Bosni i Hercegovini.
- ▶ sklopu provođenja mjera iz Akcionog plana za djecu za period 2015–2018, došlo je do značajnih aktivnosti, kao što je donošenje Smjernica za procjenu i utvrđivanje najboljeg interesa djeteta, ali i do dana kreiranja ovog izvještaja nije došlo do usvajanja novog akcionog plana za djecu na državnom nivou. Pored preporuke da se kreira i usvoji novi AP za djecu, potrebno je da se osiguraju ljudski, tehnički i finansijski resursi za implementaciju, praćenje i izvještavanje.
- ▶ Bosna i Hercegovina još uvijek nije uspostavila mehanizam za analizu izdvajanja sredstava za djecu i programskog budžetiranja koje bi osiguralo da izdvajanja prate realne potrebe djece i porodica, jednako i na svim nivoima. Preporučuje da se Bosna i Hercegovina uspostavi ovaj mehanizam, te da osigura praćenje potrošnje i izdvajanja u skladu sa potrebama. Kako bismo mogli da govorimo o praćenju stvarnih potreba djece, potrebno je osigurati i sistemsko i sveobuhvatno prikupljanje i analiziranje podataka o djeci na državnom nivou, a prema izjednačenoj metodologiji.

³⁵ Godišnji izvještaj Ombudsmana za djecu Republike Srpske za 2020. godinu

- ▶ Iako postoji jedan segment medijskog prostora koji je posvećen djeci i informisanju o dječijim pravima, neophodno je da se kreira mnogo više medijskih sadržaja koji će edukovati djecu o njihovim pravima i mehanizmima kroz koje mogu ista da ostvare, ali i način na koji mogu da ponesu žalbe u slučaju kršenja njihovih prava. U vezi sa ovim, Bosna i Hercegovina treba da osigura jednostavan i inkluzivan žalbeni mehanizam, prilagođen svoj djeci, a kroz koji će se moći adresirati povrede i sumnje na povrede prava.
- ▶ Bosna i Hercegovina je kroz izvještaj o realizaciji Akcionog plana za djecu za period 2015–2018 zabilježila najlošiji rezultat u sprovođenju mjera u vezi sa poštivanjem mišljenja djeteta. Većina uspostavljenih mehanizama i dobrih praksi jesu uspostavile i vode nevladine organizacije kroz svoje programe i projektne aktivnosti. Međutim, na državnom nivou nema podataka o funkcionalnosti mehanizama za učešće djece koji su uvedeni u zakonske procedure. Stoga je preporuka da Bosna i Hercegovina treba da osigura mehanizam za učešće djece na različitim nivoima vlasti i funkcionalnu uključenost u procese i odluke koje se tiču direktno njih. Također, potrebno je da se osiguraju profesionalni kapaciteti i finansijski resursi za implementaciju mjera za učešće djece i praćenje istih.
- ▶ Iz naučenih lekcija iz perioda pandemije potrebno je analizirati i formulirati najbolje prakse djelovanja u krizi, i integrisati ih u interne pravilnike i upute organizacija i institucija koje rade sa djecom i za djecu.
- ▶ Potrebno je analizirati potrebe i stvoriti mehanizme za podršku razvoju civilnog društva, posebno organizacija koje rade sa djecom i za djecu i organizacija koje se bave zaštitom i promocijom ljudskih prava.

POGLAVLJE

PORODIČNO OKRUŽENJE I ALTERNATIVNO ZBRINJAVANJE

DJECA LIŠENA PORODIČNOG OKRUŽENJA

U oblasti koja reguliše prava djece na porodično okruženje i alternativno zbrinjavanje, a nakon pregleda stanja u posljednjem izvještajnom periodu, Komitet je uputio nekoliko preporuka državi, od kojih se većina ponavlja u odnosu na ranije izvještajne periode, uglavnom zbog toga što uključuju i dugotrajne procese izmjene organizacije sistema, za koje je potrebno i vrijeme i posvećenost i materijalna sredstva. Te preporuke se odnose na sljedeće:

- ▶ Ubrzavanje procesa deinstitucionalizacije u svim dijelovima države članice, kroz podršku i omogućavanje brige o djeci u porodičnom okruženju i usklađivanje sistema hraniteljstva na svim nivoima vlasti;
- ▶ Nastavak provođenja programa za izgradnju kapaciteta za socijalne radnike i pružatelje hraniteljstva, uključujući one koji rade u centrima za socijalni rad, te da izdvoji odgovarajuće kadrovske, tehničke i finansijske resurse za ustanove za brigu o djeci kako bi se osigurao jednak pristup kvalitetnim uslugama i zbrinjavanju, bez obzira na lokaciju;
- ▶ Osiguravanje periodičnog preispitivanja smještaja djece u ustanovama i hraniteljstvu i obezbjeđivanje dostupnih kanala za prijavljivanje, praćenje i rješavanje neprimjerenog tretmana djece;
- ▶ Podržavanje društvene integracije mladih prije nego što napuste sistem brige i pružanje pomoći nakon napuštanja sistema;
- ▶ Jačanje programa širenja svijesti, uključujući kampanje, u široj javnosti o dječijim pravima u ranom djetinjstvu i uticaju institucionalne brige na razvoj i dobrobit djece.

Proces deinstitucionalizacije brige o djeci bez adekvatnog porodičnog okruženja je u izvještajnom periodu tekao neujednačeno, a kao i svi drugi segmenti života, bio je otežan pandemijom. Ipak, nekoliko je pomaka koje bilježimo od 2019. godine, a koji su razultati aktivnosti u ovoj oblasti.

Opredjeljenje prema deinstitucionalizaciji se nastavilo u cijeloj BiH, što je bilo vidljivo i u stavovima resornih ministarstava, koja su nastavila da podsjećaju na potrebu za kampanjama za promociju i podršku hraniteljstvu, ali i većoj dostupnosti budžetskih sredstava koja su u ovim ministarstvima, ali i u lokalnim zajednicama, bila dosta ograničena.

U Federaciji BiH je od marta 2018. na snazi Zakon o hraniteljstvu koji se ne razlikuje od kantona do kantona, a njime je regulisan razvoj hraniteljstva i u onim kantonima u kojima to do 2018. nije bio slučaj. Ovaj zakon je propisao jednake procedure identifikacije i ujednačene metode odabira i edukacije hranitelja, kao i jedinstven sistem praćenja rada hranitelja, što je značajno unaprijedilo zaštitu djece bez roditeljskog staranja u FBiH. Ustanove socijalne zaštite koje su u zvaničnom sistemu socijalne zaštite, i u koje se smještaju djeca bez adekvatnog roditeljskog i porodičnog staranja, imaju potpisan

ugovor s kantonalnim Ministarstvom za rad, socijalnu politiku i izbjeglice koje, prema zakonskim propisima, finansira pružanje usluga i vrši stručni nadzor nad radom ustanova socijalne zaštite, dok provedbu individualnog plana rada s djetetom i njegove zaštite prati nadležni centar za socijalni rad. U Kantonu Sarajevo formirana je i Služba za hraniteljstvo u okviru JU Kantonalni centar za socijalni rad. Efekti primjene ovog zakona mogu se primijetiti i u aktivnostima promocije hraniteljstva, povećanom broju edukovanih hranitelja i u konačnici i povećanom broju djece u hraniteljskom smještaju. "Broj smještaja djece u hraniteljsku porodicu u 2020. godini bio je za 300% veći od broja smještaja u prethodnoj godini. U 2020. godini 33 djece je smješteno u hraniteljske porodice, od čega je za šestoro djece preveniran smještaj u ustanovu socijalne zaštite. Prvi put smo u praksi u prethodnoj godini zadovoljili potrebu obezbjeđenja hitnog hraniteljstva za jedno dijete, te potrebu za smještajem u hraniteljske porodice tri odrasle osobe od čega je jedna smještena na specijalizirano hraniteljstvo. Trenutno na smještaju u hraniteljskim porodicama imamo 79 hranjenika, od čega je 76 djece, i troje odraslih, a za petero djece, koja se nalaze na smještaju u KJU Dom za djecu bez roditeljskog staranja, pokrenuta je procedura odabira hraniteljskih porodica. Za djecu za koju su pokrenuti postupci deinstitutionalizacije očekujemo da ubrzo budu izmješteni iz Doma u hraniteljske porodice", navodi se u članku koji obrađuje ovu temu, kroz riječi Enesa Šabića, šefa Službe za hraniteljstvo.³⁶ Uz ovaj primjer moramo da navedemo da je Kanton Sarajevo raspolagao i najvećim budžetskim sredstvima od svih kantona u FBiH.

U skorijim medijskim izvještajima³⁷ navodi se da u ovom kantonu trenutno imaju registrovane 74 hraniteljske porodice, te 16 hraniteljskih porodica koje su završile edukaciju i trenutno su u procesu finaliziranja preostalih zakonom propisanih procedura, kako bi mogle prihvatiti djecu na hraniteljstvo u svoje porodice, a do kraja maja 2022. godine registrovan je i broj od 91 osobe na smještaju u hraniteljskim porodicama, od čega je 71 djece, i troje odraslih, a još desetero djece je u postupku pripreme za smještaj u hraniteljske porodice. Što se tiče novčane podrške, ona se sastoji od hraniteljske naknade i naknade za izdržavanje hranjenika u Kantonu Sarajevo, koje su propisane Instrukcijom o iznosima novčanih davanja po Zakonu o socijalnoj zaštiti, zaštiti civilnih žrtava rata i zaštiti porodice sa djecom Kantona Sarajevo, pa je tako mjesečna naknada hranitelju koji obavlja tradicionalno hraniteljstvo, po jednom hranjeniku 172,00 KM i uvećava se za 15% za svakog narednog hranjenika, a naknada za izdržavanje hranjenika za tradicionalno hraniteljstvo je 304,00 KM, što ukupno iznosi 476,00 KM. Mjesečna naknada hranitelju koji obavlja specijalizovano hraniteljstvo iznosi 286,80 KM i uvećava se za 20% za svakog narednog hranjenika, a naknada za izdržavanje hranjenika za specijalizovano hraniteljstvo iznosi 478,00 KM, što ukupno iznosi 764,00 KM.

Važno je napomenuti i da je u sklopu programa deinstitutionalizacije, u institucijama za zbrinjavanje djece bez adekvatnog roditeljskog staranja došlo i do diverzifikacije usluga, koje su sve usmjerene na prevenciju i podršku porodičnom stilu brige o ovoj djeci i unapređenju inkluzije i socijalizacije. Takve usluge koje se uspostavljaju u domovima za djecu bez roditeljskog staranja su usluge dnevnih centara za djecu u riziku, prihvatilišta za majke sa djecom, mali porodični domovi i usluge savjetovašta.

"Djeca bez roditeljske skrbi koja izlaze iz Ustanove zbrinjavaju se u NVO 'Kuća na pola puta'. U 2020. godini dvoje šticenika nastavilo je živjeti u kući koja je zamišljena za boravak

³⁶ <https://imep.ba/2021/03/23/hranjiteljstvo-i-deinstitutionalizacija-u-fbih-kad-nadleznima-djeca-postanu-prioritet-tada-ce-se-proces-transformacije-sprovoditi-u-razumskom-roku/>

³⁷ <https://www.fokus.ba/vijesti/bih/u-kantonu-sarajevo-trenutno-imaju-registrovane-74-hraniteljske-porodice/2338304/>

djece do osamostaljenja, odnosno do pronalaska stalnog zaposlenja i smještaja. U udomiteljskom obliku zbrinjavanja je sedmero djece. Udomiteljstvo je u razvoju i nadamo se da će se više obitelji koje imaju svoju djecu odlučiti na ovaj humani način zbrinjavanja djece uz novčanu naknadu”, ističu iz Centra za socijalni rad Grada Mostara.³⁸ Rad “Kuća na pola puta” nije podržan iz budžetskih sredstava.

SOS Dječija sela BiH kroz alternativni oblik porodične brige pružaju djeci i mladima mogućnost da unutar SOS porodice grade dugoročne porodične veze, vodeći o njima računa sve do njihove samostalnosti, a to znači i nakon navršenih 18 godina pa sve do najdalje 27 godina života. Kako bi što lakše postigli samostalnost, mladima se pruža psihosocijalna i materijalna podrška, u ovom posebnom obliku zbrinjavanja djece bez roditeljskog staranja, koji svoje usluge pruža samo na nivou FBiH.

Sa druge strane, neravnomjernost razvoja hraniteljstva možemo da vidimo i u različitim iskustvima iz različitih dijelova BiH, pa je javnost tako mogla da se upozna sa iskustvima korisnika i profesionalaca koji rade u Javnoj ustanovi “Dom-porodica” u Zenici. Iz ovog iskustva³⁹, koje su zabilježili mladi novinari lokalnog radija koje djeluje u okviru Udruženja za brigu i opšta prava djece “Naša djeca” iz Zenice, saznajemo da sistem u ovom kantonu ima još uvijek dosta problema sa transformacijom i obogaćivanjem usluga, te promocijom i organizacijom hraniteljstva. Rukovodstvo Javne ustanove “Dom-porodica” navodi kako je za procese deinstitutionalizacije njihove ustanove problematično to što imaju mali broj zainteresovanih hranitelja, imaju vrlo ograničena budžetska sredstva, a za veliki problem ističe i period nakon punoljetstva koji djecu štice stavlja u jako težak položaj jer nemaju prednosti u zapošljavanju niti bilo kakve druge beneficije u društvu, koje bi im pomogle u nastavku samostalnog života. Od dodatnih usluga u ovoj ustanovi su uveli prihvatnu stanicu za majke trudnice i nezaposlene majke pri Javnoj ustanovi “Dom-porodica” Zenica, pa sve majke koje se nalaze u situaciji u kojoj ne mogu materijalno ni stambeno zbrinuti svoju djecu imaju mogućnost boravka u domu dok dijete ne navrší godinu dana. Na ovaj način djeca ostaju sa svojim majkama, i dobijaju podršku do trenutka u kojem mogu da stabilizuju svoju životnu situaciju i osiguraju adekvatne uslove za brigu o djeci.

U Republici Srpskoj je do kraja 2020. godine bila na snazi Strategija unapređenja socijalne zaštite djece bez roditeljskog staranja 2015–2020, koja je donesena sa ciljem usaglašavanja postojeće zakonske i podzakonske regulative koje se bave ovim pitanjima, potreba za standardizovanjem svih oblika zaštite za djecu bez roditeljskog staranja, kao i potreba za modernizacijom zasnovanoj na prihvatanju vrijednosti, standarda i preporuka proizašlih iz međunarodnih dokumenata u ovoj oblasti. Opći cilj Strategije jeste da se razviju i unaprijede sistemski modeli upravljanja i djelovanja u oblasti socijalne zaštite djece, koji imaju kapacitete da optimalno odgovore na potrebe djece bez roditeljskog staranja i na potrebe djece koja žive u riziku od razdvajanja od roditelja a njeni osnovni principi su:

- ▶ princip najboljeg interesa djeteta,
- ▶ princip individualnog pristupa,
- ▶ princip učešća djece u odlukama koje ih se tiču,
- ▶ princip izbjegavanja nepotrebnog izdvajanja djeteta iz porodice,
- ▶ princip prioriteta vaninstitucionalnog zbrinjavanja,

³⁸ <https://balkans.aljazeera.net teme/2021/2/15/kako-zive-djeca-bez-roditeljskog-staranja-u-bi>

³⁹ <https://activezenica.org/2022/01/31/problemi-djece-bez-roditeljskog-staranja-zivot-ispunjen-strahom-kaznama-i-tugom/>

- ▶ princip multidisciplinarnosti u tretmanu i multiresorne saradnje u zbrinjavanju,
- ▶ princip zabrane diskriminacije i svih oblika nasilja.

Ombudsman za djecu RS-a je 2020. godine izradio poseban izvještaj pod nazivom "Poseban plan brige mora da ima svako dijete zbrinuto u ustanovi", koji je analizirao primjenu ove strategije i kapacitete sistema. U analize navodi da je 2019. godine u Domu za nezbrinutu djecu "Rada Vranješević" iz Banje Luke zbrinuto 71 dijete (32 dječaka i 39 djevojčica). Zabilježili su također da je među korisnicima i šestero mladih u kategoriji od 19 i više godina, u programu podrške nakon punoljetstva. Fokus ovog izvještaja je bio analiza individualnih planova brige za dijete, za koje se pokazalo da se nedosljedno izrađuju u centrima za socijalni rad, a ponekad i izostaju, dok se u Domu izrađuju ali bez posebnog pravilnika o tome ko ih izrađuje, na koji način, šta sve mora da se obuhvati planom i kako i kada se vrši revizija ovih planova, a na osnovu postizanja najboljeg interesa djeteta.

Ovaj izvještaj je naglasio nekoliko važnih problemskih područja u ovom vidu institucionalne brige za djecu bez adekvatnog porodičnog okruženja⁴⁰:

- ▶ Iz dostavljenih odgovora Doma proizilazi da najveći broj djece koja su zbrinuta u domu ima roditelje, ali da oni nisu u mogućnosti odgovoriti svojim roditeljskim obavezama: u 30 slučajeva djeca su vaspitno zapuštena i zanemarena, u deset slučajeva razvoj djece je ometen porodičnim prilikama, za 23 djece majka i otac nisu u mogućnosti brinuti za dijete. Svi navedeni razlozi za zbrinjavanje djece u domu, dovode u pitanje nesmetan rast i razvoj djeteta. Samo u dva slučaja se radi o djeci koja nemaju roditelje. Analizama postupaka ovaj izvještaj utvrđuje da se nije poštovao princip najboljeg interesa djeteta, te da rješenja kojima se dijete upućuje u ovu ustanovu ne sadrže obrazloženja da je ovaj smještaj u najboljem interesu djeteta, ne konstatuje se da su iscrpljene sve druge mogućnosti zbrinjavanja djeteta, ne utvrđuju se i ne obrazlažu stvarni razlozi za izdvajanje djeteta iz porodice, niti se konstatuje koliko su djeca bila vaspitno zapuštena i zanemarena, i da li su i kakve posljedice nastupile za dijete usljed nepovoljnih uslova odrastanja, ne određuje se da je smještaj u domu privremen i na koje vrijeme, ne uređuje se kontakt s porodicom.
- ▶ Dodatni problem je i da jedan broj centara za socijalni rad Domu ne dostavlja pravosnažna rješenja o uređenju viđanja djeteta i roditelja i bliskih srodnika. Značajan broj djece u domu nije ostvarivao kontakte sa roditeljima ili srođnicima, iako se ovaj problem nastoji prevazići programima socijalizacije koje Dom organizuje.
- ▶ Participacija djece u kompletnom postupku izmještanja djeteta iz porodice i smještanja djeteta u ustanovu je minimalna do nepostojeća.
- ▶ Prisutne su situacije da dijete za vrlo kratko vrijeme promijeni i nekoliko oblika alternativne brige, što dodatno potvrđuje da izostaje adekvatna procjena potreba djeteta.
- ▶ Zabilježeni su i problemi sa činjenicom da i dijete sa problemima u ponašanju po zakonu može biti smješteno u ustanovu, bez adekvatnog plana i podrške za dugotrajnu rehabilitaciju koju određena djeca trebaju, te i problem sa zaštitom identiteta djeteta i medijskog praćenja pojedinačnih dramatičnih slučajeva koji otežavaju situaciju djeteta smještenog u instituciju.

⁴⁰ Posebni izvještaj Ombudsmana za djecu RS "Poseban plan brige mora da ima svako dijete zbrinuto u ustanovi", Banja Luka, septembar 2020. godina

Ovaj izvještaj sa preporukama za unapređenje je upućen Ministarstvu zdravlja i socijalne zaštite RS-a kao i JU Dom za djecu i omladinu bez roditeljskog staranja “Rada Vranješević” u Banjoj Luci.

U Domu “Rada Vranješević” je početkom 2022. godine zabilježena i prijava štíćenice starije od 15 godina koja je prijavila seksualno zlostavljanje od strane uposlenika (portira) u ustanovi. Nedugo zatim je još jedna štíćenica prijavila sličan slučaj, a otkrivena je i seksualna zloupotreba štíćenice od strane osobe izvan ustanove. Ovi slučajevi su jasno pokazali sve nedostatke sistema u kojima se djeci ne obezbjeđuje adekvatna i pravovremena zaštita, od dugotrajnih procesa u tužilaštvu i sudovima, manjkavosti zakona po kojima ustanove ne mogu da reaguju dok se krivica ne dokaže, nedosljednosti u ulogama centara za socijalni rad i internih procesa u ustanovama, kao i nedostatak u sistemu podrške u koji bi se mogla zbrinuti djeca žrtve ovakvih vrsta nasilja. Direktor Doma je kao reakciju na nastalu situaciju podnio ostavku, a Ministarstvo zdravlja i socijalne zaštite je ustanovu stavilo pod specijalni nadzor.

Još jedan dramatičan slučaj desio se krajem 2019. godine, nakon što je poslanica u Parlamentarnoj skupštini BiH na sjednici podnijela izvještaj i prikazala uznemiravajuće snimke djece vezane za krevete, namještaj i radijatore u Zavodu za mentalno invalidne osobe Pazarić, koji su bili praćeni i jakom reakcijom javnosti u vidu protesta, do smjene kompletnog rukovodstva ove institucije. Na stanje u ovom Zavodu upozoravala je i Institucija ombudsmena BiH, ali do pojave ovih snimaka u javnosti niko nije reagovao. Istraga u ovom slučaju dovela je do objelodanijavanja niza nepravilnosti i kriminalnih i koruptivnih radnji, kako u samoj instituciji tako i u sistemu socijalne zaštite koji nije vršio adekvatan nadzor nad ovom i sličnim ustanovama. Pokazalo se i da je ova ustanova zbrinjavala i odrasle osobe i to u većini iako je namijenjena i djeci i omladini do 25 godina. Povodom ovog slučaja vlastima se pismom obratila i Dunja Mijatović, komesar Savjeta Evrope za ljudska prava. Krajem 2021. godine objavljeni su nalazi i ponovljene revizije rada ove ustanove, po kojima ona i dalje ne ispunjava ni minimum uslova za rad, a suđenja odgovornima su još uvijek u toku.⁴¹

Također, sredinom 2020. godine, u Tuzli je za novog direktora JU “Dom za djecu bez roditeljskog staranja” unutar koje djeluje i Prihvatište za djecu koja su žrtve nasilja i eksploatacije imenovan Sadik Ahmetović, što je izazvalo jaku reakciju lokalne zajednice i civilnog društva, te je od strane 27 udruženja otvorenim pismom zatraženo da se ova odluka povuče jer je “bosanskohercegovačka javnost, uključujući i nevladin sektor, uznemirena, s obzirom na to da je Ahmetović, prije desetak godina, u vrijeme kada je obnašao funkciju ministra sigurnosti Bosne i Hercegovine bio upleten u aferu seksualne zloupotrebe maloljetnice u Srebrenici”.⁴² Kako Sadik Ahmetović nije nikada procesuiran niti osuđen za navedena djela za koja je postojala sumnja, Vlada Tuzlanskog kantona je saopštila da nema razloga formalno-pravne prirode da se ovo imenovanje poništi.

Ombudsman za djecu RS-a je također izradio i **poseban izvještaj o hraniteljstvu u Republici Srpskoj**, krajem 2019. godine, pod nazivom “Djeca u hraniteljstvu u Republici Srpskoj – Svako dijete treba porodicu”. U izvještaju se navodi da je Ministarstvo zdravlja i socijalne zaštite u saradnji sa UNICEF-om BiH, pokrenulo projekat “Transformacija institucija

⁴¹ <https://www.klix.ba/vijesti/bih/revizori-potvrdili-zavod-pazaric-nema-ni-minimalne-standarde-za-obavljanje-djelatnosti/210929066>

⁴² <https://www.frontslobode.ba/vijesti/politika/151451/vlada-tk-prebacuje%20odgovornost-na-upravni-odbor-27-nvo-trazi-povlacenje-odluke-o-imenovanju-ahmetovica-za-direktora-ju-dom-za-djecu-bez-roditeljskog-staranja>

za zbrinjavanje djece i prevencija razdvajanja djece od porodica”, kojeg finansira Evropska unija, sa ciljem da se osigura da djeca bez roditeljskog staranja, djeca pod rizikom od razdvajanja od porodice i djeca sa smetnjama u razvoju uživaju ista prava i imaju isti status kao i sva druga djeca, te da se jačaju kapaciteti bioloških porodica. Interesujući se za implementaciju Strategije unapređenja socijalne zaštite djece bez roditeljskog staranja 2015–2020, koja je imala definisane ciljeve i akcioni plan za razvoj hraniteljstva, Institucija ombudsmana je provela vlastito istraživanje u kojem je utvrđeno da u trenutku analize u RS-u postoji 250 hraniteljskih porodica, a najviše hraniteljskih porodica evidentirano je u Banjoj Luci (96), potom u Prijedoru (25), Laktašima (22), Bijeljini (18), Gradišci (11). Ovaj podatak je bez jedne četvrtine zajednica koje su kontaktirane a nisu dostavile podatke. U ovom broju nalazi se 198 standardnih hraniteljskih porodica, devet specijalizovanih i jedna urgentna. Hraniteljstvo se većinom organizuje u prostoru hranitelja (187), rjeđe u prostoru korisnika (25), i izuzetno u posebnim objektima (4).

Zabilježeno je također da nisu sve hraniteljske porodice prošle edukaciju i pripremu za hraniteljstvo, a kao razlozi za ovo se navode brojne situacije od nedostatka sredstava za edukaciju, nedostatka stručnog osoblja za obuku, neke srodničke porodice nisu zainteresovane za pripremu i slično. Broj djece koji je zbrinut u navedene hraniteljske bio je 231. U nesrodničkim hraniteljskim porodicama zbrinuto je 103 djece a ostala djeca su u srodničkim hraniteljskim porodicama. Također, značajan broj srodničkih hraniteljskih porodica nema zvanični status hraniteljske porodice.

Samo 76% ispitanih ustanova izjasnilo se da vrši nadzor nad hraniteljskim porodicama, a samo četiri ustanove (9%) su rješenjem regulisale održavanje kontakta djeteta sa roditeljima. Iz dostavljenih odgovora također saznajemo da je od 42 ustanove koje su dostavile popunjen upitnik, deset ustanova (24%) vršilo određene aktivnosti u cilju promocije hraniteljstva, 22 ustanove (52%) nije vršilo nikakve aktivnosti u cilju promocije hraniteljstva, dok deset ustanova (24%) nije dostavilo odgovor na ovo pitanje.

Iz ukupne analize, zaključuje se da praksa hraniteljstva treba značajno da se unaprijedi, od značajnije promocije, ozbiljnijeg pristupa u edukaciji kako stručnih radnika u Centrima za socijalni rad, tako i porodica uključenih u hraniteljstvo. Navodi se potreba fokusiranja praksi na najbolji interes djeteta, uzimajući u obzir da rješenja o smještaju ne sadrže analizu dječijih potreba i interesa, kao i činjenicu da su neka djeca više puta mijenjala hraniteljske porodice što se negativno odražavalo na opće stanje djeteta, pa čak i završavala u domu za djecu i omladinu bez roditeljskog staranja. Potrebno je pojačati sisteme nadzora i podrške, a sve navedeno sadržano je i u ciljevima Strategije, koju je potrebno dosljednije implementirati.

Naknada za rad hranitelja, koji su uspješno prošli program edukacije i dobili certifikat, iznosi 25 odsto od prosječne neto plate u Republici Srpskoj, ostvarene u prethodnoj godini, što iznosi 239 maraka.⁴³

Na Međunarodni dan ljudskih prava u 2020. godini, organizacije Hope and Homes for Children, Fondacija “Kрила nade”, Lost Sparrows (USA) i Agencija Success organizovali su 1. međunarodnu konferenciju o hraniteljstvu u BiH pod nazivom “NADA”. Konferencija je pokazala da su pozitivni pomaci prisutni u svim zemljama regije kada je riječ o povećanju broja djece smještene u hraniteljske porodice, ali su i izazovi u cjelokupnom procesu reforme slični. Procjena je učesnika da je Zakon o hraniteljstvu u FBiH dobro i detaljno regulisao oblast, čak i bolje nego u nekim zemljama u regionu. Ovakvi regionalni događaji

⁴³ <https://aloonline.ba/vijesti/usvajanje-djeca-republika-srpska/>

također podižu svijest o potrebama djece bez adekvatnog roditeljskog staranja u BiH, sa pregledima dobrih praksi u regionu, i vrlo su važni kao elementi podizanja svijesti u javnosti.

Podršku procesu deinstitutionalizacije su u BiH resornim ministarstvima i institucijama pružale i međunarodne organizacije, a ponajviše UNICEF, SOS Dječija sela i Hope and Homes for Children.

Iz informacija koje smo dobili od organizacije SOS Dječija sela prenosimo da su po njihovom mišljenju prava djece koja se najviše krše pravo na život u sigurnom okruženju koje ih podržava, štiti i brine i koje im pomaže da razviju svoj puni potencijal, pravo na zaštitu od porodičnog nasilja i drugih oblika nasilja, pravo na privatnost, pravo na nediskriminaciju i zaštitu od stigmatizacije, jednak pristup pravima djece bez roditeljskog staranja, jednak pristup socijalnim uslugama, i pravo na reintegraciju s porodicom porijekla. Oni izdvajaju i prioritete grupe djece čija prava zahtjevaju sistemsku podršku, i to:

- ▶ Djeca bez roditeljskog staranja smještena u alternativnoj brizi u SOS Dječijim selima u BiH i drugim institucionalnim oblicima smještaja i brige djece i mladih bez roditeljskog staranja;
- ▶ Djeca koja su u riziku od razdvajanja od porodica porijekla i gubitka roditeljskog starateljstva;
- ▶ Djeca, mladi i porodice iz socijalno ugroženih kategorija.

Navode i da ova podrška podrazumijeva unapređenje postojećih zakonskih okvira kojima će se definisati proaktivan pristup ciljnim skupinama u cilju pružanja adekvatne socijalne podrške, koja će doprinijeti njihovom sigurnom i zdravom rastu i razvoju, omogućiti reintegraciju s porodicama porijekla, prevenirati razdvajanje djece od porodica porijekla i ojačati mlade ljude na njihovom putu ka potpunom osamostaljenju i životu u zajednici. Ova organizacija prepoznaje i da su najvažniji razlozi za nepotpuno provođenje Konvencije o pravima djeteta u BiH, sa fokusom na djecu bez adekvatnog roditeljskog staranja, sljedeći:

- ▶ Nedovoljna senzibiliziranost i adekvatna informiranost donosioca odluka o potrebama navedenih ranjivih kategorija društva i nedostatak zajedničkog interesa za izradu, usvajanje i provedbu zakonskih i podzakonskih akata usaglašenih s UN Konvencijom o pravima djeteta;
- ▶ Složenost sistema donošenja odluka i njegove implementacije i praćenja;
- ▶ Problem zakonodavnih tijela koja nisu u potpunosti uravnotežena na entitetskom ili kantonalnom nivou;
- ▶ Nedovoljna transparentnost u procesima budžetiranja, monitoringa i evaluacije dodijeljenih i utrošenih sredstava iz budžeta sa svih nivoa vlasti;
- ▶ Nedovoljna politička međustranačka saradnja u interesu omogućavanja jednakih prava djeteta;
- ▶ Podkapacitiranost pružatelja socijalnih usluga i manjak stručnih osoba na pozicijama izrade i kreiranja politika;
- ▶ Nedovoljna komunikacija i saradnja između vladinog i nevladinog sektora u oblasti socijalne politike;
- ▶ Nedostatak saradnje lokalnih zajednica i izrade i provedbe strateških planova za jačanje djece i mladih s posebnim fokusom na socijalno ugroženu djecu i mlade bez roditeljskog staranja i djecu u riziku od razdvajanja;

- ▶ Nedostatak proaktivnosti šire zajednice u cilju osnaživanja socijalno ugroženih porodica, djece i mladih.

Iz SOS Dječija sela prepoznaju i pozitivne pomake u usvajanju Zakona o hraniteljstvu FBiH, izradi nacrtu Zakona o socijalnim uslugama FBiH, Nacrta sektorske strategije Federalnog ministarstva za socijalni rad, saradnji s nadležnim ministarstvima na entitetskom i kantonalnom nivou u cilju unapređenja statusa i prava djece bez roditeljskog staranja i djece u riziku od razdvajanja, povećanju cijene smještaja djece u alternativnoj brizi smještene u SOS Dječijim selima u BiH, partnerstvu s općinama kroz budžetiranja SOS porodica na godišnjem nivou i pružanju druge materijale i nematerijale podrške organizaciji u radu.

Kao dvije osnovne linije za unapređenje stanja prava djece u BiH navode unapređenje međusektorske saradnje i izradu akcionih planova po preporukama koje provode nevladine organizacije u cilju poboljšanja prava i položaja ciljane skupine, i izradu obavezujućih strategija na svim nivoima vlasti u cilju osnaživanja djece i mladih i generalno poboljšanja socijalne slike društva.

I iz Save the Children International ističu sljedeće grupe djece: djecu bez roditeljskog staranja, porodice sa djecom u stanju egzistencijalne potrebe, siromašnu djecu, djecu sa poteškoćama u razvoju, djecu žrtve nasilja, zlostavljanja, eksploatacije i zanemarivanja, djecu pogođenu humanitarnim krizama, socijalno isključenu djecu. Po njihovom mišljenju, sistemska podrška treba biti usmjerena na uspostavljanje kvalitetnih servisa usmjerenih na pomoć ovim kategorijama djece i njihovim porodicama, kroz integrativni, holistički pristup podrške porodicama, zajednicama i sistemu socijalne zaštite stavljajući djevojčice i dječake u centar intervencije. Potrebno je učiniti transparentnim sve mehanizme javnih budžetskih trošenja koji direktno ili indirektno utječu na djecu svih dobnih skupina. Što se tiče analize trenutnih problema, iz SCI ističu ugroženost prava na zdravlje i sigurnost, uključujući zdrav okoliš, obrazovanje, pravo djece da budu saslušana i da se njihova mišljenja uvažavaju, pravo na nediskriminaciju, za koje smatraju da je naročito ugroženo u kontekstu djece uključene u život i rad na ulici i djecu u riziku da to postanu, zbog suočavanja sa sistemskom ali i diskriminacijom u neposrednom okruženju u kojem žive. Locirajući odgovornost za nepovoljno stanje ističu tri grupe aktera:

- ▶ Roditelji koji nisu educirani za odgovorno roditeljstvo, roditeljstvo bez nasilja, ne poznaju ili ne priznaju prava djeteta;
- ▶ Profesionalci koji rade sa djecom i za djecu ako u svom djelovanju ne smještaju dijete u centar intervencije, ne primjenjuju princip najboljeg interesa djeteta, nisu educirani o pravima djeteta, nemaju obavezu stručnog usavršavanja, rade bez kontrole i supervizije;
- ▶ Donosioci odluka na svim nivoima ukoliko u procesu donošenja odluka ne uvažavaju prava djeteta, tj. ne provjeravaju usklađenost odluka sa principima Konvencije o pravima djeteta.

SITUACIJA IZAZVANA PANDEMIJOM COVID-19

Nakon proglašenja vanrednog stanja uzrokovanog pandemijom, u domovima za djecu uvedene su preventivne i zaštitne mjere koje su propisale nadležne službe. U tom periodu nije bilo većih žarišta ili posljedica u domovima za djecu, a djeca su u periodima zatvaranja boravila u domu sa osobljem. Iz domova izjavljuju da su imali dovoljno zaštitne opreme i sredstava za dezinfekciju, koje su dobijali od nadležnih institucija i kroz donacije. Izazov sa kojim su se suočili u periodu organizacije nastave na daljinu bile su slabe internet veze i nedostatak kvalitetne opreme za djecu, koje bi im omogućile nesmetano praćenje nastave. Ovi problemi također su premoštavani traženjem pomoći u vidu donacija ili akcija u zajednici. Aktivnosti socijalizacije, koje su zastupljene u svim domovima, morale su biti obustavljene, jednako kao i izleti, ekskurzije i ljetovanja, posjete srodnika i članova porodice, a njihov nedostatak je osoblje domova nastojalo nadomjestiti kvalitetnijom organizacijom vremena u domu, kroz druženja i radionice unutar postojećih grupa u domovima.

OCJENA STANJA I PREPORUKE

Imajući u vidu navedene činjenice, a u svjetlu preporučenih promjena od strane UN Komiteta za prava djeteta, u periodu koji smo pokrili ovim izvještajem, vidljivo je da:

- ▶ Proces deinstitucionalizacije je nastavljen kroz unapređenje zakonskog okvira i proširivanje spektra usluga, ali nije adekvatno praćen promocijom hraniteljstva i budžetskom podrškom. Proces je potrebno nastaviti kroz širenje dobrih praksi, edukaciju stanovništva za uključivanje u organizaciju hraniteljstva na lokalnom nivou, obezbjeđivanje podrške i monitoring, te povećanje resursa;
- ▶ Provedeni programi za izgradnju kapaciteta za socijalne radnike i pružatelje hraniteljstva, uključujući one koji rade u centrima za socijalni rad, kao i odgovarajući kadrovski, tehnički i finansijski resursi za ustanove za brigu o djeci nisu bili ujednačeni niti dovoljni da bi se osigurao jednak pristup kvalitetnim uslugama i zbrinjavanju, bez obzira na lokaciju, te ih je potrebno ujednačiti i nastaviti;
- ▶ Potrebno je ojačati sisteme periodične provjere i preispitivanje smještaja djece u ustanovama i hraniteljstvu i obezbjeđivanje dostupnih kanala za prijavljivanje, praćenje i rješavanje neprimjerenog tretmana djece;
- ▶ Podržavanje društvene integracije mladih prije nego što napuste sistem brige i pružanje pomoći nakon napuštanja sistema se pokazao kao još uvijek problematičan, te je potrebno ustanoviti sistem društvene podrške za ove mlade ljude, po izlasku iz sistema.
- ▶ Programi širenja svijesti, uključujući kampanje, u široj javnosti o dječijim pravima u ranom djetinjstvu i uticaju institucionalne brige na razvoj i dobrobit djece su postojali sporadično i potrebno ih je pojačati i organizovati u kontinuitetu.

USVAJANJE

U oblasti usvajanja djece, Komitet za prava djeteta UNponovio je svoje preporuke iz prethodnog četvorogodišnjeg ciklusa, te preporučio državi da izradi i usvoji sveobuhvatan pravni okvir za usvajanje, osigura postojanje univerzalne integrisane baze podataka centara za socijalni rad o potencijalnim usvojenicima i usvojiteljima, osigura da se saslušaju i poštuju mišljenja djeteta u slučajevima usvajanja, u skladu sa razvojnim sposobnostima djeteta, kao i da razmotri ratifikaciju Haške konvencije od 29. maja 1993. o zaštiti djece i saradnji u oblasti međudržavnog usvajanja.

U periodu od 2019. godine nije bilo izmjena u zakonodavnom okviru za usvojenje djece, te se ono ostvarivalo prema važećim zakonima iz ranijeg perioda. U 2021. godini u Republici Srpskoj pripremljen je Nacrt za izmjene Porodičnog zakona RS-a, koji u nekoliko segmenata unapređuje oblast zaštite djece u smislu postizanja najboljeg interesa djeteta, od toga da se podigne uzrast za potpuno usvajanje djeteta sa pet na deset godina, do unapređenja participacije djece u procesima razvoda braka roditelja i dodjeljivanja starateljstva, uvođenje zajedničkog dijeljenog starateljstva oba roditelja, uređivanja kontakta djece sa roditeljima sa kojima ne žive i srođnicima, ali izmjene ovog zakona još uvijek nisu usvojene.

U periodu od 2019. godine, a na osnovu zvaničnih statističkih podataka za BiH, usluge pružene djeci bez adekvatnog porodičnog okruženja bile su sljedeće:

Tabela 1: Statistički podaci Agencije za statistiku BiH⁴⁴

Usluga	2019.	2020.	2021.
Starateljstvo	924	988	936
Starateljstvo za posebne slučajeve	2.487	1.061	600
Usvojenje	26	47	32
Smještaj u domove za djecu i omladinu	74	53	43
Smještaj u drugu porodicu	358	394	344
Broj djece u hraniteljskim porodicama	493	459	435
Broj hraniteljskih porodica	510	473	545
Broj djece smještene u domove za djecu i omladinu bez roditeljskog staranja	1.121	1.103	1.112

⁴⁴ Bilten Socijalne zaštite 2020, Agencija za statistiku BiH

Na osnovu brojeva i statističkih pokazatelja primjećujemo da se broj hraniteljskih porodica povećavao u zadnje tri godine i to u značajnom broju.

BiH još uvijek nije ratifikovala Hašku konvenciju o zaštiti djece i saradnji u oblasti međudržavnog usvajanja, pa se u postupcima usvojenja s međunarodnim elementom u BiH primjenjuju entitetski zakoni i zakoni država u koje se dijete usvaja, kumulativno.

Jedinstvena baza podataka o usvojiocima i usvojenoj djeci ne postoji na nivou entiteta, kantona niti države, već se podaci sumiraju na nivou lokalnog centra za socijalni rad, te u smislu pruženih usluga, kroz statističke izvještaje na entitetskom i državnom nivou, a usvojenja se zasnivaju kao potpuna ili nepotpuna. Ne vode se ni baze podataka o potencijalnim usvojiteljima, a činjenica da se porodica zainteresovana za usvojenje može prijaviti u nekoliko centara za socijalni rad otežava i sumiranje ovog broja.

Naprimjer, u Centru za socijalni rad Banja Luka je u 2019. i 2020. godini zaprimljeno 49 zahtjeva za usvajanje djece, a samo su tri uspješno realizovana.⁴⁵ Razlog za ovo su složene i dugotrajne procedure za procjenu porodice, ali i posebni uslovi u kojima dijete može biti usvojeno bilo potpuno ili nepotpuno, a koje su propisane Porodičnim zakonom RS-a. Prema odredbama ovog zakona potpuno se može usvojiti dijete uzrasta do pet godina, koje nema žive roditelje, ili su mu roditelji nepoznati, odnosno koji su dijete napustili, a više od jedne godine ne zna im se mjesto boravka ili čiji su roditelji pred nadležnim organom starateljstva pristali da njihovo dijete bude potpuno usvojeno. Nepotpunim usvojenjem između usvojenika i usvojioca i njegovih potomaka zasnivaju se odnosi srodstva kao i prava i dužnosti koja po zakonu postoje između roditelja i djece ako zakonom nije drugačije određeno. Nepotpuno usvojeno može biti dijete starije od pet godina u Republici Srpskoj i starije od deset godina u FBiH.

U smislu kapaciteta za rad u Centrima za socijalni rad, zanimljivo je da se broj ukupno obrađenih slučajeva u svim Centrima za socijalni rad u BiH (njih 111, odnosno 112 u 2021. godini) smanjuje na godišnjem nivou (2019=436.376, 2020=334.176, 2021=322.311), dok se ukupan broj zaposlenih povećavao sa 1.568 u 2019. godini, na 1.624 u 2020. godini i 1.680 u 2021. godini.⁴⁶

⁴⁵ <https://banjaluka.net/komplikovana-procedura-za-dvije-godine-49-zahtjeva-za-usvajanje-tri-djeteta-dobila-novu-porodicu/>

⁴⁶ Bilten Socijalne zaštite 2020., Agencija za statistiku BiH

OCJENA STANJA I PREPORUKE

- ▶ Pravni okvir za usvajanje je još uvijek neujednačen i u svojoj implementaciji zahtijeva jako duge vremenske periode koji nisu ni u interesu djece ni u interesu usvojitelja, te ih je potrebno prilagoditi u smislu ubrzavanja procedura, ali ne na uštrb svih potrebnih koraka koje je potrebno zadovoljiti;
- ▶ Univerzalna integrisana baza podataka centara za socijalni rad o potencijalnim usvojenicima i usvojiteljima još uvijek ne postoji, te je potrebno dalje raditi na njenom uspostavljanju;
- ▶ Prakse dječije participacije u procesima usvajanja je potrebno dodatno istražiti i dokumentovati kako bi se detaljnije procijenilo stanje i osiguralo da se djeca saslušaju i uvažavaju mišljenja djeteta u slučajevima usvajanja, u skladu sa razvojnim sposobnostima djeteta;
- ▶ Kako Haška konvencija još uvijek nije usvojena, potrebno je dalje raditi na zagovaranju i razmatranju njene ratifikacije, radi unapređenja zaštite djece i saradnje u oblasti međudržavnog usvajanja.

DJECA SA INVALIDITETOM

U vezi sa pravima djece sa invaliditetom, Komitet ponavlja svoju prethodnu preporuku i preporučuje državi članici da obezbijedi dostatne kadrovske, tehničke i finansijske resurse za djelotvornu implementaciju Strategije za unapređenje prava i položaja osoba s invaliditetom u Federaciji Bosne i Hercegovine (2016–2021), da usvoji pristup invaliditetu zasnovan na ljudskim pravima u svim postojećim zakonima i ubrza njihovo usklađivanje, da osigura da roditelji ili osobe koje brinu o djeci sa invaliditetom dobiju podršku i finansijsku pomoć potrebnu za odgoj njihove djece, da obezbijedi dovoljan broj specijaliziranog nastavnog kadra u svim školama kako bi sva djeca sa invaliditetom imala siguran pristup inkluzivnom obrazovanju visoke kvalitete, uključujući razumne prilagodbe njihovim obrazovnim potrebama, da osigura da djeca sa invaliditetom, uključujući djecu sa intelektualnim i psihološkim poteškoćama imaju jednak pristup odgovarajućim uslugama, uključujući zdravstvenu zaštitu, programe rane detekcije i intervencije i da provede kampanje za širenje svijesti usmjerene na vladine zvaničnike, stanovništvo i porodice s ciljem borbe protiv stigmatizacije i predrasuda prema djeci sa invaliditetom i promoviranja pozitivne slike o djeci sa invaliditetom kao nosiocima prava.

Strategija za unapređenje prava i položaja osoba sa invaliditetom u FBiH 2016–2021 donesena je tako da je u smislu oblasti i prioriteta usklađena sa Strategijom Evropske unije za invaliditet 2010. –2020. i Nacrtom strategije za oblast invalidnosti Vijeća Evrope 2016. –2021. Strateški period koji je pokrivala završio je 2021. godine, a uslijedio je i izvještaj o njenoj implementaciji, čije osnovne nalaze predstavljamo i u ovom izvještaju.

Izvještaj je izrađen od strane Koordinacionog tijela Vlade Federacije Bosne i Hercegovine za praćenje, usmjeravanje i izvještavanje o realizaciji aktivnosti Strategije za unapređenje

prava i položaja osoba s invaliditetom u Federaciji BiH (2016–2021). Ovo tijelo je formirano po usvajanju strategije i sastojalo se od predstavnika Federalnog ministarstva rada i socijalne politike, Federalnog ministarstva zdravstva, Federalnog ministarstva obrazovanja i nauke, Federalnog ministarstva kulture i sporta, Federalnog ministarstva za pitanja boraca i invalida odbrambeno-oslobodilačkog rata, Federalnog ministarstva prostornog uređenja, Federalnog ministarstva prometa i komunikacija, Federalnog ministarstva razvoja, poduzetništva i obrta, Federalnog ministarstva pravde, Federalnog ministarstva finansija, Federalnog zavoda za statistiku, Fonda za profesionalnu rehabilitaciju i zapošljavanje osoba s invaliditetom, Gender centar Federacije Bosne i Hercegovine, te predstavnika organizacija osoba s invaliditetom, gdje su uključeni Vijeće organizacija osoba s invaliditetom Federacije BiH, Savez ratnih vojnih invalida Federacije Bosne i Hercegovine, Udruga hrvatskih vojnih invalida Domovinskog rata u Bosni i Hercegovini i Koordinacioni odbor koalicija osoba sa invaliditetom Federacije Bosne i Hercegovine. Ovakav sastav koordinacionog tijela osigurao je dobru zastupljenost svih relevantnih faktora za njenu implementaciju, kao i predstavnike i zastupničkih organizacija osoba sa invaliditetom.

Ovo tijelo je u martu 2019. godine uputilo Izvještaj Vladi Federacije BiH u kojem je prezentovalo stanje i probleme u svom radu kao i u implementaciji Strategije, naglašavajući kako u nadležnim resorima na svim nivoima vlasti u Federaciji BiH ova strategija nije među prioritetima, da nisu stvorene ni osnovne pretpostavke za njenu provedbu, i da osim Federalnog ministarstva rada i socijalne politike, nijedno odgovorno federalno ministarstvo u svom budžetu nije planiralo transfer za implementaciju aktivnosti Strategije, iako je to bila obaveza i uslov implementacije većine aktivnosti. Nakon ove intervencije, Vlada Federacije BiH je usvojila zaključak kojim se zadužuju sva federalna ministarstva, uredi i uprave koji su odgovorni za provedbu Strategije za unapređenje prava i položaja osoba s invaliditetom u Federaciji Bosne i Hercegovine (2016–2021), da se optimalno angažuju na izvršavanju svojih obaveza, a sugerisala je i kantonalnim vladama da u okviru svojih nadležnosti pristupe izvršavanju obaveza predviđenih ovom strategijom. Prema rezultatima koji su sumirani na kraju strateškog razdoblja u izvještaju iz kojeg prenosimo ove informacije, ovaj zaključak nije proveden niti u jednom odgovornom organu. I rad samog Koordinacionog tijela je bio značajno ograničen pandemijom koja je uslijedila.

U izvještaju se navode i teškoće u prikupljanju podataka za izradu samog izvještaja, pa čak i od institucija koje su trebale imati značajnu ulogu u njenoj implementaciji. U izvještaju se detaljno analiziraju sve predviđene mjere, njihova realizacija i razlozi za nerealizaciju ukoliko mjera nije realizovana. Iz izvještaja saznajemo da nisu urađene analize zakonodavstva u FBiH u smislu usklađenosti sa odredbama Konvencije o pravima osoba sa invaliditetom, značajano je primijetiti rezultate u resoru obrazovanja i nauke, gdje je u četiri kantona (TK, HNK, ZDK, BPK) vršeno usklađivanje zakona iz oblasti osnovnog i srednjeg obrazovanja sa UN konvencijom o pravima OSI, kojim se osigurava inkluzivni sistem obrazovanja za učenike sa invaliditetom, a Zakon o hraniteljstvu FBiH koji je donesen u strateškom periodu je adekvatno uključio osobe sa invaliditetom.

Poseban pozitivan iskorak predstavlja usvajanje *Zakona o roditeljima njegovateljima* u Federaciji BiH kojim je regulisano da jedan od roditelja OSI sa 100% oštećenjem organizma i pravom na dodatak za njegu i pomoć od drugog lica prve grupe, utvrđenim u skladu sa Zakonom o osnovama socijalne zaštite, zaštite civilnih žrtava rata i zaštite porodice sa djecom, može ostvariti status roditelja njegovatelja iz kojeg proizilaze prava na:

- ▶ mjesečnu naknadu u visini iznosa neto najniže plaće u FBiH, na koju se uplaćuju doprinosi za penzijsko i invalidsko osiguranje, zdravstveno osiguranje i osiguranje za vrijeme nezaposlenosti;
- ▶ u slučaju smrti osobe sa invaliditetom, roditelj njegovatelj ostvaruje pravo na naknadu troškova ukopa na isti način kako je to, drugim zakonima, regulisano za zaposlenike federalnih organa;
- ▶ roditelj njegovatelj ima status osiguranika zaposlenika u obaveznom osiguranju u skladu s propisima o obaveznom osiguranju.

U slučaju da u porodici imaju dvoje djece sa određenim stepenom invaliditeta, status roditelja njegovatelja mogu ostvariti oba roditelja. Status roditelja njegovatelja može ostvariti i osoba iz reda srodnika kojoj je rješenjem nadležnog organa priznat status i staratelja. Uz ispunjavanje uslova propisanih ovim zakonom status roditelja njegovatelja može se ostvarivati do navršenih 65 godina života.

Zakon je popraćen i Pravilnikom o sadržaju i načinu vođenja evidencije o roditeljima njegovateljima u Federaciji BiH i Uputstvom o dokumentaciji kojom se dokazuje status roditelja njegovatelja u Federaciji BiH, te je donesen Pravilnik o jedinstvenim kriterijima i pravilima postupka medicinskog vještačenja zdravstvenog stanja, na osnovu kojeg je usvojena Jedinstvena lista invaliditeta, po kojoj se vještačenje zdravstvenog stanja vrši za sve osobe s invaliditetom bez obzira na uzrok nastanka. Prema informacijama prikupljenim od kantona, USK i KS su kroz Zakon o izmjenama i dopunama zakona o socijalnoj zaštiti, zaštiti civilnih žrtava rata i zaštiti porodice sa djecom uveli dječiji dodatak, koji je za djecu sa invaliditetom uvećan. KS i BPK Goražde navode da su vlade ovih kantona donijele Akcioni plan u oblasti invalidnosti (BPK Goražde za period 2016–2018. godina, KS 2018–2021 godina), koji bi trebali poboljšati položaj osoba s invaliditetom u svim aspektima života.

Pored ovih, u različitim fazama pripreme su i sljedeći zakoni, kojima će se dodatno unaprijediti položaj osoba sa invaliditetom u FBiH:

- ▶ Prednacrt Zakona o socijalnim uslugama u Federaciji BiH – kao korisnici se navode djeca i odrasle osobe s invaliditetom, gdje se osoba s invaliditetom definira u skladu sa Konvencijom o pravima OSI.
- ▶ Nacrt zakona o ustanovama socijalne zaštite u Federaciji BiH – ovaj normativni okvir djelovanja ustanova socijalne zaštite u Federaciji usklađen je sa presudom Evropskog suda za ljudska prava u Strasbourgu i omogućit će usklađivanje domaćeg zakonodavstva i prakse sa međunarodnim standardima poštivanja ljudskih prava lica s duševnim smetnjama.
- ▶ Nacrt zakona o organizacijama i reprezentativnim organizacijama osoba sa invaliditetom i civilnih žrtava rata Federacije BiH.
- ▶ Prednacrt Zakona o zaštiti civilnih žrtava rata u Federaciji BiH, kojim se ova grupa korisnika izdvaja iz veoma obimnog Zakona o osnovama socijalne zaštite, zaštite civilnih žrtava rata i zaštite porodice sa djecom. Preciznije uređenje ove oblasti u praksi će olakšati primjenu propisa i postupak ostvarivanja prava ove grupe OSI, a istim će se utvrditi dio prava koji CŽR-i ostvaruju kao reparacijsko pravo, i dio prava koji ostvaruju u svrhu izjednačavanja mogućnosti OSI.
- ▶ Radni tekst Zakona o jedinstvenim načelima i okviru materijalne potpore za osobe sa invaliditetom, kojim se nastoji osigurati da prava po osnovu invaliditeta budu jedanaka za sve OSI bez obzira na uzrok nastanka invaliditeta, a da reparacijska prava koja je država obavezna osigurati osobama koje su invaliditet stekle u ratu

(RVI, CŽR), budu definirana po kriterijima reparacije i ratnih zasluga a ne po osnovu invaliditeta.

Izvještajem se također utvrđuje da:

- ▶ Federalno ministarstvo obrazovanja i nauke je kroz program utroška sredstava transfera za finansiranje obrazovanja sufinansiralo i finansiralo projekte poboljšanja inkluzivnosti predškolskog i osnovnog obrazovanja.⁴⁷
- ▶ Arhitektonske barijere za pristup invalidnim licima na ulazima i unutar odgojno-obrazovnih ustanova u Tuzlanskom kantonu su djelimično uklonjene. U određenom broju ustanova, osim pristupne rampe postoje i ugrađeni liftovi i lifteri (tzv. Roby). U 20 osnovnih škola u Zeničko-dobojskom kantonu prilagođen je ulaz u školsku zgradu, što je 36% osnovnih škola sa prilagođenim ulazom. Dvije osnovne škole imaju prilagođen ulaz u područnu školu ali ne i u centralnu, uz devet škola koje imaju prilagođene ulaze u područnim i centralnim školama, to jest 20% osnovnih škola ima prilagođene ulaze u područne škole. Sedam osnovnih škola ima prilagođene toalete ili 12%, devet škola ima prilagođen ulaz u salu za tjelesni odgoj ili 16%, tri imaju lift ili 5% i jedna škola ima asistenta tumača znakovnog jezika. U 20 srednjih škola prilagođen je ulaz u školsku zgradu, što je 65% srednjih škola sa prilagođenim ulazom. Tri srednje škole imaju prilagođene toalete ili 10%, pet škola ima prilagođen ulaz u salu za tjelesni odgoj ili 16% i dvije srednje privatne škole imaju lift ili 7%. Broj škola u Hercegovačko-neretvanskom kantonu koje otklanjaju građevinsko-arhitektonske barijere a gdje su uključena djeca sa invaliditetom korisnici pomagala u kretanju je u kontinuiranom porastu. Svi školski objekti u Bosansko-podrinjskom kantonu su uradili prilagođen pristup osobama sa invaliditetom ali zbog specifične gradnje škola, niti jedna škola nema liftove niti mogućnost korištenja spratova osobama koje koriste kolica.
- ▶ Na osnovu Memoranduma o saradnji na implementaciji inkluzivnog obrazovanja za djecu i mlade sa invaliditetom, u skladu sa članom 24 Konvencije o pravima osoba sa invaliditetom, koji je Federalno ministarstvo obrazovanja i nauke potpisalo sa organizacijom "MyRight – Empowers people with disabilities", Federalno ministarstvo obrazovanja i nauke je dalo preporuku za korištenje dokumenta "Indikatori za praćenje implementacije inkluzivnog obrazovanja u skladu sa članom 24 Konvencije o pravima osoba sa invaliditetom". Navedeni dokument predstavlja jedan od najvažnijih rezultata projekta "Kvalitetno inkluzivno obrazovanje sada!", kojeg su implementirali Udruženje

⁴⁷ Obrazovanje slušno oštećene djece i djece s kombinovanim smetnjama; prilagođavanje redovnoj nastavi učenika s posebnim potrebama; nabavku lektire na Brajevom pismu, realizaciju edukativnih programa "Uvod u znakovni jezik", "Mala škola znakovnog jezika", podrška asistentima u inkluzivnom obrazovanju; uklanjanje arhitektonskih barijera, uključujući pristupačnost uz pomoć pomagala; podrška udruženjima i odgojno-obrazovnim ustanovama koje osiguravaju asistente u nastavi za djecu s posebnim potrebama ("Youth prosperity" Sarajevo – Asistenti u nastavi za djecu sa posebnim obrazovnim potrebama, "porSA" porodično savjetovalište Tuzla, Asistent u nastavi, "Mala sirena" Zavidovići – Asistent u nastavi – idemo dalje, JU Osnovna škola "Čelebići" Čelebići – Medijator – asistent u inkluzivnom odgoju-obrazovnom radu i JU Prva osnovna škola Konjic – "Asistent u nastavi za podršku učenicima s poteškoćama u razvoju"); Nabavka opreme za poboljšanje uslova rada u osnovnoj školi i nabavka didaktičkih sredstava i materijala za djecu s poteškoćama u učenju i učešću; Osnaživanje programa inkluzije djece s govornim i slušnim poteškoćama; opremanje prostorije za razvoj senzorne integracije učenika s oštećenim sluhom u cilju poboljšanja inkluzivnosti; logopedska podrška učenicima osnovnoškolskog uzrasta sa govorno-jezičkim i socio-emocionalnim poteškoćama; nabavka opreme za djecu sa poremećajem govora i sluha; Šesti majski susreti učenika oštećenog sluha i govora Bosne i Hercegovine; didaktički materijal i namještaj za opremanje učionice za djecu s posebnim potrebama; Savremenim nastavnim sredstvima ka kvalitetnoj inkluzivnoj nastavi; uspostava posebnih edukacijsko-rehabilitacijskih postupaka kod djece s poremećajemsenzorne integracije u cilju poboljšanja inkluzivnosti.

“DUGA” i organizacija “MyRight–Empowers people with disabilities”. Nakon izrađenih Indikatora, Federalno ministarstvo obrazovanja i nauke je iste dostavilo kantonalnim ministarstvima obrazovanja uz preporuku za korištenje istog.

- ▶ Održane su radionice s ciljem da se inicira usklađivanje sistema procjene djece sa teškoćama sa Međunarodnom klasifikacijom zdravlja, invaliditeta i funkcionisanja, te da se pokuša ujednačiti pristup na nivou svih deset kantona. Također je dogovorena Mapa implementacije preporuka/plan za početak procesa reforme u ovoj oblasti, s dogovorom da će se ove aktivnosti inicijalno započeti u dva odabrana kantona: Zeničko-dobojskom i Hercegovačko-neretvanskom kantonu.
- ▶ FMON je kreirao poseban program: Podrška programima razvijanja funkcionalnih znanja i vještina djece predškolskog uzrasta i učenika javnih osnovnih i javnih srednjih škola, u okviru kojeg će (su)finansirati projekte, a njegova svrha je kroz podršku projektima opremanja i nabavke nastavnih sredstava radi poticanja primjene savremenih i inovativnih metoda i oblika odgojno-obrazovnog rada, unaprijediti kvalitet i inkluzivnost odgoja i obrazovanja i doprinijeti razvoju funkcionalnih znanja i vještina djece predškolskog uzrasta i učenika javnih osnovnih i javnih srednjih škola.
- ▶ FMON i organizacija “MyRight–Empowers people with disabilities” su 4. oktobra 2020. godine organizirali Konferenciju o kvalitetnom inkluzivnom obrazovanju u kontekstu ostvarenja Cilja 4 Programa održivog razvoja u Bosni i Hercegovini, pod simboličnim nazivom “Osvijetlimo OBRAZovanje”. Ugovori o realizaciji projekata su sklopljeni sa kantonalnim ministarstvima obrazovanja u FBiH u oktobru 2021. godine, a rok za realizaciju istih je šest mjeseci.
- ▶ U decembru 2021. godine, u Sarajevu je održana i Konferencija o unapređenju ranog rasta i razvoja djece u Federaciji BiH – Postignuća, izazovi i perspektive. Dvodnevni naučni skup organizirao je UNICEF-a za BiH, uz finansijsku podršku Austrijske razvojne agencije, a u saradnji s federalnim ministarstvima obrazovanja i nauke, zdravstva te rada i socijane politike.
- ▶ Inkluzivni sistem obrazovanja se provodi u svim kantonima.
- ▶ Kada je riječ o angažmanu asistenata u odgojno-obrazovanim ustanovama za provođenje inkluzivnog sistema obrazovanja u redovnim osnovnim školama Tuzlanskog kantona, u školskoj 2018/2019. godini angažirano je 20 asistenata projektom koji realizuje Kantonalno ministarstvo, Federalni zavod za zapošljavanje i služba za zapošljavanje TK-a. Osim asistenata u nastavi, u većini škola su angažirani stručni saradnici (defektolozi odgovarajućeg usmjerenja) za izradu prilagođenih programa i provođenje posebnog edukacijsko-rehabilitacijskog postupka. U Zeničko-dobojskom kantonu, angažirana su dva defektologa na neodređeno radno vrijeme, a još je 21 lice angažirano na poziciju stručnog kadra po Programu sufinansiranja zapošljavanja odgovarajućeg stručnog kadra za djecu sa teškoćama u razvoju u osnovnom obrazovanju u redovnoj nastavi u školskoj 2018/2019. godini. Škole su dobile saglasnost da putem konkursne procedure zaposle još 25 defektologa i dva pedagoga-psihologa kao stručne saradnike, što finansira Ministarstvo za obrazovanje, nauku, kulturu i sport Zeničko-dobojskog kantona. Broj asistenata u Hercegovačko-neretvanskom kantonu uključenih u redovni obrazovni sistem je kontinuirano u porastu. U školskoj 2018/2019. godini angažirana su 32 asistenta. U Bosansko-podrinjskom kantonu angažirana su četiri asistenta za pomoć djeci sa posebnim potrebama putem Federalnog zavoda za zapošljavanje.
- ▶ Federalno ministarstvo obrazovanja i nauke je kroz program utroška sredstava transfera za finansiranje obrazovanja (su)finansiralo projekte usmjerene na

poboljšanje inkluzivnosti predškolskog i osnovnog obrazovanja, u okviru kojih su podržani projekti angažiranja asistenta u nastavi: prilagodavanje redovnoj nastavi učenika s posebnim potrebama; podrška asistentima u inkluzivnom obrazovanju; podrška udruženjima i odgojno-obrazovnim ustanovama koje osiguravaju asistente u nastavi za djecu s posebnim potrebama.⁴⁸

- ▶ FMON je kroz program utroška sredstava transfera za finansiranje obrazovanja (su)finansirao projekte u okviru programa "Podrška stručnom usavršavanju i profesionalnom razvoju prosvjetnih radnika u predškolskom, osnovnom i srednjem obrazovanju" te podržao realizaciju projekata kojima je cilj osiguranje kontinuiranog profesionalnog razvoja prosvjetnih radnika. U okviru navedenog programa podržani su projekti razvijanja kompetencija stručnih savjetnika pedagoškog zavoda i stručnih saradnika osnovnih škola za izradu individualnih obrazovnih programa; edukacija nastavnika, stručnih saradnika za rad sa djecom s posebnim potrebama. Inkluzija po mjeri djeteta; usavršavanje nastavnika, uspostavljanje inkluzivnih vrijednosti i unapređenje međuljudskih odnosa u školi; nabavka logopedskog seta s obukom. Prema procjenama oko 1.000 nastavnika i stručnih saradnika imalo je određeno obuku iz oblasti inkluzivnog obrazovanja.
- ▶ U HNK dvije škole od ukupno deset na nivou BiH su od strane UNICEF-a procijenjene kao model škole inkluzivnog obrazovanja.
- ▶ FMON je započelo proces transformacije specijalnih odgojno-obrazovnih ustanova u resursne centre inkluzivnog obrazovanja u cilju pružanja usluga stručne podrške i asistencije u nastavi u Tuzlanskom i Hercegovačko-neretvanskom kantonu.
- ▶ FMRSF je svake godine iz budžeta izdvajao po 200.000,00 KM u svrhu podrške centrima za socijalni rad/službama socijalne zaštite u dijelu uvođenja upravo osoba s neratnim invaliditetom.
- ▶ Propisan je program dodatne edukacije za psihologe i socijalne radnike uposlene u centrima za mentalno zdravlje, a koji se odnosi na rad sa djecom i adolescentima. Program je dio posebnog pravilnika i propisan je u trajanju od dvije godine. Prva grupa polaznika je uspješno završila navedenu edukaciju 2021. godine.
- ▶ Programi vršnjačke podrške se provode u Tuzlanskom, Zeničko-dobojskom i Hercegovačko-neretvanskom kantonu. Programe vršnjačke podrške u Tuzlanskom kantonu provodi Pedagoški zavod i partnerske nevladine organizacije. Sve odgojno-obrazovne ustanove u Zeničko-dobojskom kantonu su upoznate s pozitivnim stranama vršnjačkog učenja, ali i vršnjačke podrške na način da su se u prethodnih deset godina u školama vršila stručna usavršavanja koja su imala za cilj senzibilizaciju školske sredine i borbu protiv predrasuda i stereotipa, odnosno

⁴⁸ "Youth prosperity" Sarajevo – Asistenti u nastavi za djecu sa posebnim obrazovnim potrebama, , "porSA" porodično savjetovalište Tuzla, Asistent u nastavi – Idemo dalje II u Udruženju "Mala sirena" Zavidovići; Asistent u nastavi za podršku učenicima s poteškoćama u razvoju; Asistent u nastavi za podršku učenicima s poteškoćama u razvoju u JU Prva osnovna škola Konjic; Provedba interaktivne dopunske nastave za djecu s poteškoćama u učenju u Udruzi roditelja djece s posebnim potrebama "Angelus" Domaljevac; Lični asistent kao podrška u povećanju kvalitete života djece s teškoćama u razvoju u predškolskoj ustanovi u JU Dječije obdanište "Kolibri" Gradačac; Asistencija u nastavi – indikatori kvaliteta uspješnih inkluzivnih praksi u JU IV Osnovna škola Mostar; Asistenti u nastavi u JU "Prva osnovna škola" Živinice; Potpora u sufinansiranju osobnih asistenata za djecu s posebnim potrebama u Udruga roditelja djece s posebnim potrebama "Angelus" Domaljevac, Šamac; "Angažiranje asistenata u nastavi za podršku učenicima s poteškoćama u razvoju"– Udruženje roditelja djece i omladine s posebnim potrebama "I" Konjic; Potpora u sufinansiranju osobnih asistenata za djecu s posebnim potrebama – Udruga roditelja djece s posebnim potrebama "Angelus" Domaljevac/Šamac; nabavka opreme za poboljšanje uslova rada u osnovnoj školi i nabavka didaktičkih sredstava i materijala za djecu s poteškoćama u učenju i učešću.

provedeno je stručno obrazovanje na temu “Obrazovanje za društvenu pravdu”. Programi vršnjačke podrške koji se provode u osnovnim školama HNK su: Krugovi prijatelja, Timovi prijatelja i Vršnjačko podučavanje. Također i u osnovnim i srednjim školama realizuju se programi vršnjačke podrške: Prevencija vršnjačkog i rodno zasnovanog nasilja i Program zdravih stilova života.

- ▶ Usvojen je Strateški plan za unapređenje ranog rasta i razvoja djece u Federaciji BiH 2020. –2025. godine, te je Federalno ministarstvo obrazovanja i nauke zaduženo da, u saradnji sa federalnim ministarstvima zdravstva, rada i socijalne politike te finansija, kao i Zavodom za javno zdravstvo Federacije Bosne i Hercegovine i UNICEF-om BiH, koordinira realizacijom aktivnosti koje su u njemu planirane.
- ▶ FMKS putem transfera za institucije kulture od značaja za BiH i FBiH redovno finansira aktivnosti Biblioteke za slijepa i slabovidna lica BiH. Također, iz Transfera za kulturu finansiraju se udruženja i organizacije, u čijim programima učestvuju osobe sa invaliditetom, kao što je na primjer Udruženje umjetnika, sportista i osoba s invaliditetom MISS Sarajevo, koje u kontinuitetu dobija podršku već četiri godine. Očekivani rezultat bi bio da se obezbijedi stabilna finansijska podrška za slijepa i slabovidna lica, i ustanove kulture koje posjećuju osobe sa invaliditetom, što trenutno nije slučaj.
- ▶ Kako bi pitanja koja su od značaja za osobe s invaliditetom bila obuhvaćena u procesu izrade nove Strategije za prevenciju i borbu protiv nasilja u porodici FBiH, GCFBiH je formirao partnersku grupu u koju je imenovana predstavnicu Udruženja građana Informativni centar za osobe s invaliditetom “Lotos” Tuzla.
- ▶ Kampanje sa ciljem uklanjanja predrasuda o osobama sa invaliditetom su realizovane kroz finansiranje odgovarajućih projekata koje su provodile NVO i OOSI.
- ▶ Implementacija Strategije na nivou kantona je izrazito niska, u mnogim resorima nije evidentirana nikakva aktivnost.

Savez “Sumero” dugi niz godina intenzivno radi na provođenju i zagovaranju procesa deinstitucionalizacije, a posljednje dvije godine su provodili projekat “Oснаživanje procesa deinstitucionalizacije i razvoj podrške u zajednici” koji je finansiran putem USAID-ovog Programa podrške marginaliziranim grupama (PPMG). Savez Sumero je savez organizacija za podršku osobama s intelektualnim teškoćama u FBiH, a model podrške za samostalan život koji se primjenjivao tokom ovog projekta je već uspješno pilotiran i prilagođen uslovima u BiH, u deset lokalnih zajednica u Federaciji Bosne i Hercegovine, a uključene su i tri lokalne zajednice u Republici Srpskoj koje planiraju prilagoditi ovaj model putem prijenosa znanja i naučenih lekcija. Kroz ovaj program je izvršena deinstitucionalizacija i prevencija institucionalizacije više od 150 osoba, uglavnom osoba s intelektualnim teškoćama koji nemaju podršku porodice.⁴⁹

U Republici Srpskoj je na snazi Strategija unapređenja društvenog položaja lica sa invaliditetom za period 2017–2026, koja se u svom sadržaju posebno osvrće na potrebe djece definišući za cilj unapređenje dječije zaštite u skladu sa potrebama djece sa invaliditetom, posvećenost deinstitucionalizaciji, razvoju različitih zdravstvenih, obrazovnih i socijalnih usluga, unapređenje zakonodavstva itd.

Što se tiče obrazovnog sistema, razvijaju se inkluzivne prakse i određeni broj djece sa invaliditetom je uključen u vaspitno-obrazovni proces u redovna odjeljenja u osnovnim

⁴⁹ <https://dobardan.ba/savez-sumero-razvoj-podrske-u-zajednici-i-osnazivanje-procesa-deintitucionalizacije-osnova-za-bolji-kvalitet-zivota-osoba-sa-invaliditetom/>

školama, po redovnom ili prilagođenom nastavnom programu. Ministarstvo prosvjete i kulture finansira asistente za učenike sa invaliditetom, a usvojeno je i nekoliko pravilnika kojima se uređuje vaspitanje i obrazovanje djece sa invaliditetom, između ostalog i Nastavni plan i program za učenike sa autizmom.

Što se srednjeg obrazovanja tiče, definisani su programi za učenike sa invaliditetom, posebni nastavni programi, posebne škole za djecu sa oštećenjima sluha i vida. U Centru "Zaštiti me" u Banjoj Luci i Centru "Sunce" u Prijedoru školuju se lica sa lakim oštećenjima intelektualnog funkcionisanja u osnovnoj i srednjoj školi, lica s umjerenim oštećenjima intelektualnog funkcionisanja kroz četiri nivoa, a svaki nivo traje tri godine. Centar "Zaštiti me" u Banjoj Luci i Zavod za slijepe u Derventi imaju i domski smještaj.

Strategija unapređenja društvenog položaja lica sa invaliditetom u RS-u, u oblasti vaspitanja i obrazovanja postavlja i sljedeće ciljeve:

1. Unaprijediti inkluzivno i specijalno obrazovanje i vaspitanje i cjeloživotno učenje za lica sa invaliditetom;
2. Stručno usavršavanje rada nastavnika i vaspitača, stručnih saradnika i drugih koji rade sa djecom sa invaliditetom;
3. Obezbjediti prilagođenih udžbenika, literature i pratećih didaktičkih sredstava za djecu i omladinu sa invaliditetom.

U oblasti porodičnog života, sporta i rekreacije postavljeni su također i sljedeći ciljevi:

1. Unaprijediti porodični život lica sa invaliditetom;
2. Unaprijediti sport i rekreaciju za lica sa invaliditetom;
3. Unaprijediti mjere zaštite od zanemarivanja i zlostavljanja u porodici lica sa invaliditetom.

Vrlo je važno napomenuti da ova Strategija nalaže sa svaka lokalna jedinica lokalne uprave razvije i svoj lokalni akcioni plan u oblasti invalidnosti, usklađen sa Strategijom, pa su jedinice lokalne samouprave dužne i da podnose godišnje izvještaje o monitoringu i realizaciji tih akcionih planova. Tako je, naprimjer, Grad Banja Luka izradio i usvojio Akcioni plan za unapređenje položaja lica sa invaliditetom za period od 2020. do 2026. godine.

Ministarstvo prosvjete i kulture Republike Srpske donijelo je u 2021. godini i novi Pravilnik o načinu i uslovima ostvarivanja programa u predškolskim ustanovama za djecu sa smetnjama u razvoju s ciljem detaljnijeg definisanja i uređenja načina i uslova ostvarivanja programa u predškolskim ustanovama za djecu sa smetnjama u razvoju, odnosno radi usklađivanja sa Zakonom o izmjenama i dopunama Zakona o predškolskom vaspitanju i obrazovanju iz 2020. godine. Budući da je zakonom propisano da škole za djecu sa smetnjama u razvoju mogu biti resursni centri za inkluzivno vaspitanje i obrazovanje, te da će pružati stručnu pomoć predškolskoj ustanovi u radu sa djecom sa smetnjama u razvoju, novim Pravilnikom propisani su načini i uslovi ostvarivanja programa u predškolskim ustanovama za djecu sa smetnjama u psihofizičkom razvoju, kao i školama za djecu sa smetnjama u razvoju koje provode program predškolskog vaspitanja i obrazovanja, odnosno definisani načini saradnje između predškolskih ustanova i škola za djecu sa smetnjama u razvoju. Njime je definisano da stručna lica iz resursnog centra za inkluzivno vaspitanje i obrazovanje pružaju stručnu pomoć predškolskoj ustanovi prilikom opservacije i procjene djece kod kojih je uočeno odstupanje od tipičnog razvoja, pri izradi individualizovanog programa i prilikom obavljanja individualnog defektološkog rada, kao i da vrše druge poslove u skladu sa Zakonom, a koji su u interesu poboljšanja položaja

djece sa smetnjama u razvoju. Također, precizirano je da zaposleni u resursnim centrima za inkluzivno vaspitanje i obrazovanje prilikom obavljanja ovih i drugih poslova u svom radu vode evidenciju i daju stručno mišljenje koje čini sastavni dio knjige za praćenje razvoja i učenja djeteta.

2018. godine Vlada Republike Srpske donijela je Odluku o naknadi za lične invalidnine, kojima se nastoji unaprijediti položaj osoba sa invaliditetom. Iz budžeta su za 2018. godinu odobrena dva miliona KM za ove namjene, a prema procjenama Ministarstva zdravlja i socijalne zaštite RS, u tom trenutku, oko 3.200 osoba sa najtežim invaliditetom mjesečno će dobijati po 100 KM. Ipak, jedan od uslova jeste da je invaliditet ili oboljenje nastalo u razvojnom periodu, odnosno do 18. godine života, što je dovelo i do negativnih reakcija osoba sa invaliditetima koji su invaliditet stekli nakon 18-te godine života, smatrajući da se radi o diskriminaciji.⁵⁰

Djeca sa smetnjama u razvoju u Republici Srpskoj, prema trenutnim zakonskim mogućnostima, ostvaruju pravo na besplatan boravak u vrtićima, pravo na asistenta u nastavi, pravo na dječiji dodatak, podršku u izjednačavanju mogućnosti djece i omladine sa smetnjama u razvoju (troškovi prevoza i smještaja u vezi sa školovanjem), besplatno ljetovanje kroz program socijalizacije za djecu iz osjetljivih kategorija, između ostalog, i djecu sa poteškoćama u razvoju, koje realizuje Fond za dječiju zaštitu RS-a. Također, u skladu sa situacijom imaju pravo i na ličnu invalidninu, tuđu njegu i pomoć. Posebna usluga je i dnevno zbrinjavanje i bilježi se porast broja lokalnih zajednica koje imaju Dnevne centre pri Centrima za socijalni rad ili udruženjima građana, te je tako, naprimjer, otvoren i novi Dnevni centar za djecu sa poteškoćama u razvoju pri Centru za socijalni rad u Bijeljini, 2020. godine.

Djeca također imaju pravo i na smještaj u ustanovu adekvatnog tipa, zbrinjavanje u hraniteljsku porodicu, novčanu pomoć ili jednokratnu novčanu pomoć, te usluge savjetovanja. Roditelji djece sa smetnjama u razvoju u RS-u imaju pravo na rad sa jednom polovinom punog radnog vremena, mogu dobiti plaćeni status roditelj-njegovatelj ili po potrebi jednokratnu novčanu pomoć. Kako je lokalnim zajednicama omogućeno da u skladu sa potrebama i mogućnostima prošire prava za određene grupe stanovnika, tako je, naprimjer, u Banjoj Luci na snazi Odluka o ostvarivanju prava na naknadu za smještaj u porodici za lica koja ostvaruju pravo na smještaj u ustanovu i određen broj porodica, koje ispunjavaju uslove, ostvaruju i ovo pravo. U Banjoj Luci i Tuzli su čak otvoreni i kafei u kojima se, u saradnji lokalne zajednice i udruženja za zaštitu prava osoba sa Down sindromom, osposobljavaju za rad mladi sa Down sindromom, a na ovaj način se provodi i borba protiv stigme i predrasuda.

Prema zakonskim odredbama i informacijama od Fonda za dječiju zaštitu RS-a, dodatak na djecu ostvaruje majka ili drugo lice u skladu sa zakonom, za prvo, drugo, treće i četvrto dijete u porodici, u zavisnosti od materijalnog položaja porodice. Ovo pravo se ostvaruje do navršenih 15 godina života djeteta na redovnom školovanju. Također, nezavisno od materijalnog položaja, dodatak na djecu se ostvaruje za djecu:

- ▶ pod starateljstvom, najduže do 18 godina života;
- ▶ djecu koja ostvaruju pravo na dodatak za pomoć i njegu drugog lica po rješenju nadležnog organa, do navršenih 18 godina, a ukoliko je na redovnom školovanju najduže do 26 godine života;

⁵⁰ <https://www.etrafika.net/drustvo/62312/licne-invalidnine-u-rs-diskriminacijom-na-vec-postojecu-diskriminaciju/>

- ▶ djecu čiji roditelj, odnosno usvojitelj ostvaruje pravo na novčanu pomoć po rješenju nadležnog organa do navršenih 18 godina života, a ukoliko je na redovnom školovanju najduže do 26 godina života;
- ▶ dijete uzrasta do tri godine, ukoliko je djetetu prema nalazu ovlaštenog doktora medicine potrebna pojačana njega;
- ▶ dijete kojem je stručna komisija, u skladu sa zakonom kojim se uređuje socijalna zaštita, utvrdila da se radi o djetetu sa oštećenjem ili oboljenjem vida, sluha, govorno-glasovne komunikacije, sa tjelesnim oštećenjem, odnosno hroničnim oboljenjem, sa intelektualnim oštećenjima ili psihičkim poremećajem, odnosno oboljenjem, ili sa drugim oštećenjima ili oboljenjem koje dovodi do poteškoća u psihomotornom i senzornom razvoju do navršenih 18 godina.

U trenutku pisanja ovog izvještaja, u 2022. godini visina dodatka za djecu iznosi za prvo, drugo i četvrto dijete 97,20 KM, za treće dijete 140,40 KM, i za djecu koja ostvaruju pravo bez obzira na materijalni status i red rođenja 172,80 KM. Materijalni cenzus za ostvarivanje ovog prava je za porodice sa prvim i drugim djetetom 108,00 KM po osobi, za porodicu sa troje djece 113,40 KM, a za porodicu sa četvoro djece, uz katalošku vrijednost pokretne imovine koja ne smije prelaziti 7.020,00 KM.⁵¹

U izvještajnom periodu, u Republici Srpskoj, uz spomenuti Pravilnik o načinu i uslovima ostvarivanja programa u predškolskim ustanovama za djecu sa smetnjama u razvoju, iz 2019. godine, donesena su i još tri pravilnika:

- ▶ Pravilnik o postupku utvrđivanja visine tjelesnog oštećenja (“Službeni glasnik RS”, broj: 14/20)
- ▶ Pravilnik o postupku utvrđivanja potrebe za posebnom njegom djeteta sa smetnjama u razvoju koju pruža roditelj–njegovatelj ili njegovatelj (“Službeni glasnik RS”, broj: 14/20)
- ▶ Pravilnik o procjeni potreba i usmjeravanju djece i omladine sa smetnjama u razvoju (“Službeni glasnik RS”, broj: 117/12, 16/18)

Pored opredijeljenosti i aktivnosti koje smo naveli, važno je da istaknemo i zapažanja Ombudsmana za djecu Republike Srpske, iz Godišnjeg izvještaja za 2020. godinu. U ovom izvještaju se navodi da su se roditelji djece sa poteškoćama u razvoju obraćali za mišljenje i savjete Ombudsmanu za djecu i ukazivali na brojne probleme koji se odnose na: nedovoljnu pripremljenost i osposobljenost vaspitno-obrazovnog osoblja za rad sa djecom sa smetnjama u razvoju, na činjenicu da predškolska ustanova nema zaposlena lica kojasa posebno obučena i osposobljena za rad sa takvom djecom, pa do toga da više nema mjestaza prijem djeteta u predškolsku ustanovu, ili na odbijanje prijema u predškolsku ustanovu njihovog djeteta, kojem je zbog višestrukih smetnji u razvoju tokom boravka u predškolskoj ustanovi neophodno prisustvo asistenta. Ombudsman za djecu navodi i da su na ovaj problem ukazivale i same predškolske ustanove, imajući u vidu činjenicu da je moguće angažovanje asistenata, ali je problem u finansiranju, jer ove asistente po zakonima ne finansira Ministarstvo ili predškolska ustanova, nego sami roditelji.

U ovom izvještaju se i dalje bilježi da sam postupak procjene za učenika sa smetnjama u razvoju prema važećim normativima traje neopravdano dugo, i po nekoliko mjeseci, pa čak i cijelu školsku godinu. Ovakva situacija sigurno nije u najboljem interesu djece

⁵¹ <https://www.jfdz.org/sr/page/16/dodatak-na-djecu>

sa smetnjama u razvoju, jer od ove procjene zavisi i školovanje po prilagođenom planu i programu, ali i sama usluga podrške asistenta.

Na zahtjev škole, Ministarstvo odobrava angažovanje asistenta, a u praksi se bilježi da se asistenti prioritarno odobravaju za djecu sa autizmom, kombinovanim smetnjama, s elementima autizma i učenike sa tjelesnim oštećenjem (teško pokretne i nepokretne učenike) koji pohađaju nastavu, dok se učenicima sa drugim smetnjama, a u zavisnosti od raspoloživih sredstava u budžetu, odobravaju asistenti. Dodatna poteškoća je i činjenica da je teško pronaći edukovane asistente, a u ovome roditeljima pomažu udruženja građana za pomoć djeci sa smetnjama u razvoju. Razlog je činjenica da nema dovoljno mladih ljudi koji su zainteresovani da budu asistenti, pa ih često roditelji pronalaze sami, i česte su situacije u kojima oni napuštaju mjesto asistenta zbog pronalaska drugog posla. Česte promjene asistenta također nisu u najboljem interesu djeteta kojem je potrebna podrška. Asistent može biti lice koje ima najmanje srednju stručnu spremu.

Još jedna poteškoća koja je zabilježena u izvještaju Ombudsmana za djecu je i činjenica da po Zakonu o dječijoj zaštiti, samohrani roditelj koji je zaposlen, ne može da ostvari “pravo na naknadu roditelju-njegovatelju ili njegovatelju”, te je Ombudsman zatražio od Ministarstva zdravlja i socijalne zaštite da se ovaj Zakon u tom smislu koriguje tako da ovo pravo može da se prenese i na jednog od nezaposlenih članova domaćinstva sa kojim živi dijete sa smetnjama u razvoju, u situaciji kada je samohrani roditelj zaposlen.⁵²

U smislu edukacije profesionalaca o pravima i potrebama osoba sa invaliditetom, navodimo i zapažanja iz Alternativnog izvještaja o BiH na putu ka Evropskoj uniji za 2021. godinu, u kojem se konstatuje da i dalje nema sistemskih obuka javnih službenika o ljudskim pravima osoba s invaliditetom. Izvještaj također kritikuje i povećavanje broja dnevnih centara koji zapravo vrše segregaciju djece i mladih sa invaliditetom, umjesto principa inkluzije i integracije, koji bi bio u duhu i u skladu sa dječijim i ljudskim pravima, a upravo nedostatak ovih edukacija vjerovatno dovodi i do implementacije rješenja koja nisu u skladu najboljim interesima djece i osoba sa invaliditetom.

U svojim godišnjim izvještajima, Ombudsman za djecu RS-a redovno se osvrće i na stanje i potrebe djece sa invaliditetom, pa je tako u Godišnjem izvještaju za 2019. godinu navedeno da je u narednom periodu potrebno:

- ▶ definisati obavezni Protokol o saradnji koji utvrđuje obavezu i način stalne koordinacije i saradnje, uključujući razmjenu podataka između svih institucija koje su nadležne za pružanje podrške djeci sa smetnjama u razvoju (i na lokalnom i na entitetskom nivou), a naročito između prvostepene stručne komisije za procjenu potreba i usmjeravanju djece i omladine sa smetnjama u razvoju (centra/službi za socijalni rad kao koordinatora ovih komisija) i stručnih opservacionih timova u školama;
- ▶ hitno izraditi udžbenike za utvrđene posebne programe za učenike određene vrste i stepena ometenosti i omogućiti njihovu upotrebu u praksi;
- ▶ da se utvrde obavezne mjere za ranu identifikaciju i tretman za djecu sa smetnjama u razvoju u cilju njihovog uključivanja u predškolske ustanove;
- ▶ da se proširi propisani krug zanimanja koja mogu da pohađaju djeca s posebnim obrazovnim potrebama;
- ▶ preduzeti konkretne aktivnosti da se u svim obrazovno-vaspitnim ustanovama što hitnije otklone arhitektonske barijere.

⁵² Godišnji izvještaj Ombudsmana za djecu Republike Srpske za 2020. godinu

Misija OSCE-a u BiH je također 2020. godine u svojim zapažanjima o diskriminaciji u BiH navela da se u BiH "osobe s invaliditetom suočavaju se diskriminacijom u pristupu obrazovanju, zapošljavanju, socijalnoj zaštiti i zdravstvenoj zaštiti. Neprimjenjivanje relevantnih propisa doprinosi isključenju djece i mladih s invaliditetom iz obrazovnog sistema. Organizacije civilnog društva u BiH smatraju da većina javnih zgrada i institucija, kao i infrastruktura javnog prevoza, nisu pristupačni osobama s invaliditetom."⁵³

Jedan od primjera je i diskriminacija u pružanju usluga stomatološke zaštite za djecu sa poteškoćama u razvoju, koja se u BiH može dobiti u Banjoj Luci, Mostaru, Sarajevu, Vitezu i Tuzli, a sva djeca koja ne žive u ovim gradovima, a potrebne su im stomatološke intervencije u anesteziji, moraju da putuju po ovu uslugu, a ponekad i da dosta dugo čekaju da dođu na red. Za ove usluge u Tuzli je dugo zagovarala organizacija "Zemlja djece u BiH" i ona je uspostavljena pri Dječijoj klinici, u Mostaru je otvorena pri Medicinskom fakultetu Sveučilišta u Mostaru 2019. godine i zaposleni ističu da im je potrebno dodatnih ulaganja kako bi mogli zadovoljiti potrebe više djece i ponuditi potpuniju i kvalitetniju uslugu, a u Vitezu je rezultat dobrovoljnog rada grupe ljekara koji su željeli pomoći djeci.

Informacije dobijene od organizacija koje pružaju pomoć i usluge porodicama i djeci sa poteškoćama u razvoju govore nam o različitim iskustvima i poteškoćama sa kojima se i dalje suočavaju.

Za potrebe ovog izvještaja urađen je i intervju sa predsjednikom **Udruženja za pomoć mentalno nedovoljno razvijenim licima Gradiška Dragoslavom Šinikom**. On je istakao da su veliki problem u pandemiji COVID-19 bili lijekovi koji su neophodni djeci i koje je teško bilo nabaviti u toku pandemije COVID-19 (sirup Depakine, Ospolot, sirup Kepra, Rivotril i klizma Diazepam, koja nema zamjene i koja se koristi kao terapija kod teških epileptičnih napada). Po njegovim riječima, te lijekove je bilo teško nabavljati i prije korone i uglavnom su se nabavljali/kupovali u zemljama regiona, Zapadne Evrope ili Turske. Sa dolaskom pandemije granice su se zatvorile, prestao je putnički saobraćaj, uvele su se zabrane kretanja i sem teretnog saobraćaja sve je prestalo da funkcioniše. Nastao je veliki problem za sve one koji su zavisili od lijekova koji se nisu mogli kupiti u BiH.

Udruženje za pomoć mentalno nedovoljno razvijenim licima Gradiška je 2018. i 2019. godine organizovalo manifestaciju pod nazivom "Svi smo mi dio vas" koja je u dva navrata okupila u Gradišci udruženja i roditelje djece i mladih sa onesposobljenjem iz više od stotinu gradova iz BiH, Srbije, Slovenije, Hrvatske, Makedonije i Crne Gore i vezu sa ovim gradovima iskoristili su u nabavci lijekova. Sa početkom pandemije mnogi roditelji iz BiH bez obzira na entitetske granice obratili su se predsjedniku Udruženja Gradiška Dragoslavu Šiniku (upravo zbog manifestacije koja ih je ujedinila sa njim i Udruženjem Gradiška) da im pomogne u nabavci lijekova. Gospodin Šinik je kontaktirao sva udruženja sa kojima je imao kontakt sa prostora Srbije, Slovenije, Hrvatske, Makedonije i Crne Gore sa molbom da izađu u susret i provjere da li su im dostupni neophodni lijekovi koji su uglavnom lijekovi za epilepsiju i da li se mogu kupiti. Kada je dobio potvrđan odgovor, putem javnih servisa i drugih medijskih kuća kao i putem društvenih mreža, kontaktirao je sva udruženja, roditelje i javne zdravstvene ustanove na prostoru BiH da pošalju podatke koliko im i kojih lijekova treba i da pošalju liječničku dokumentaciju na adresu Udruženja Gradiška. Dalje su prosljeđivali liječničku dokumentaciju udruženjima u regionu i na taj način su formirali centre, odnosno mrežu za nabavku lijekova i distribuciju onima kojima je potreban. Na osnovu fiskalnog računa Fond zdravstvenog osiguranja RS-a bi refundirao

⁵³ Borba protiv diskriminacije, OSCE, 2020. godina

sredstva za kupljeni lijek. Sredstva za kupovinu lijekova uglavnom su se skupljala od donacija u kojima su učestvovala pravna i fizička lica iz Gradiške. Prevoz lijekova je postao problem i s obzirom da je u funkciji bio samo teretni saobraćaj, Udruženje iz Gradiške se uvezalo sa svim špedicijama i transportom koji je pristao prevoziti lijekove. Lijekovi su se distribuirali i putem brze pošte Euroekspres sa kojom su sačinili ugovor o besplatnoj dostavi i distribuciji na kućne adrese korisnika. Na taj način je u periodu pandemije od marta 2020. do marta 2022. godine besplatno dostavljeno više od 2. 700 lijekova. Važno je napomenuti da Fond zdravstvenog osiguranja FBiH ne radi refundaciju ovih lijekova za razliku od Fonda zdravstvenog osiguranja RS-a, što znači da roditelji u FBiH snose sve troškove lijeka.

Po riječima gospodina Šinika, nakon ublažavanja a potom i ukidanja mjera u vezi sa pandemijom COVID-19 problem je i dalje prisutan zato što u BiH ne postoji javna veledrogerija nego su sve privatne, a one kao takve odlučuju koje će lijekove da uvoze. Zastupaju svoj interes i gledaju što im je isplativo (npr: na prostoru RS-a oko 250 djece i mladih koristi lijek Frisium). Nijednoj veledrogeriji se ne isplati uvoziti ovaj lijek na tako mali broj djece i mladih, a cijene lijekova u okruženju su različite, tako da za 100 tableta ovog lijeka se u Austriji izdvoji 13 eura, u Hrvatskoj 22 eura a u Srbiji 100 eura. Fond zdravstvenog osiguranja RS-a sa originalnim fiskalnim računom, bez obzira gdje je lijek kupljen i po kojoj cijeni, refundira iznos sa računa. Za klizmu Diazepam od 5 mg sa 5 komada u kutiji kao prioritetan lijek u liječenju epilepsije izdvaja se 80 KM koji Fond zdravstvenog osiguranja RS-a refundira. Ovaj lijek bi se mogao proizvoditi u Republici Srpskoj u Javnoj zdravstvenoj ustanovi u Gradišci koja ima galenski laboratorij i po njihovoj procjeni lijek ne bi iznosio više od 10 KM. Ova ustanova je zainteresovana za proizvodnju jer ima kadar i prostor i dostavila je Ministarstvu zdravlja i socijalne zaštite RS-a spisak opreme potrebne za proizvodnju ovog lijeka. Lijek bi bio dostupan na cijeloj teritoriji RS-a i BiH i problem nabavke ovog lijeka bi bio riješen. Za svoj rad tokom pandemije koronavirusa Dragoslav Šinik je odlikovan medaljom za zasluge za narod a od Grada Gradiška plaketom za humani rad.

Iz **Saveza za rijetke bolesti Republike Srpske** također upozoravaju na jako komplikovane procedure u ostvarivanju prava na lijekove te tešku dostupnost neregistrovanih lijekova (lijekovi koji su registrovani u Evropi od strane Evropske regulatorne agencije za lijekove prolaze ponovnu registraciju u BiH prema važećim zakonima, koja traje nekada i više godina; za jeftinije lijekove i mali broj pacijenata farmaceutska industrija često nije zainteresovana da pokrene registraciju lijeka zbog ekonomske neisplativosti). Sve ovo otežava dostupnost lijekova pacijentima. Drugi problem koji ističu je neprepoznavanje rijetkih bolesti, zbog čega često pacijenti teško dolaze do svojih prava koja su prepoznata u zakonskim rješenjima.

Nepostojanje sistemskog pristupa (multidisciplinarnog pristupa) u liječenju određenih rijetkih bolesti dodatno iscrpljuje porodicu, jer kontrole traju dugo (osoba je upućena na različita mjesta liječenja, dio u RS-u, dio van zemlje) što je sve veliki teret u samom liječenju, te nemogućnost brzog i efikasnog liječenja. Za korisnike ovog udruženja problem je i nedostupnost dnevnih centara ili podrške logopeda, fizioterapeuta, fizijatra itd. u svim lokalnim zajednicama, te u skladu s tim svi su usmjereni na veće gradove koji kapacitetom ne mogu da pruže dovoljno tretmana koji su potrebni za liječenje i napredovanje. Kao problem ali mogućnost za unapređenje navode i nepostojanje diferencirane stope PDV-a, zbog čega ne mogu ostvariti ni pravo na solidarna davanja lijekova od strane proizvođača lijekova, jer se postavlja pitanje ko će platiti PDV čiji iznos je značajna suma za skupe lijekove. Adresira se odgovornost na zdravstvene sisteme Federacije BiH i Republike Srpske, zbog neuvažavanja različitih potreba oboljelih u liječenju, ne vrše se analize

(informacije od pacijenata) u osmišljanju i provođenju procedura liječenja zbog čega su česte cross-infekcije kod djece na odjeljenjima u bolnicama, često zbog neadekvatnih uslova u bolnicama (nemogućnost izolacije težih pacijenata zbog popunjenih kapaciteta), a često zbog nedostatka stručnog kadra i odsustva holističkog pristupa njezi oboljelih. Kao pomake koji predstavljaju napredak ističu Program za rijetke bolesti Republike Srpske koji je usvojen za period od 2022. do 2024. godine i predviđa određene smjernice unapređenja kvaliteta života oboljelih i postojanje Fonda solidarnosti za liječenje djece u inostranstvu, koji vrši svoju funkciju adekvatno i sva djeca koja ostvaruju pravo na liječenje u inostranstvu isto i ostvare.

Iz **Udruženja “Put u život” iz Livna**, koje se bavi okupljanjem djece i odraslih osoba sa invaliditetom, njihovih roditelja i članova obitelji, navode da su protekle tri godine za njihove korisnike najproblematičnija bila područja korištenja prava na socijalnu zaštitu, organizaciju zdravstvenih usluga kao što su tretmani edukacijskog rehabilitatora, psihologa, logopeda, senzorne integracije itd. Kao prepreku implementaciji Konvencije o pravima djeteta u praksi ističu nepotpune zakone i nejasna objašnjenja u realizaciji prava osoba s poteškoćama u razvoju kao i nezainteresiranost institucija i osoba koje sudjeluju u tumačenju zakona i realizaciji prava ove kategorije. Kao dobru praksu ističu organizirano osnovno i srednjoškolsko obrazovanje za djecu sa poteškoćama u razvoju, a naglašavaju i da udruženja imaju veliki značaj u borbi za prava djece s poteškoćama u razvoju jer svojim aktivnostima podižu svijest sredine o takvim osobama i potrebama poboljšavanja njihovog statusa. Za svoj rad kažu da je obilježen i problemima finansijske prirode, jer od sistema dobijaju samo moralnu podršku, te im je teško održati rad dnevnog centra i samog udruženja, a period pandemije je dodatno otežao ovu situaciju jer su morali prekinuti rad i nastaviti ga u otežanim uslovima.

Iz **Udruženja za pomoć mentalno nedovoljno razvijenim licima iz Banje Luke** saznajemo da im se smanjuje broj korisnika uzrasta do deset godina zbog činjenice da su roditelji okrenuti inkluziji za koju misle da će im sve riješiti. Problem nastaje kada se završi obrazovanje i kada ne znaju šta dalje. Tad se javljaju udruženju za pomoć jer zapošljavanje ide veoma teško, skoro pa nikako. Zbog toga iz udruženja kažu da su svoj rad i bazirali na pružanje usluge dnevnog zbrinjavanja u kojem su svi programi bazirani na razvoju samostalnosti korisnika i njihovih kompetencija, zapošljavanju lica sa intelektualnim teškoćama i kampanji i promociji zapošljavanja ovih lica kroz razvoj društvenog preduzetništva i zaštitne radionice. Navode da u Banjoj Luci postoji rana intervencija, ali smatraju da treba biti razvijenija. Naročito nedostaje logopeda i logopedskih tretmana, i posebno u ruralnim sredinama. Kao najugroženiju kategoriju djece, koja traži prioritetsku sistemsku podršku, vide djecu sa teškim onesposobljenjem jer imaju najmanje servisa i usluga prilagođenih njima. To se naročito vidjelo u vrijeme pandemije kada su roditelji koji su oboljevali od koronavirusa, trebali bolničko liječenje, a nisu imali gdje i kome dijete ostaviti koje nije bilo oboljelo od koronavirusa. I poslije pandemije koronavirusa, to je ostao problem. Samohrani roditelji nemaju gdje ostaviti dijete, a rijetko ko će se prihvatiti čuvanja takvog djeteta. U Banjoj Luci se već odavno zagovara servisna usluga “Predah” gdje bi roditelji po potrebi mogli ostaviti dijete na čuvanje, ali je sve je stalo na zagovaranju, roditelji su nemoćni, a sistemsko rješenje koje usluga zahtijeva je presporo, inertno. Također, u inkluzivnom obrazovanju su jako važni asistenti u nastavi, a iz udruženja kažu da nemaju sva djeca pravo na asistente u nastavi, koji se finasiraju preko Ministarstva prosvjete i kulture RS-a i vrlo loše su plaćeni. Mladi stručnjaci nemaju regulisano zapošljavanje i zbog toga nisu motivisani da to rade. Udruženje naglašava i da djeca sa invaliditetom uopće nisu prioritet države, da porodice imaju nedovoljnu podršku od sistema i nadoknade koje roditelji dobijaju na

račun invaliditeta svog djeteta su nedovoljne za ispunjavanje potreba takvog djeteta. Kao dobre prakse i rješenja navode saradnju sa Centrom za socijalni rad Banja Luka, JU Fond za dječiju zaštitu i Grad Banja Luka koji finasira projekte udruženjima građana koji se odnose na programe za djecu. Međutim, sve je to manje dostupno djeci u ruralnim sredinama. Ističu i da je potrebno više raditi na podizanju svijesti o potrebama i položaju djece u BiH, da je potreban razvoj servisa i usluga koje će odgovoriti na specifične potrebe djece sa smetnjama u razvoju, te da su ovom udruženju najveći problem finansijski resursi, koji automatski povlače i nedostatak ljudskih resursa, a što dalje povlači ograničenje aktivnosti za korisnike. Što se tiče uticaja pandemije COVID-19, ona je izuzetno vidljiva. Od početka pandemije sve je naglo poskupilo i to je jedan od problema za većinu korisničkih porodica. Drugi problem je uticaj tog poskupljenja na život populacije sa kojom rade, a određeni broj se već hrani u javnim kuhinjama. Siromaštvo je ušlo u većinu porodica. Pandemija COVID-19 i trenutna globalna kriza jako utiču i na aktivnosti udruženja, jer je sve manje donatorskih sredstava. S početkom pandemije prestali su realizovati projekte zbog zabrane okupljanja, a svi projekti podrazumijevaju rad sa korisnicima (grupni i individualni). To se odrazilo i na rad udruženja i na stanje korisnika. U međuvremenu nabavljena je oprema za online rad sa korisnicima iako u slučaju ovog udruženja to nije primjenjivo za sve korisnike.

Iz **Udruženja "Sunce" Mostar** naglasili su poteškoće sa lijekovima koje porodice djece sa invaliditetom imaju i koje su se dramatično pogoršale tokom pandemije. Neke od korisnica udruženja govore o tome, i jako su razočarane nebrigom Zavoda zdravstvenog osiguranja HNK, posebno za djecu sa poteškoćama, jer Zavod nije osigurao potrebne lijekove, a nije ih ni stavio na esencijalnu listu.

"Kao majka djeteta sa dijagnozom Infatilna cerebralna paraliza, Paralysis infantilis 100% invalida prve grupe, a koji u svojoj terapiji koristi lijekove-klizme, koje nisu na esencijalnoj listi ZZO HNK, prinuđena sam bila prije pandemije, tokom pandemije, a i poslije pandemije snalaziti se kako znam i umijem da obezbijedim lijekove sinu, a koji su mu neophodni. Moram naglasiti da su lijekovi Diazepam klizme (kutija od pet komada) koštali prije pandemije 35 KM, a tokom pandemije su dostigli vrtoglavu cifru od 132 KM. Jedna kutija klizmi je dovoljna za dva i po dana. S obzirom da sama nisam mogla isfinansirati troškove lijekova, obratila sam se svim humanitarnim udruženjima za pomoć. Obračala sam se i ZZO HNK, ali nisu ništa poduzeli. Mogu samo reći da niko nije imao sluha za nabavku lijekova za olakšanje života u ovim teškim vremenima. Porodice djece sa poteškoćama u razvoju bore se za život svoje djece, ali doslovno, jer ne mogu nabaviti lijekove koji su od krucijalnog značaja, lijekove koji zaustavljaju epileptične napade, lijekove za redovnu terapiju kako bi bolest držali pod kontrolom. Ovi lijekovi-Diazepam klizme mogu spasiti život jednom ljudskom biću, spriječiti epi napad, smanjiti posljedice koje sa sobom nose epi napadi, ali oni koji kreiraju život ove populacije donose odluke za njih i u ime njih, a da ih ne pitaju, samo slegnu ramenima, u prevodu 'žao nam je, al se ne mogu nabaviti, strpite se'. Ovo je kršenje ljudskih prava, onih osnovnih na zdravstvenu sigurnost, što u ovom slučaju porodice djece sa poteškoćama nemaju." (Samohrana majka djeteta sa poteškoćama, korisnica udruženja)

"Moj sin je bio hospitaliziran 17 dana, bio je na respiratoru. Nemam primjedbi na osoblje, učinili su jako mnogo za moje dijete, međutim, to je bilo kritično vrijeme, nisam mogla biti uz svoje dijete, a dobivala sam informacije da je često maska za kisik bivala pomjerena, pa bih dala prijedlog za neke buduće situacije i slučajeve da se primjenjuje individualiziran- bolji princip nadzora, odnosno veća podrška za hospitaliziranu djecu/osobe sa intelektualnim

ili psihičkim teškoćama!" (Iskustvo majke korisnice, čiji je sin preminuo od posljedica koronavirusa).

Iz udruženja ističu i da je upravo novim pravilnikom uređena nabavka pelena po tenderu na kojem se bira najpovoljniji dobavljač, što znači i najlošiji kvalitet pelena, ograničavajući korisnicima pravo na izbor. U HNK djeca s poteškoćama nemaju pravo na dječiji dodatak, za razliku od KS-a. Usvajanjem Zakona o roditelju/njegovatelju, pravo na naknadu mogu koristiti roditelji čije je dijete 100% invalid I grupe i navode da konačno rješenja postaju izvršna i da su počele stizati isplate za roditelje uvedene upravo po ovom zakonu, zaključujući da je implementacija zakona spora ali da se ipak kreće. U HNK i ZE-DO kantonu u 2021. godini pilotiran je projekat novog načina procjene, praćenja i upućivanja djece s poteškoćama u skladu sa MKF. Uz podršku UNICEF-a, 2021. godine formirana je Radna grupa u HNK koju su činili predstavnici kantonalnih ministarstava zdravstva, socijalne zaštite i obrazovanja, predstavnici roditelja i profesionalci (defektolozi, neuropedijatri) za izradu potrebnih dokumenata kojim će se definisati novi način procjene djece s poteškoćama. Nakon brojnih edukacija svih zainteresiranih aktera u ovom procesu (predstavnici CSR-a, obrazovnih institucija, profesionalaca-članova Stručnih tijela), izrađeni su potrebni dokumenti, isti su usvojeni na Vladi HNK, donesene izmjene zakona i počela je implementacija procjene za dvadesetoro eksperimentalne djece. U HNK procjenu rade dva stručna tijela od po četiri profesionalca u centrima Los Rosales (Mostar) i Sv. Josip Radnik (Čitluk). Broj asistenata u Hercegovačko-neretvanskom kantonu uključenih u redovni obrazovni sistem je kontinuirano u porastu. U školskoj 2018/2019. godini angažirana su 32 asistenta, a u 2021. godini ih je bilo 108, a sada ih ima 120. Asistenti koji rade sa djecom, uglavnom nisu iz struke (defektolozi i logopedi), što opet nije rješenje problema asistencije u školi djeci s poteškoćama, roditelji nisu zadovoljni. Također niti jedna škola u HNK nema uposlenog edukacijskog rehabilitatora-defektologa, ključne osobe za rad s djecom s poteškoćama. U dječijim vrtićima sve je više djece sa nekim vidom poteškoća, tako u Gradskom vrtiću, koji ima 460 uključene djece, njih 39 su sa poteškoćama, 14 djece je pod rizikom, prati ih Stručni tim u vrtiću, a više od 200 djece trebaju usluge logopeda! Iz Udruženja "Sunce" upozoravaju da je ovo saznanje poražavajuće, te je neophodno raditi na ranom otkrivanju i intervenciji, i naglašavaju da za razliku od ostalih kantona u FBiH, jedino u HNK nije usvojen zakon o predškolskom odgoju (još od 2008.).

OCJENA STANJA I PREPORUKE

Imajući u vidu gore prikupljene podatke i definisane preporuke možemo zaključiti da se stanje u izvještajnom periodu donekle poboljšalo i da se u zemlji djelovalo po preporukama, ali sa ograničenim rezultatima. Kako se radi o procesnim preporukama koje važe za kontinuirano unapređenje stanja djece sa invaliditetom i zadovoljavanja njihovih potreba, očekuje se nastavak djelovanja sa pojačanim uključivanjem svih resora od uticaja i interesa, sa povećanim budžetskim sredstvima i sa kontinuiranim učešćem djece i osoba sa invaliditetom radi komuniciranja njihovih potreba. Pokazalo se također da su djeca sa invaliditetom i njihove porodice posebno ranjivi u periodima kriza kakva je bila pandemija koronavirusa, te se nameće zaključak da je potrebno izraditi i usvojiti procedure za komunikaciju i zbrinjavanje njihovih potreba po prioritetnim uslovima, za vrijeme sličnih kriza.

Što se tiče trenutnih preporuka UN Komiteta za prava djeteta, potrebno je:

- ▶ Na osnovu izvještaja o implementaciji Strategije za unapređenje prava i položaja osoba s invaliditetom u Federaciji Bosne i Hercegovine (2016–2021) i analize trenutnog stanja i potreba izraditi novi strateški dokument za FBiH, a u RS-u potrebno je dosljedno implementirati Strategiju unapređenja društvenog položaja lica sa invaliditetom za period 2017–2026, i lokalne strategije i akcione planove koji su na osnovu nje izrađeni;
- ▶ Dodatnim naporima usmjerenim na podizanje svijesti, edukaciju i stručnu analizu, unaprijediti pristup invaliditetu zasnovan na ljudskim pravima u svim postojećim zakonima i ubrzati njihovo usklađivanje, jer u ovom području još uvijek ima neusklađenosti u definicijama, pravima i obimu društvene podrške, približiti ova prava građanima na jasan i razumljiv način i vršiti praćenje njihove realizacije.
- ▶ Preporuka koja se odnosi na povećanje finansijske podrške porodicama za odgoj njihove djece je u izvještajnom periodu realizovana, sa još nekim aktivnostima koje su u toku, ali se očekuje da će značajno da unaprijedi podršku i finansijsku pomoć porodicama djece sa poteškoćama u razvoju, te je u narednom periodu potrebno pratiti implementaciju i efekte ovih mjera, kako bi se utvrdilo da li se dosljedno primjenjuju i da li ispunjavaju svoj cilj;
- ▶ U skladu sa analiziranom situacijom, vidljivo je da je u cijeloj BiH potrebno povećati broj specijaliziranog nastavnog kadra i dostupnih asistenata u svim školama kako bi sva djeca sa invaliditetom imala siguran pristup inkluzivnom obrazovanju visoke kvalitete, uključujući razumne prilagodbe njihovim obrazovnim potrebama, a isti zahtjev se odnosi i na sistem predškolskog vaspitanja i obrazovanja. U cilju kvalitetnijeg inkluzivnog predškolskog vaspitanja i obrazovanja potrebna su sistemska rješenja za problem angažovanja i finansiranja asistenata neophodnih za djecu sa višestrukim smetnjama. Sistemsko rješenje doprinijelo bi kvalitetnijoj inkluziji u ranoj uzrasnoj dobi za djecu sa smetnjama, kao i njihovim vršnjacima u vrtićkoj grupi;
- ▶ U narednom periodu potrebno je nastaviti raditi na osiguravanju da djeca sa invaliditetom, uključujući djecu sa intelektualnim i psihološkim poteškoćama i djecu sa rijetkim bolestima, imaju jednak pristup odgovarajućim uslugama, uključujući zdravstvenu zaštitu, programe rane detekcije i intervencije, jer se ova podrška trenutno obezbjeđuje neravnomjerno u geografskom smislu i nije jednako dostupna za porodice i djecu iz malih i udaljenih sredina, te iz ekonomski nerazvijenih dijelova BiH;
- ▶ Iako je bilo dobrih primjera kampanja i aktivnosti usmjerenih na širenje svijesti među stanovništvom, sa ciljem borbe protiv stigmatizacije i predrasuda prema djeci sa invaliditetom i promoviranja pozitivne slike o djeci sa invaliditetom kao nosiocima prava, ove kampanje je potrebno nastaviti, kako kroz aktivnosti u lokalnoj zajednici, tako i kroz obrazovni sistem i medije;
- ▶ Osigurati kvalitetniju i dugoročniju podršku organizacijama civilnog društva koje pružaju podršku i usluge djeci sa poteškoćama u razvoju i njihovim porodicama.

POGLAVLJE

OBRAZOVANJE, SLOBODNO VRIJEME I KULTURNE AKTIVNOSTI

OBRAZOVANJE

Komitet UN za prava djeteta, u svojim posljednjim zaključnim razmatranjima, za oblast obrazovanja dao je preporuke da se bez odlaganja ukine segregacija djece u obrazovanju i promovira zajednička jezgra nastavnih planova i programa u cijeloj državi članici, imajući u vidu preporuke specijalnog izvjestioca za oblast kulturnih prava, da se iz nastavnog plana i programa škola ukloni “nacionalna grupu predmeta”, da se ojača uloga Ministarstva civilnih poslova Bosne i Hercegovine i Konferencije ministara obrazovanja kao koordinacionog mehanizma, da bi se osigurao kvalitet obrazovanja u svim dijelovima države članice, s posebnim akcentom na ruralnim područjima, između ostalog, i kroz provođenje kvalitetnih edukacija za nastavnike i eliminaciju diskriminacije učenika od strane nastavnika, da se osigura efikasno funkcionisanje mehanizma za praćenje Revidiranog akcionog plana o obrazovnim potrebama Roma i povećaju finansijska izdvajanja da bi se ispunile sve obrazovne potrebe romske djece, kako bi se povećalo njihovo učešće i inkluzija u obrazovanje na svim nivoima, naročito u srednjem i visokom obrazovanju, da država pojača napore za unapređenje školskog prevoza, osigura besplatne udžbenike za svu djecu u državi članici i pruži finansijsku pomoć roditeljima za pokrivanje troškova obrazovanja kako bi se umanjila stopa napuštanja školovanja na svim nivoima obrazovanja, poveća neophodno finansiranje i mjere za unapređenje opreme u školama, uključujući higijenske kapacitete i pristupačnost za djecu sa invaliditetom, kao i sisteme zagrijavanja škola i izdvoji dostatne finansijske resurse za djelotvornu implementaciju politika i programa za obrazovanje u ranom djetinjstvu, uz poseban fokus na djecu iz ruralnih oblasti, romsku djecu i djecu sa invaliditetom i proširi svijest o važnosti predškolskog obrazovanja kod roditelja i članova porodica djece.

U vezi sa prvom preporukom UN Komiteta za prava djeteta za oblast obrazovanja, konstatujemo da je navedena diskriminatorna praksa i dalje prisutna u BiH, u dva kantona u kojima se primjenjuje praksa “dvije škole pod jednim krovom”, u Hercegovačko-neretvanskom (HNK) i Srednjobosanskom kantonu (SBK). Ova praksa je i dalje na snazi uprkos činjenici da su i nadležni sudovi donijeli odluke kojima je potvrđeno postojanje diskriminacije i naloženo preduzimanje mjera ucilju otklanjanja iste. Ova činjenica je zabilježena i u Alternativnom izvještaju o napretku BiH na putu za članstvo u Evropsku uniju za 2021. godinu, gdje se navodi da je “u cilju prinudnog izvršenja presude Općinskog suda u Mostaru kojom je naloženo otklanjanje diskriminacije u HNK, Kantonalni sud u Mostaru donio Rješenje o izvršenju, međutim nadležni organi vlasti nisu preduzeli nikakve aktivnosti u cilju provođenja presude. Kada je u pitanju SBK, Ustavni sud BiH je 15. 07. 2021. godine rješavajući apelaciju Udruženja “Vaša prava BiH” donio odluku kojom se utvrđuje kršenje

zabrane diskriminacije u vezi sa pravom na obrazovanje, te je istom Vrhovnom sudu FBiH naloženo da po hitnom postupku donese novu odluku.⁵⁴

Misija OSCE-a je u oktobru 2020. godine dala i svoju ocjenu situacije u pregledu "Dvije škole pod jednim krovom: najvidljiviji primjer diskriminacije u obrazovanju u Bosni i Hercegovini". U ovoj studiji se navodi da je ograničavajući, ali važan korak posljednjih godina bilo administrativno i pravno ujedinjenje "dvije škole pod jednim krovom" na nekim lokacijama, što je značilo da prethodno segregirane škole postaju jedno pravno lice, s jednim imenom, jednim budžetom, jednim školskim odborom, jednim direktorom i jednim zamjenikom (različite etničke pripadnosti), jednim nastavničkim vijećem, jednim vijećem roditelja i jednim vijećem učenika, te zajedničkim administrativnim i pomoćnim osobljem. Škole koje su administrativno i pravno ujedinjene i dalje se suočavaju s izazovima, ali takav je pristup pozitivan i, uz komplementarni rad u drugim oblastima obrazovanja, kao što je reforma nastavnih planova i programa, mogao bi biti osnova strateškog pristupa prestanku prakse "dvije škole pod jednim krovom". Premda administrativno i pravno ujedinjavanje ukazuje da je iskorak napravljen, ukupna situacija se ne popravlja, u studiji se navodi i da je bilo pokušaja da se osnuju nove "dvije škole pod jednim krovom" ili da se djeca potpuno odvoje u monoetničke škole.

Ministri obrazovanja dva entiteta u BiH, potpisali su 2002. godine Privremeni sporazum o zadovoljavanju posebnih potreba i prava djece povratnika. Ovim sporazumom je usaglašeno da će djeca učiti opće predmete na osnovu nastavnog plana i programa Republike Srpske ako se nalaze u tom entitetu, odnosno na osnovu nastavnog plana i programa po kantonima ako se nalaze u Federaciji BiH, dok je kod nacionalne grupe predmeta ostavljeno pravo roditeljima učenika/ca da biraju entitetski ili kantonalni nastavni plan i program. U posebnom dokumentu pod nazivom Plan provedbe Privremenog sporazuma, definiše se da su škole u kojima ima 18 ili više učenika/ca u razredu, ili minimalan broj propisan zakonom koji se traži za mješovite razrede, dužne da organizuju redovnu nastavu za nacionalnu grupu predmeta⁵⁵, dok su škole u kojima je manje od 18 učenika/ca u razredu dužne nastavu organizirati prema odluci nadležnog ministarstva.

Ovaj sporazum je još uvijek na snazi u BiH, a u njegovom provođenju često se bilježe i problemi. Tako su u izvještajnom periodu zabilježeni problemi sa organizacijom nastave iz nacionalne grupe predmeta u Glamoču, Vrbanjcima i Zvorniku, gdje su se angažovali i roditelji djece kojima je bilo uskraćeno izučavanje nacionalne grupe predmeta, a u sudskim postupcima je bilo presuđeno u skladu sa važećim sporazumom i pravima djeteta.

Prema dostupnim informacijama iz 2021. godine, Federalno ministarstvo je od kantonalnih ministarstava obrazovanja u oktobru 2021. godine prikupljalo informacije o provođenju Privremenog sporazuma o zadovoljavanju posebnih potreba i prava djece povratnika, koji tretira pitanje primjene "nacionalne grupe predmeta" u mjestima gdje žive povratnici, a iz njihovih odgovora se vidi da se u Unsko-sanskom kantonu jezici konstitutivnih naroda BiH (bosanski, hrvatski i srpski) upotrebljavaju u školama u skladu s Ustavom BiH, a svi učenici/e u školama izučavaju oba pisma (latinicu i ćirilicu). Pored toga, učenicima/ama je omogućeno pohađanje časova vjeronauke samo ako su u skladu s njihovim uvjerenjima

⁵⁴ Alternativni izvještaj o napretku BiH na putu za članstvo u Evropsku uniju, Inicijativa za monitoring evropskih integracija BiH, Sarajevo 2022. godine

⁵⁵ U nacionalnu grupu predmeta, kako su iz Ministarstva obrazovanja i nauke FBiH saopćili za NI ranije ove godine, spadaju Jezik i književnost, Historija i Geografija, odnosno Priroda i društvo u početnim razredima osnovne škole, kao i Vjeronauka

ili uvjerenjima njihovih roditelja, a resorno kantonalno ministarstvo istaklo je da svako dijete ima jednako pravo pristupa i jednake mogućnosti sudjelovanja u odgovarajućem obrazovanju, bez diskriminacije na bilo kojoj osnovi. Također, iz Ministarstva obrazovanja i nauke Tuzlanskog kantona potvrdili su da se Privremeni sporazum provodi u svim osnovnim i srednjim školama na području Tuzlanskog kantona, dok se u Zeničko-dobojskom kantonu sporazum primjenjuje u JU OŠ “Maglaj” Maglaj i JU OŠ “Novi Šeher” Maglaj, u kojima se izučava Srpski jezik i književnost. U Hercegovačko-neretvanskom kantonu, kako navode iz Federalnog ministarstva, pravo na obrazovanje ostvaruje se bez diskriminacije po bilo kojoj osnovi, a izučavanje vjerskog odgoja/vjeronauke u potpunosti se ostvaruje u skladu sa zahtjevima roditelja učenika/ca. Iz Ministarstva za odgoj i obrazovanje Kantona Sarajevo naveli su da u ovom kantonu sva djeca imaju jednaka prava i pristup obrazovanju, pa tako i djeca povratnici. Iz Ministarstva obrazovanja i nauke FBiH također dodaju i da prema ranije prikupljenim informacijama, Kantonu 10 (u Drvaru) i u Posavskom kantonu (u Odžaku), ali prilikom prikupljanja podataka u oktobru 2021. godine, od nadležnih ministarstava iz navedenih kantona nisu dobili ažurirane informacije.⁵⁶ Prema istom izvoru, Sporazum se primjenjuje u Republici Srpskoj u 18 škola. U izvještajnom periodu nije bilo značajnijih inicijativa da se ovaj privremeni sporazum transformiše na neki drugi način.

OSCE u BiH pruža kontinuiranu podršku u razvoju i analizi obrazovnih sistema, pa je tako pokrenut i poseban projekat “Kurikularnom reformom do kvalitetnog obrazovanja”, uz finansijsku podršku Kraljevine Norveške i Republike Italije. Do sada su u okviru ovog projekta napravljene tri jedinstvene za podsticanje sveobuhvatne, koherentne i transparentne promjene u obrazovanju, a posebno na polju izrade predmetnih kurikuluma. One su: Analiza dokumenata kojima se određuju osnovno i srednje opće obrazovanje u BiH; Temeljne postavke za izradu predmetnih kurikuluma, i Online platforma za izradu i objavu predmetnih kurikuluma. Zanimljivo je spomenuti da se spomenutom analizom došlo do sljedećih ključnih nalaza⁵⁷:

Ključni nalaz 1: Analizom strateških dokumenata i zakonskih propisa utvrđeno je da vizija odgoja i obrazovanja nije određena i da ciljevi nisu adekvatno formulirani širom BiH. Takvo stanje dovelo je do neusklađenosti u obrazovnom sistemu, kojim se ne nudi iskustvo učenja prilagođeno potrebama svakog učenika na svim odgojno-obrazovnim nivoima.

Ključni nalaz 2: Ključne kompetencije su ili izostavljene ili samo deklarativno navedene bez daljnje razrade ili povezivanja s vizijom, ciljevima ili vrijednostima odgoja i obrazovanja. Ovo potvrđuje tradicionalnu prirodu obrazovanja u BiH i nedostatak orijentiranosti na razvoj kompetencija neophodnih za život i rad u savremenom svijetu. Takvim pristupom se ne razvija potencijal mladih i ne ostvaruje njihovo pravo na kvalitetno obrazovanje koje bi im omogućilo da se nadmeću i saraduju s vršnjacima iz cijelog svijeta.

Ključni nalaz 3: Inkluzivnost je obrađena površno, bez odgovarajuće razrade i objašnjenja o tome kako efektivno primijeniti data rješenja u učionici. Učenici s teškoćama u razvoju i učenju, oni koji zaostaju u nastavi i oni nadareni i talentirani ostaju zanemareni resurs i razvojni potencijal za BiH.

Ključni nalaz 4: Predmetni programi ne predstavljaju sveobuhvatno i koherentno određivanje podučavanja i učenja u pojedinačnim predmetima kroz sve odgojno-obrazovne nivoe. I dalje su izrazito orijentirani na sadržaj umjesto na učenike kao pojedince i njihov razvoj.

⁵⁶ <https://istinomjer.ba/nacionalna-grupa-predmeta-izucava-se-u-federaciji-bih/>

⁵⁷ Kratki prikaz, Ka obrazovanju koje pravi promjenu u Bosni i Hercegovini, Na putu od tradicionalnih nastavnih programa ka savremenim kurikulumima zasnovanim na ishodima učenja, OSCE, 2021. godina

Uz takve programe, podučavanje i učenje postaju još beznačajniji za učenike, čime se pospješuje hronična nemoć sistema da podstakne individualni razvoj. Sve to dovodi do niskog nivoa postignuća i nepovezanih obrazovnih iskustava, uz gubitak motivacije u kasnijim fazama obrazovanja, a naročito na prijelazima između odgojno-obrazovnih nivoa.

Ključni nalaz 5: Tamo gdje su formulirani, ishodi učenja u predmetnim programima ne ispunjavaju niti minimum profesionalnih standarda – koriste se nedosljedno, neadekvatno i uglavnom sadrže očekivanja na najnižim kognitivnim nivoima. To je rezultiralo praksom u podučavanju kojoj je cilj memoriranje činjenica, a ne razvoj viših kognitivnih i bihevioralnih kompetencija.

Ključni nalaz 6: Prakse vrednovanja nisu dovoljno razrađene ni na strateškom nivou ni na nivou predmetnog programa, što dovodi do neadekvatnog procesa praćenja i evaluacije. To što nema savremenih koncepata vrednovanja podstiče učenike da se orijentiraju više prema ocjenama, svjedočanstvima i diplomama, nego prema ovladavanju znanjem i ličnom razvoju.

Što se tiče obrazovanja Roma, u komentaru OSCE-a iz 2020. godine, Borba protiv diskriminacije, navodi se da je "romska zajednica često izložena diskriminacijskim incidentima putem govora mržnje i drugih zločina iz mržnje, uključujući verbalne ili fizičke napade, upotrebu pogrđnih izraza ili uvreda i negativnih stereotipa. Nadalje, romske žene i djeca žrtve su višestruke diskriminacije i, kao rezultat toga, romska djeca imaju nisku stopu upisa u srednje škole i na univerzitete, zajedno s visokom stopom procenta djece koja napuštaju školu."⁵⁸

U BiH je na snazi **Akcionni plan o obrazovnim potrebama Roma 2018–2022**, koji je Vijeće ministara BiH usvojilo 2018. godine. Ovaj Akcionni plan izrađen je tako da romskoj djeci obezbijedi potpuno ostvarivanje jednakosti u pravu pristupa kvalitetnom obrazovanju u skladu s međunarodnim obavezama koje je Bosna i Hercegovina preuzela. Izradom ovog strateškog dokumenta predviđeno je da nadležna ministarstva obrazovanja na entitetskom i kantonalnim nivoima na osnovu ovog dokumenta donesu sopstvene Akcione planove i obezbijede budžete za njihovu realizaciju, preciznije osam akcionih planova od strane Ministarstva prosvjete Republike Srpske, Ministarstva obrazovanja kantona USK, TK, ZDK, SBK, HNK i KS te Brčko distrikta BiH. U Republici Srpskoj je u saradnji sa romskim udruženjima donesen i Akcionni plan o obrazovnim potrebama Roma/Romkinja u Republici Srpskoj 2021–2024. U školskoj 2021/2022. godini osnovnu školu u Republici Srpskoj pohađalo je 430 Roma, dok se u srednjim školama ukupno 33 učenika izjasnilo kao Romi, podaci su Ministarstva prosvjete i kulture Republike Srpske.⁵⁹

Izvještaj Ministarstva za ljudska prava i izbjeglice BiH o provedbi Akcionog plana Bosne i Hercegovine za rješavanje problema Roma, kao i o utrošku grant sredstava za 2018. i 2019. godinu je podnesen krajem 2020. godine.

U nedavno usvojenom Akcionom planu za društveno uključivanje Roma u BiH, ciljevi za obrazovanje su preuzeti iz ranije usvojenih strateških dokumenata i oni se odnose na uvrštavanje sadržaja o romskoj historiji i kulturi u postojeće nastavne planove i programe

⁵⁸ Borba protiv diskriminacije, OSCE, 2020. godina, <https://www.osce.org/files/f/documents/e/6/468336.pdf>

⁵⁹ <https://www.newipe.net/2022/07/06/romi-napustaju-obrazovanje-zbog-siromastva-zanemarivanja-i-odlaska-iz-bih/>

i udžbenike do 2021. godine, i uvođenje romskog jezika, kao fakultativnog predmeta ili kroz druga rješenja do 2022. godine.

U 2019. godini, BiH je potpisala i Deklaraciju partnera Zapadnog Balkana o integraciji Roma/Romkinja u sklopu proširenja Evropske unije. Ovom deklaracijom se BiH obavezala da će postići sljedeće ciljeve:

- ▶ povećati stopu zaposlenosti Roma/kinja najmanje na 25%;
- ▶ gdje god je moguće, izvršiti legalizaciju neformalnih naselja gdje Romi/kinje stanuju i obezbijediti trajan, prikladan, dostojanstven, prihvatljiv i nesegregiran smještaj za Rome/kinje koji stanuju u nelegalnim objektima za koje iz opravdanih razloga nije moguće izvršiti legalizaciju;
- ▶ povećati stopu uključivanja i završavanja osnovnog obrazovanja na najmanje 90% i uključivanja i završavanja srednjoškolskog obrazovanja na najmanje 50%;
- ▶ obezbijediti opšte zdravstveno osiguranje za najmanje 95% romske populacije ili postotak srazmjeran stopi zdravstveno osiguranih lica iz opšte populacije; ojačati vladine strukture da štite od diskriminacije, te uspostaviti specijalizovane odjele za nediskriminaciju Roma/kinja unutar postojećih tijela koja se bave nediskriminacijom, koja bi primala i procesuirala žalbe Roma/kinja, pružila pravnu podršku navodnim žrtvama i utvrđivala sheme diskriminacije, uključujući institucionalnu i prikrivenu diskriminaciju; da uspostavimo odgovarajući mehanizam za praćenje i izvještavanje o sprovođenju politika za integraciju Roma;
- ▶ Osigurati podršku i osnaživanje nacionalne kontakt osobe za Rome; razviti, usvojiti i primijenjivati regionalne standarde o javnom budžetu za opšte i ciljne politike u vezi sa integracijom Roma/kinja,
- ▶ Koristiti i povećati javni budžet na centralnom i lokalnom nivou; uključiti romsku zajednicu za postizanje gore navedenih ciljeva; koristiti dostupna donatorska sredstva, uključujući Instrument pretpristupne pomoći, u cilju unapređenja statusa Roma/kinja; uspostaviti formalne kanale i mehanizme za zajedničku uključenost lokalne vlasti i romske zajednice u formulisanju politika, donošenju odluka, u sprovođenju i praćenju napora preduzetih da bi se postigli ciljevi ove Deklaracije.⁶⁰

U fokus grupama, koje su za potrebe ovog izvještaja održane u Ciljugma i Kiseljaku, sa 25 majki, saznajemo da se majke više interesuju za aktivnost i obrazovanje svoje djece, ali i da se njihova djeca i dalje suočavaju sa problemima u obrazovanju, prvenstveno u vezi sa diskriminacijom. Pored toga majke navode da škole i dalje ne saraduju s njima na način koji bi njima bio odgovarajući, ne dobijaju potpune informacije o svojoj djeci, te nastavnici ne odvajaju dovoljno vremena za njihovu djecu, kao što je to slučaj sa drugom djecom. Majke su navele manjak dotoka informacija, te su navele da im Udruženje "Zemlja djece u BiH" pomaže i u informisanju i u ostvarivanju njihovih prava.

Novi dopunjeni Zakon o osnovnom obrazovanju u RS-u donosi izmjene koje se odnose na nastavu na daljinu, osnivanje područnih odjeljenja, novih škola, uslugama produženih boravaka (133 škole u ovom trenutku organizuju ovu uslugu u RS-u u više od 380 grupa). Usklađeni su zakoni o osnovnom i predškolskom vaspitanju i obrazovanju u smislu regulacije organizovanja predškolskog rada sa djecom u prostoru nekih škola koje imaju uslove za to. Također, zakonom je uredio i oblast profesionalnog usavršavanja radnika u prosvjeti, a za ovu oblast u najavi je i poseban pravilnik. Zakon također uključuje i usaglašavanje ovih

⁶⁰ http://www.mhrr.gov.ba/ljudska_prava/DEKLARACIJA%20PARTNERA%20ZAPADNOG%20BALKANA%20O%20INTEGRACIJI%20ROMA%20U%20SKLOPU%20PROSIRENJA%20EU.pdf

zakona sa novim zakonskim rješenjima za počinioc seksualnog nasilja nad djecom, kojima se zabranjuje rad u vaspitno-obrazovnim institucijama. Definisano je da će predškolske ustanove primjenjivati inovirani Program predškolskog vaspitanja i obrazovanja, tekst je usaglašen i sa drugim zakonima u Republici Srpskoj.

U BiH je 2020. godine objavljen i Nacionalni izvještaj o humanom razvoju 2020⁶¹, koji je pripremio UNDP u BiH. Iz ovog izvještaja saznajemo i o stanju obrazovanja:

- ▶ Sistem osnovnog obrazovanja u Bosni i Hercegovni je uporediv sa sistemima u regiji, ali detaljnija analiza pokazuje osnovne nedostatke u ranom i predškolskom odgoju i obrazovanju s obzirom da je manje od četvrtine djece uzrasta od nula do pet godina upisano u jaslice ili vrtiće;
- ▶ Obaveznim devetogodišnjim osnovnim obrazovanjem su djelotvorno obuhvaćena sva djeca od šest do 15 godina, dok se u srednjem obrazovanju dohodak porodice i mjesto prebivališta izdvajaju kao faktori uključenosti djece, stvarajući barijere za neku djecu iz ruralnih sredina i djecu iz ranjivih kategorija u pogledu ostvarivanja pristupa tehničkim ili drugim srednjim školama te se stoga povećava rizik od njihovog završetka obrazovanja na tom nivou;
- ▶ Kao identifikovani rizici za napuštanje školovanja identifikovani su: nedostatak motivacije i roditeljske podrške te potreba za radom (kao najčešći), potom se navode i odlazak u drugu zemlju i nedostatak prevoza. Studija je pokazala da su u najvećem riziku djeca iz socijalno ranjivih porodica, čiji su roditelji nezaposleni i koji nemaju osnovne finansijske resurse, djeca s invaliditetom i romska djeca. Disfunkcionalne porodice i nasilje u porodici su također faktori rizika. Djeca u poljoprivrednim domaćinstvima su pod pritiskom da se uključe u sezonski rad.
- ▶ Prema indeksu ljudskog kapitala koji je uvela Svjetska banka, studija naglašava da očekivana buduća produktivnost (kao budućeg radnika) djeteta koje je danas rođeno u Bosni i Hercegovini iznosi 62% produktivnosti koju bi moglo ostvariti kao potpuno zdrava osoba, koja je završila visokokvalitetno obrazovanje.
- ▶ Prema podacima Svjetske banke iz 2019. godine, u ovoj studiji se navode i činjenice o budžetskoj potrošnji za obrazovanje koja je u BiH izuzetno neravnomjerna, gledano po nivoima organizacije nadležnosti za obrazovni sistem: potrošnja po učeniku je za oko 24% veća u Federaciji Bosne i Hercegovine nego u Republici Srpskoj (u FBiH ona iznosi 2.750 KM, a u RS-u 2.213 KM, što vjerovatno odražava decentraliziranu strukturu obrazovanja u FBiH, kao i postojanje niza zakona o plaćama), a postoje i znatne varijacije i među kantonima. U određenoj mjeri to odražava razlike u troškovima pružanja usluga između ruralnih i gusto naseljenih kantona, što će rezultirati nejednakom kvalitetom obrazovanja i nejednakim pristupom djece obrazovanju u kantonima. Potrošnja po učeniku u srednjoškolskim obrazovnim ustanovama je u takva da FBiH troši oko 23% više od Republike Srpske za srednjoškolske ustanove po učeniku (FBiH troši 2.608 KM, a Republika Srpska 2.122 KM).

U školskoj 2019/2020. godini Bosna i Hercegovina je imala ukupno 326 ustanova za predškolski odgoj i obrazovanje, od čega je 157 javnih ustanova, a 169 su privatne, s ukupno 30.587 djece (uzrasta 0–6). Niska stopa obuhvata djece ranim i predškolskim odgojem i obrazovanjem se objašnjava malim brojem ustanova, posebno u ruralnim sredinama, i sa dohotkom domaćinstava zbog visokih cijena boravka djece u njima. Prema procjenama

⁶¹ Socijalna uključenost u Bosni i Hercegovini: Izvještaj o humanom razvoju za 2020. godinu, UNDP, 2021. godina

FMON-a, obuhvat djece predškolskim vaspitanjem i obrazovanjem je 22%, obuhvat u Republici Srpskoj u 2021. godini je bio 27,95% (broj djece predškolskog uzrasta je 51.472, a broj djece u predškolskim ustanovama je 14.382⁶²), dok je obuhvat djece u Brčko distriktu bio veći nego u oba entiteta.

U izvještajnom periodu u BiH je još uvijek bila na snazi Platforma za razvoj predškolskog odgoja i obrazovanja 2015–2022, koju je izradila Radna grupa formirana od predstavnika Ministarstva civilnih poslova Bosne i Hercegovine, entitetskih i kantonalnih ministarstava obrazovanja, te resornog odjela Vlade Brčko distrikta Bosne i Hercegovine i Agencije za predškolsko, osnovno i srednje obrazovanje. Ova platforma je u svom tekstu prepoznala da: "Djeca u Bosni i Hercegovini nemaju iste mogućnosti pristupa predškolskoj ustanovi, kvalitetnim programima, te korištenju programa u dužem trajanju, koji će stimulirati njihove potencijale. Pristup predškolskim ustanovama i kvalitetnim programima je direktno uslovljen finansijskom moći roditelja. Pored te diskriminacije po osnovi siromaštva, evidentne su idiskriminacije po mjestu stanovanja (grad– selo– razučena teritorija općine), mjestu roditelja u društvenoj podjeli rada (marginalizirane i ugrožene grupe), zdravstvenom stanju djece (djeca sa posebnim potrebama, sa poteškoćama u razvoju, itd.), porodičnom statusu djece (samohrani roditelji, djeca bez roditeljskog staranja), itd."⁶³

Jedan od osnovnih ciljeva Platforme je bio povećanje obuhvata djece predškolskim odgojem i obrazovanjem na 100% u godini pred polazak u školu, osiguravajući kontinuirani odgojno-obrazovni rad u trajanju od najmanje tri sata (180 minuta) dnevno cijele pedagoške godine, i povećati obuhvat djece od tri do pet godina starosti na 50% te populacije, te povećati obuhvat djece od nula do tri godine na 20%. Iz informacija predstavljenih u gornjem tekstu vidi se da ovaj cilj nije postignut.

U izvještajnom periodu pomaci su napravljeni u zakonskom okviru u Republici Srpskoj koji se veže za Program predškolskog vaspitanja i obrazovanja, a krajem 2021. godine usvojena je i nova Strategija razvoja predškolskog, osnovnog i srednjeg obrazovanja u Republici Srpskoj 2022–2030. Ova strategija se naslanja i na Akcioni plan sprovođenja reformskih procesa u oblasti predškolskog, osnovnog i srednjeg vaspitanja i obrazovanja, koji je Vlada Republike Srpske usvojila početkom 2020. godine. Ovi dokumenti također predviđaju povećanje obuhvata djece predškolskim vaspitanjem i inoviranje programa u ovoj oblasti. Zakonom o predškolskom vaspitanju i obrazovanju RS-a definisano je da škola za djecu sa smetnjama u razvoju može da bude resursni centar za inkluzivno vaspitanje i obrazovanje, a početkom 2021. godine četiri ustanove za obrazovanje djece sa smetnjama u razvoju dobile su rješenja o organizovanju resursnih centara za inkluzivno vaspitanje i obrazovanje kako bi se pružila podrška predškolskim ustanovama i osnovnim školama u radu sa djecom sa smetnjama u razvoju na teritoriji RS-a.

Agencija za predškolsko, osnovno i srednje obrazovanje BiH je u okviru svojih aktivnosti u oblasti predškolskog odgoja i obrazovanja, tj. u uspostavi standarda kvaliteta i ocjenjivanju rezultata u predškolskom odgoju i obrazovanju, pokrenula aktivnosti pod nazivom "Okvir za uspostavljanje vrednovanja/samovrednovanja kvaliteta rada ustanova za predškolski odgoj i obrazovanje" radi podrške razvoju kvaliteta organizovanog predškolskog odgoja i obrazovanja. U 2022. godini ova Agencija je objavila i rezultate kvantitativnog i kvalitativnog istraživanja u oblasti predškolskog vaspitanja i obrazovanja⁶⁴ koje je

⁶² Strategija razvoja predškolskog, osnovnog i srednjeg vaspitanja i obrazovanja u Republici Srpskoj 2022–2030

⁶³ Platforma za razvoj predškolskog odgoja i obrazovanja 2015–2022

⁶⁴ Izvještaj o istraživanju kvaliteta u ustanovama za predškolski odgoj i obrazovanje, Agencija za

provedeno 2021. godine. Rezultati upućuju i na činjenicu da kod većine predškolskih ustanova, učesnica istraživanja, postoje liste čekanja na upis u programe predškolskog odgoja i obrazovanja, ali i da postoje inicijative i ograničen napredak prevazilaženja ovog problema otvaranjem novih i proširivanjem postojećih kapaciteta, uz brojne teškoće. Ovaj nalaz jasno upućuje na činjenicu da je još uvijek nizak stepen obuhvata djece zasigurno uzrokovan i kapacitetima sistema. Prema podacima Svjetske banke⁶⁵, od ukupnih sredstava namijenjenih za obrazovanje na predškolski odgoj i obrazovanje izdvaja se samo 3% u FBiH i 7% u RS-u, dok se najveći dio troši na osnovno obrazovanje, i to 47% u FBiH, a u RS 48% od cjelokupnog iznosa.

Bosna i Hercegovina je u aprilu 2018. godine prvi put učestvovala u Programu međunarodnog ispitivanja znanja i vještina učenika (PISA) i 2019. godine u međunarodnom istraživanju postignuća učenika u matematici i prirodnim naukama TIMSS.

Rezultati koji su objavljeni tek krajem 2019. godine, izazvali su velike i burne reakcije u javnosti, budući da su pokazali da je BiH, prema postignutim rezultatima značajno ispod prosjeka susjednih zemalja, a petnaestogodišnjaci u Bosni i Hercegovini su u čitalačkoj pismenosti, matematici i prirodnim naukama postigli niže rezultate i od prosjeka zemalja članica OECD-a, manji broj učenika od prosjeka zemalja članica OECD-a je pokazao najviši nivo znanja u barem jednom predmetu, dok je manji broj učenika od prosjeka zemalja članica OECD-a pokazao minimalni nivo znanja u barem jednom osnovnom predmetu. Rezultati su pokazali ipak i da je ravnopravnost u obrazovanju u Bosni i Hercegovini veća od prosjeka zemalja članica OECD-a, jer su djevojčice i dječaci postigli jednako dobre rezultate u matematici i prirodnim naukama. Osim toga, jaz između rezultata učenika koji nisu socioekonomski ugroženi i onih koji jesu je značajno niži od prosjeka zemalja članica OECD-a (otprilike 13% učenika koji su socioekonomski ugroženi postiglo je rezultat u gornjoj četvrtini čitalačke pismenosti). Ovo ipak ne mijenja činjenicu da su djeca u BiH u velikom zaostatku za svojim vršnjacima, te je od 80 zemalja učesnica, BiH zauzela 62 mjesto, i da su rezultati pokazali da su naši petnaestogodišnjaci bili na nivou dvanaestogodišnjaka u zemljama Organizacije za ekonomski razvoj i suradnju (OECD), koja organizuje ovo najveće svjetsko istraživanje. Reagujući na ove rezultate u periodu od njihovog objavljivanja održane su brojne radionice, okrugli stolovi, domaće i međunarodne organizacije, kao i međunarodna tijela i institucije oglasili su se pismima, izjavama i apelima da se stanje u obrazovanju u BiH hitno unaprijedi i postavi na prvo mjestu u reformskim agendama. Nažalost, nakon ovih poraznih rezultata, nisu se pokrenule značajnije reformske akcije koje bi stanje unaprijedile, iako su izrađene brojne analize i studije koje upućuju na identifikovane probleme i moguće pravce i korake za unapređenje stanja.

Ponavljanje PISA istraživanja, koje je trebalo da se organizuje 2021. godine, pa je zbog pandemije pomjereno na 2022. , neće se dogoditi u BiH, iako će se organizovati u 85 država, a razlog su političke nesuglasice, odnosno nepotpisivanje ugovora od strane Predsjedništva BiH, kojim bi se ovo testiranje odobrilo.

U izvještajnom periodu u mnogim lokalnim zajednicama ali i na nivou entiteta RS-a unapređena je situacija po pitanju besplatnih udžbenika i subvencioniranja ili organizacije prevoza učenika, te je ove napore potrebno nastaviti sve dok se ne obuhvate sva djeca u svim krajevima BiH. Kako nemamo kompletnu analizu za cijelu BiH, teško je procijeniti ukupna povećanja finansiranja i mjera za unapređenje opreme u školama, uključujući

predškolsko, osnovno i srednje obrazovanje BiH, 2021. godina

⁶⁵ Bosnia and Herzegovina Functional Review od Educaton Service Delivery Phase II: Strengthening Institutions to Create a MoreEffective Education Workforce, 2021, World Bank, 2021

higijenske kapacitete i pristupačnost za djecu sa invaliditetom, kao i sisteme zagrijavanja škola. Ova unapređenja su se dešavala u mnogim lokalnim zajednicama, a u vrijeme COVID-19 krize bilo je i dodatnih ulaganja u opremu i kapacitete za organizaciju nastave na daljinu, kako za nastavni kadar, tako i za učenike. Dalja ulaganja u obrazovnu infrastrukturu su potrebna, posebno u ekonomski siromašnijim dijelovima BiH.

Ministarstvo za civilne poslove BiH je u izvještajnom periodu, u junu 2020. godine, održalo tematski sastanak s ministrima obrazovanja u BiH, u online formatu, a koji je bio posvećen organizaciji nastave u toku pandemije COVID-19, kako bi se istaklo da u ovom procesu treba voditi računa i spriječiti dodatno isključivanje djece iz ranjivih kategorija u okviru pandemije. Realizovan je i projekat "Osmislimo obrazovanje ponovo! Kreiranje kvalitetnijeg obrazovanja za djecu tokom i nakon COVID-19 krize, s fokusom na najugroženije", koji se najvećim dijelom provodio u toku 2021. godine, a kojeg su, uz podršku Ministarstva civilnih poslova BiH, realizovali UNICEF, UNESCO i Međunarodna organizacija za rad ILO. Projekat je implementiran u Republici Srpskoj, Zapadno-hercegovačkom kantonu i Unsko-sanskom kantonu, a fokusirao se na rodno osjetljive pristupe, baveći se gubicima u učenju i sprečavanjem napuštanja školovanja, posebno ugroženih grupa. Putem projekta učenicima su osigurane higijenske potrepštine za "povratak u školu". Nabavljena je oprema za informaciono-komunikacione tehnologije, pružena podrška za učenike s poteškoćama u razvoju, te medijske/obrazovne sadržaje za djecu predškolskog uzrasta. Projektom je obuhvaćena i obuka nastavnika koja se odnosila na kombinovano učenje sa upotrebom tehnologija za asistiranje djeci kojoj je to neophodno, digitalnom učenju i medijskoj i informacionoj pismenosti. Iz ovog ministarstva najavljuju i veće aktivnosti u sferi predškolskog vaspitanja i obrazovanja u narednoj godini, a u sklopu aktivnosti koje će se finansirati iz IPA sredstava.

U organizaciji Regionalne kancelarije za saradnju mladih (RYCO) i Ministarstva civilnih poslova Bosne i Hercegovine, u Sarajevu je u oktobru 2021. godine održana konferencija kojom je otvoren Program školskih razmjena na Zapadnom Balkanu: RYCO SuperŠkole. Ovaj program školske razmjene Zapadnog Balkana dio je projekta koji sufinansiraju Evropska unija i Njemačko savezno ministarstvo za ekonomsku saradnju i razvoj (BMZ), a implementira Deutsche Gesellschaft für Internationale Zusammenarbeit (GIZ) zajedno sa Regionalnom kancelarijom za saradnju mladih. RYCO SuperŠkole je program razmjene škola Zapadnog Balkana s ciljem da podrži proces izgradnje mira i pomirenja te podstakne interkulturalno učenje i dijalog između škola, učenika i njihovih zajednica. Cilj projekta jeste da pruži osnovu za stvaranje jakih i održivih veza između srednjih škola u regiji i izgradnju dugoročnih partnerstava. RYCO sa partnerima je u ovom procesu podrške mladima i srednjim školama već nekoliko godina u BiH.

Pod koordinacijom Ministarstva civilnih poslova BiH nalazi se i Koordinacijski forum između Ministarstva civilnih poslova i međunarodnih partnerskih organizacija uključenih u proces reforme obrazovanja u Bosni i Hercegovini. Ovaj Forum je održao i sastanak u julu 2021. godine kako bi bio predstavljen novousvojeni dokument strateškog tipa pod nazivom "Poboljšanje kvaliteta i relevantnosti stručnog obrazovanja i obuke u Bosni i Hercegovini – na temelju zaključaka iz Rige (2021–2030)", te su prezentirani glavni ciljevi navedeni u dokumentu, kao i planirani koraci u kontekstu implementacije. Ovaj strateški dokument, koji je ishod saradnje Ministarstva civilnih poslova i nadležnih obrazovnih vlasti u Bosni i Hercegovini, u potpunosti je usklađen sa savremenim EU trendovima u ovom području, a planirano je da se njegovom implementacijom do 2030. godine modernizuje i osnaži sistem stručnog obrazovanja i obuke u BiH.

Ministarstvo civilnih poslova BiH je i kroz svoj sektor za obrazovanje plasiralo i promovisalo pozive za učešće u međunarodnim stipendijskim programima otvorenim za BiH, programe i inicijative iz oblasti obrazovanja na svim nivoima i objave za podizanje svijesti o različitim temama u vezi sa obrazovanjem povodom važnih datuma ili događaja.

STANJE COVID-19

U obrazovnom sektoru COVID-19 kriza je dovela do situacije u kojoj se ni djeca, ni porodice ni prosvjetni radnici nisu nikada našli. Zatvaranje škola je bilo jedna od prvih primijenjenih mjera, a kasnije i ograničavanje kretanja djece u nekim dijelovima BiH. Zaista velikom brzinom, u BiH je organizovana nastava putem televizije ili online alata, koja je omogućila kakav-takav nastavak obrazovnog procesa. Prema rezultatima istraživanja, koje je između marta i juna 2020. , na uzorku od oko 10. 000 anketiranih roditelja i djece iz cijele BiH, urađeno u partnerstvu organizacija “Step by Step”, ProMente i Zajednica inovativnih nastavnika/nastavnica, vidimo da je ova značajna grupa anketiranih ispitanika iskazala svoju zahvalnost i cijnila trud posvjetnih radnika (80% ispitanih). U istraživanju su anketirani ocijenili online nastavu ocjenom između 3,4 i 3,9 (na skali od 1 do 5), sa činjenicom da su veću ocjenu davali roditelji i djeca koji su imali osjećaj da se o njima brine, i da dobijaju podršku od nastavnika. Ipak, samo 50% učesnika djece i roditelja smatra da su djeca napredovala i stekla mnogobrojna znanja tokom online nastave. Ovo istraživanje bilježi i iskustva učesnika koja nam govore o teškoćama koje su porodice i djeca imali sa nedostatkom tehničke opreme, uslova za rad, lošeg interneta. Ova analiza nema za cilj da pobroji sve modelitete organizacije nastave u krizi, ali je bitno napomenuti da ona nije bila ujednačena i da je predstavljala rezultat osposobljenosti nastavnika za primjenu online platformi i alata, mogućnosti djece i porodica i postepenog popuštanja mjera, koje su do danas dovele do toga da je nastava u BiH normalizovana, sa pojačanim praćenjem slučajeva zaraze među djecom, u skladu sa kojima se reaguje na nivou škole.

Važno je zabilježiti i da je ograničena informatička pismenost među nastavnicima uveliko obilježila online nastavni proces, kao i slabi resursi škola za podršku djeci i nastavnicima. Nastavnici su se i sami snalazili i učestvovali u različitim edukativnim radionicama i webinarima koje su organizovala pojedina ministarstva, udruženja, NVO-i, ne samo u zemlji nego i u regionu. Ovo istraživanje skreće pažnju i na činjenicu da se u naporima za ispunjenje NPP-a nije dovoljno vodilo dovoljno računa ni o stanju mentalnog zdravlja i stanja, kako djece tako i nastavnika. Kako je u BiH osnovna škola obavezna, ovo je karakterisalo i odgovor resornih ministarstava, koji su realizovali TV nastavu za razrede osnovne škole, dok je obrazovni proces za srednje škole, kao i komunikacija sa djecom iz osnovnih i srednjih organizovan preko online platformi *Teams*, *Google Classroom*, *Skype*, putem *Viber* grupa ili e-mail komunikacije. Opremanje djece sa tehničkom opremom je predstavljalo ogroman doprinos uglavnom udruženja i organizacija civilnog društva, koje su kampanjama i saradnjom obezbijedile opremu za veliki broj djece, a *Telecom* operateri su se uključivali u obezbjeđivanje besplatnog interneta. Uloga organizacija civilnog društva u ovom dijelu odgovora na krizu ogledala se u primjerima u kojima su udruženja organizovala za djecu online podršku u učenju, pružala podršku roditeljima kako bi oni mogli pomoći djeci, pokretala kampanje i obezbjeđivala humanitarnu podršku i terenski rad za porodice u stanju najveće potrebe. Sa druge strane, u zvaničnim tijelima i

štabovima, koja su sačinjavali ministri i lokalni sekretarski zvaničnici, nije bilo predstavnika civilnog društva, a valja napomenuti i da u procesima organizacije odgovora uopće nije bilo zvaničnih mehanizama za ispitivanje i uvažavanje i dječijeg iskustva i mišljenja.

OCD koje su se bavile neformalnim obrazovanjem djece i mladih, prebacivale su svoje aktivnosti u online formate, što je sa jedne strane ograničavalo uobičajenu interakciju koja je bila značajna za kvalitet edukativnih aktivnosti, ali sa druge strane bila je značajna kao vid psiho-socijalne podrške u vrijeme izolacije i restriktivnih mjera. Također, ovi online formati postajali su dostupni većem broju učesnika.

OCJENA STANJA I PREPORUKE

Iz gore opisanog stanja, iz raspoloživih analiza, vidljivo je da je obrazovnom sistemu u BiH, na svim nivoima organizacije sistema, potrebna reforma kako bi se djeci obezbijedilo kvalitetno obrazovanje, u skladu sa zakonskim propisima i međunarodnim standardima. *Prema prepoznatim problemima iz ranijih izvještajnih perioda, trenutno stanje zahtjeva:*

- ▶ Dalji rad na ukidanju segregacije djece u obrazovanju i promoviranju zajedničke jezgre nastavnih planova i programa u cijeloj državi članici, imajući u vidu preporuke specijalnog izvjestioca za oblast kulturnih prava;
- ▶ Iz nastavnog plana i programa škola nije uklonjena “nacionalnu grupa predmeta”, a implementacija ovog dogovora je često problematična u svojoj primjeni zbog propisanog broja đaka ili nedostatka adekvatnog nastavnog kadra;
- ▶ Uloga Ministarstva civilnih poslova Bosne i Hercegovine i Konferencije ministara obrazovanja kao koordinacionog mehanizma, da bi se osigurao kvalitet obrazovanja u svim dijelovima države članice, ima ograničen domet u praktičnom djelovanju, i nema značajniji uticaj na stanje djece u ruralnim područjima, organizaciju kvalitetnih edukacija za nastavnike ili eliminaciju diskriminacije učenika od strane nastavnika;
- ▶ Da se osigura efikasno funkcionisanje mehanizma za praćenje Revidiranog akcionog plana o obrazovnim potrebama Roma i povećaju finansijska izdvajanja da bi se ispunile sve obrazovne potrebe romske djece, kako bi se povećalo njihovo učešće i inkluzija u obrazovanju na svim nivoima, naročito u srednjem i visokom obrazovanju;
- ▶ U izvještajnom periodu značajnije unapređenje sistema predškolskog vaspitanja i obrazovanja dogodilo se u Republici Srpskoj, sa očekivanim efektima na bolji obuhvat djece i kvalitet usluge, te je potrebno procese unapređenja podsticati i u ostalim dijelovima BiH, u skladu sa preporukama aktuelnih analiza i međunarodnim standardima.

OBRAZOVANJE ZA LJUDSKA PRAVA

Komitete preporučuje da država članica pojača napore za efektivnu implementaciju Smjernica za obrazovanje o ljudskim pravima u okviru Svjetskog programa za obrazovanje o ljudskim pravima i osigura da obrazovanje o ljudskim pravima bude sastavni i obavezni dio svih obuka za nastavnike, prosvjetne radnike i osoblje u obrazovanju na nivou države, entiteta, distrikta i kantona.

U izvještajnom periodu jedina dostupna analiza univerzitetskih kurikuluma je analiza "Izučavanje ljudskih prava na pravnim fakultetima u BiH".⁶⁶ U ovoj analizi navodi se Centar za ljudska prava Univerziteta u Sarajevu, osnovan 1997. godine, sa osnovnom podrškom Vijeća Evrope, Evropske unije, WUS Austrije, Ureda visokog predstavnika i Instituta za ljudska prava Raoul Wallenberg, sa ciljem da služi kao referentno mjesto za predstavnike akademske zajednice, vladinih i nevladinih organizacija, javnih službenika i pojedinaca zainteresiranih za izučavanje, promociju i zaštitu ljudskih prava. Ovaj centar je zamišljen kao aktivan partner ukreiranju javne svijesti o važnosti efektivne zaštite ljudskih prava u svakodnevnom životu, sa misijom da djeluje na ostvarivanje međunarodno priznatih ljudskih prava putem informiranja i osiguravanja potrebne dokumentacije, podučavanja, davanja stručnih savjeta, istraživanja i izvještavanja. Po modelu ovog Centra osnovani su centri ljudska prava na univerzitetima u Banjoj Luci, Prištini, Podgorici i Zagrebu, te je sam Centar učestvovao u brojnim domaćim i međunarodnim obrazovnim i naučnoistraživačkim programima, predstavljao je Univerzitet u Sarajevu na brojnim domaćim međunarodnim konferencijama i skupovima, održavao je i razvijao bibliotečke servise za više od 1.000 korisnika i pet postdiplomskih studija, te razvio knjižni fond specijalne biblioteke i u potpunosti automatizirao bibliotečko poslovanje u skladu sa međunarodnim standardima i normativima. Nažalost, u posljednjih nekoliko godina, aktivnosti Centra za ljudska prava su prestale i, kako se navodi su spomenutom istraživanju, ne vide se stvarni napori da se oživi djelovanje ovog univerzitetskog centra.

Spomenuto istraživanje je analiziralo nastavne planove i programe I i II ciklusa studija na *pravnim fakultetima* osam državnih univerziteta: Univerziteta u Sarajevu, Univerziteta u Tuzli, Univerziteta u Zenici, Univerziteta u Banjoj Luci, Univerziteta ulstočnom Sarajevu, Univerziteta "Džemal Bijedić" u Mostaru, Sveučilišta u Mostaru i Univerziteta u Bihaću. Analiza je pokazala da je način izučavanja ljudskih prava na pravnim fakultetima neujednačen, i da je polovina navedenih fakulteta u nastavne planove i programe I ciklusa studija uvela obavezan predmet Ljudska prava (fakulteti u Tuzli, Zenici, "Džemal Bijedić" u Mostaru i Bihaću). Pozicija predmeta Ljudska prava je vrlo različita, izučavaju se na različitim godinama studija – od I godine studija na pravnim fakultetima u Tuzli i Bihaću do IV godine studija na Pravnom fakultetu Univerziteta "Džemal Bijedić" u Mostaru. Na ostalim pravnim fakultetima ljudska prava se izučavaju, uglavnom, kao izborni predmet. Također, fakulteti koji su uveli obavezan predmet Ljudska prava na I ciklusu studija idalje nude niz izbornih predmeta koji se tiču pojedinih oblasti u kojima se ostvaruju i štite ljudska prava. Tako, Pravni fakultet Univerziteta "Džemal Bijedić" u Mostaru, pored obaveznog predmeta Pravo ljudskih prava, nudi izborne predmete poput Prava djeteta ili Ličnih prava, a Pravni fakultet u Zenici, pored obaveznog predmeta Ljudska prava, nudi studentima izborne predmete poput Unutrašnje tržište i Ljudska prava u EU i Antidiskriminaciono privatno

⁶⁶ Izučavanje ljudskih prava na pravnim fakultetima u Bosni i Hercegovini, Ivana Krstić, Midhat Izmirlija, Vijeće Evrope, juni 2021.

pravo. Nastavni planovi i programi pravnih fakulteta u Istočnom Sarajevu i Banjoj Luci u okviru I ciklusa studija ne sadrže predmete čiji bi fokus bio usmjeren na izučavanje ljudskih prava. Nastavni planovi i programi II ciklusa studija na svim državnim fakultetima u Bosni i Hercegovini uvode predmete iz prava ljudskih prava u okviru pojedinih modula ili smjerova. Materija ljudskih prava se tradicionalno izučava i u nizu drugih predmeta, ponajviše u okviru Ustavnog prava, potom Međunarodnog javnog prava, Porodičnog prava, Radnog prava, Krivičnog prava i drugih. U istraživanju se zaključuje i da svijest o potrebi razvijanja predmeta Ljudska prava ne postoji u dovoljnoj mjeri, kao i da menadžment fakulteta ne smatra mnogo bitnim sam predmet, a često i druge kolege. Navodi se također i da nastavnici koji predaju predmet nisu dovoljno etablirani i vrlo često preduzimaju dodatne vannastavne aktivnosti, samostalno ili u partnerstvu sa nevladinim i međunarodnim organizacijama, kako bi studentima pružili dodatni izvor informacija i unaprijedili njihovo znanje i vještine. Pored formalnog univerzitetskog obrazovanja, Centar za edukaciju sudija i tužilaca iz Federacije BiH je nedavno otvorio vrata za advokate i studente, koji sada mogu da učestvuju u specijalizovanim kursevima na temu ljudskih prava, a u 2020. godini na ovaj način izveden je kurs *Child Friendly Justice* za sudije.

Slične analize koje bi se bavile temom obrazovanja za ljudska prava na drugim fakultetima, nismo pronašli, te bi bilo korisno da se one izrade.

U smislu podrške profesionalcima koji rade sa djecom, važno je spomenuti Obrazovni centar za demokraciju i ljudska prava – CIVITAS čiji se program dijelom finansira kroz grantove Ambasade Sjedinjenih Američkih Država, a odnosi se na stručno osposobljavanje nastavnog kadra za predmetnu, pedagoško-psihološku i didaktičko-metodičku kompetenciju neophodnu za uspješno ostvarivanje nastave građanskog obrazovanja u osnovnoj školi iz oblasti društvenih i humanističkih nauka, koji je već uključen u nastavni proces od strane resornih ministarstava obrazovanja i pedagoških institucija. CIVITAS se također bavi obrazovanjem iz demokracije i ljudskih prava u predškolskom, osnovnom, srednjem i visokoškolskom obrazovanju.

Ministarstvo civilnih poslova BiH obavijestilo je Federalno ministarstvo obrazovanja i nauke da je Ured Vijeća Evrope u Bosni i Hercegovini izradio Priručnik za nastavnike/nastavnice: Poučavanje o kompetencijama za demokratsku kulturu kroz online nastavu, koji je napisan tako da ga mogu koristiti sve škole u Bosni i Hercegovini tokom izvođenja *online* nastave, a može se koristiti i za pripremu redovne nastave.

OCJENA STANJA I PREPORUKA

- ▶ Potrebno je prvenstveno napraviti detaljnu analizu univerzitetskih kurikuluma i njihovih ishoda, kada je riječ o obrazovanju o ljudskim pravima

ODMOR, SLOBODNO VRIJEME, REKREACIJA I KULTURNE I UMJETNIČKE AKTIVNOSTI

Komitete preporučuje državi članici da pojača napore kako bi se svojoj djeci u državi članici, uključujući djecu sa invaliditetom i djecu iz marginaliziranih grupa, garantirala jednaka prava na odmor i slobodno vrijeme, te igru i rekreativne aktivnosti primjerene uzrastu djeteta.

Odmor, slobodno vrijeme, rekreacija i umjetničke aktivnosti za djecu su u BiH dostupni kroz aktivnosti koje se organizuju u porodičnom okruženju, kroz različite vannastavne aktivnosti organizovane u školama, aktivnosti udruženja i organizacija koje rade sa djecom i za djecu, posebne programe i posebne uslove u zajednici koje se ogledaju u dostupnosti zelenih površina, igrališta i prostora za sigurno provođenje slobodnog vremena djece i mladih.

U BiH, u većim gradskim centrima, prisutan je trend izgradnje novih stambenih blokova i komunalnih struktura na uštrb zelenih površina i prostora za igru i rekreaciju. Na ove trendove reaguju udruženja za zaštitu životne sredine i nerijetko građani u inicijativama kojima se suprotstavljaju ovim trendovima sa različitim uspjehom.

Organizacija vannastavnih aktivnosti u školama varira i zavisi od kapaciteta i opremljenosti škole kao i od raspoloživog kadra.

Za djecu se u većim zajednicama nude i različiti komercijalni programi, sportski, rekreativni, umjetnički i kreativni, koji su ograničeno dostupni ili nedostupni djeci i materijalno slabijih porodica i udaljenijih ili manjih mjesta.

U Republici Srpskoj se razvija i unapređuje praksa strateškog planiranja za mlade, kroz obaveznu izradu lokalnih omladinskih politika, koje obuhvataju i djecu uzrasta od 15 do 18 godina. Ovi strateški dokumenti predviđaju i unapređenje kapaciteta za organizaciju slobodnog vremena djece i mladih, kao i kulturnih i umjetničkih aktivnosti. Omladinske organizacije u RS-u se i pojedinačno ali i kroz Mrežu omladinskih centara M. O. C. A. R. T. trude da se u zajednicama odvoje adekvatni društveni prostori i javna sredstva za ove aktivnosti. Ovi procesi se odvijaju različitom dinamikom u različitim zajednicama, ali ni u onima koje rade najviše nisu dovoljni da zadovolje stvarne potrebe djece i mladih.

U FBiH omladinske organizacije se trude da lokalne zajednice usvoje istu praksu planiranja i da se i na ovaj način unaprijedi sistem za djecu i mlade.

Organizacije civilnog društva su često nosioci značajnog dijela ovih aktivnosti koje se organizuju na lokalnom nivou, a posebno teška situacija sa ovim sektorom u BiH i ograničeno dostupna sredstva za rad, posebno nakon COVID-19 krize, sigurno će imati negativne efekte na broj i dostupnost ovih aktivnosti za djecu.

Javna ustanova "Javni fond za dječiju zaštitu RS" ima i poseban program pod nazivom "Socijalizacija djece RS", koji ima za cilj socijalizaciju djece uzrasta od šest do 18 godina, kroz organizaciju ljetovanja u smjenama od osam i deset dana, u periodu od maja do septembra. Ciljne grupe djece su: djeca sa smetnjama u razvoju od šeste do 18 godine, djeca sa hroničnim oboljenjima, posebno talentovana djeca, djeca bez roditeljskog staranja, djeca iz funkcionalno i strukturalno promijenjenih porodica, djeca žrtve nasilja i žrtve trgovine djecom, djeca iz porodica korisnika socijalne pomoći, djeca civilnih žrtava

rata i logoraša, djeca čiji je jedan roditelj osoba sa invaliditetom, djeca iz višečlanih porodica lošeg materijalnog stanja, djeca romske populacije, djeca iz porodica sa djecom sa invaliditetom, djeca predškolskog uzrasta iz ranjivih porodica i djeca sa akutnim razvojnim problemima. Ovaj program je izuzetno značajan i od početka njegove realizacije kroz njega je prošlo 36.020 djece.

COVID-19 kriza je uticala značajno na kvalitet slobodnog vremena djece u periodu same krize, kako kroz ograničavanje kretanja djece zbog zdravstvenih rizika, tako i zbog ponude samih sadržaja. Mnoge organizacije koje rade sa djecom i mladima u periodu krize su organizovale online aktivnosti za djecu i mlade, kako bi im olakšali ovaj period i ostali u kontaktu sa djecom. U nemogućnosti da realizuju svoje programe kroz direktne kontakte sa djecom, organizacije su se preorijentisale na reagovanje u smislu edukativnih aktivnosti za djecu i mlade u smislu prevencije COVID-19, humanitarnog odgovora za najugroženije i spomenutih online aktivnosti za socijalizaciju.

OCJENA STANJA I PREPORUKA

- ▶ Potrebno je uvesti sisteme kontrole urbanog razvoja koji će obezbijediti adekvatne uslove za djecu u smislu zdravog okruženja i dovoljnog i prilagođenog prostora za provođenje slobodnog vremena, a također i sredstva i uslove za sve one koji organizuju rekreativne, kulturne i umjetničke sadržaje za djecu, ponajviše na lokalnom nivou, a na višim nivoima kroz strateške planove i unapređenje ovog segmenta dječijeg života.

IV POGLAVLJE

NASILJE NAD DJECOM

TJELESNA KAZNA

Komiteta podsjeća na svoje prethodne preporuke i preporučuje državi članici da zakonom izričito zabrani tjelesnu kaznu u svim okruženjima, proširi svijest među roditeljima i širom javnošću o štetnim posljedicama koje tjelesno kažnjavanje ima po djecu, kako bi se promovirali alternativni, pozitivni, nenasilni i participatorni oblici vaspitanja i disciplinovanja djece, prikupi i razvrsta podatke o svim slučajevima tjelesnog kažnjavanja i njihovom rješavanju, na ujednačen način uz primjenu iste definicije u svim administrativnim jedinicama.

Prema podacima UNICEF-a, u publikaciji *Stanje dječijih prava u BiH za 2020. godinu*, navodi se da u BiH 55% djece uzrasta od dvije do 14 godina doživjelo disciplinovanje nekom od nasilnih metoda. Kao prepreke za unapređenje ove situacije navode se neadekvatna usklađenost zakonodavstva o nasilju u porodici i o seksualnom iskorištavanju i zlostavljanju djece, činjenica da tjelesna kazna u svim okolnostima nije izričito zabranjena entitetskim zakonima ali i da kulturne norme jačaju uvjerenje da su nasilne disciplinske mjere prihvatljiv dio odgajanja djece. Porodičnim zakonom u Republici Srpskoj izričito je zabranjeno fizičko kažnjavanje djece (član 97), dok u FBiH i Brčko distriktu to nije slučaj. Na prijedlog NVO-a pred Parlamentom FBiH se u junu 2019. godine našao Prijedlog zakona za izmjene i dopune Porodičnog zakona po skraćenom postupku, kako bi se zabranilo fizičko kažnjavanje djece, ali nažalost nije prihvaćen.

Krajem 2019. godine Institucija ombudsmena za ljudska prava BiH je izradila i prezentovala javnosti Specijalni izvještaj o zabrani fizičkog kažnjavanja djeteta u BiH. Nakon ovog izvještaja preporučeno je ponovo entitetskim vladama i Vladi Brčko distrikta da u skladu sa nalazima izvještaja i zabilježenog stanja, preko svojih institucija učini izmjene koje će, tamo gdje to do sada nije učinjeno, izričito zabraniti fizičko kažnjavanje djece, uključujući i u porodici.⁶⁷

Poseban problem je i ograničena dostupnost i slabo korištenje **podataka o djeci**. Neadekvatni kapaciteti centara za socijalni rad za identifikovanje, izvještavanje i rješavanje slučajeva nasilja nad djecom su također zabilježeni kao prepreka, kao i ograničena dostupnost i pristup specijalizovanoj podršci za djecu žrtve seksualnog iskorištavanja i zlostavljanja, kao što je psihosocijalna podrška i rehabilitacija, neadekvatne informacije među djecom i starateljima o tome gdje i kako mogu potražiti podršku u okviru dječije zaštite i ograničeno razumijevanje pozitivnog roditeljstva među roditeljima.

S tim u vezi, UNICEF je u svoju strategiju djelovanja do 2025. godine unio i potrebu postavljanja prevencije nasilja/zlostavljanja djece kao prioriteta, unapređenje profesionalnog socijalnog rada i u kvantitativnom i u kvalitativnom smislu, pristupanje rješavanju pitanja štetnih društvenih normi i ponašanja u vezi s nasilnom disciplinom, te osiguravanje potpune zakonske zabrane tjelesnog kažnjavanja u svim okolnostima u

⁶⁷ Godišnji izvještaj Institucije ombudsmena za ljudska prava u BiH, 2022.

FBiH i Distriktu Brčko, i rutinsko prikupljanje i analizu podataka o svim oblicima nasilja nad djecom.

Gender centar FBiH je kreirao i proveo program prevencije nasilja unutar Akcionog plana za provedbu Strategije za prevenciju i borbu protiv nasilja u porodici (2018–2020), u okviru programa 4.3. "Podizanje svijesti i promocija nenasilničkog ponašanja", kroz aktivnost "Izrada i štampanje promotivnog materijala prilagođenog osobama sa invaliditetom". GCFBiH je realizirao navedenu aktivnost u okviru kampanje "Bolje 'vako" koja se u digitalnim medijima dovodi u vezu sa #boljevako. Izrađena je serija od sedam kratkih videospotova i jedan animirani spot. Videospotovima se promoviraju pozitivni partnerski odnosi i nenasilna komunikacija sa djecom, a moto kampanje je "Jačajmo međupartnerske odnose i komunikaciju sa djecom. Budimo primjer drugima. Promijenimo društvo, promjenom sebe". Svaki od sedam kratkih videospotova sadrži tumača znakovnog jezika za osobe sa slušnim poteškoćama. Spotovi su distribuirani TV kućama, internet portalima, kantonalnim koordinacionim tijelima za prevenciju i borbu protiv nasilja u porodici, prikazani su i na konferenciji "Multidisciplinarni pristup prevenciji i borbi protiv nasilja u porodici", te putem digitalnih medija (*Google, Facebook, YouTube*). GCFBiH je tokom 2020. i 2021. godine u okviru kampanje "Bolje 'vako" provodio digitalni marketing putem kojeg je na *Googleu, Facebooku i YouTubeu* prikazivana serija od sedam kratkih videospotova i animirani spot.

Na lokalnom nivou, lokalne nevladine organizacije koje rade sa djecom i za djecu organizovale su lokalne kampanje i aktivnosti koje se tiču podizanja svijesti o zaštiti djece od nasilja.

ZLOSTAVLJANJE I ZANEMARIVANJE

Komiteta podsjeća na svoja prethodna zaključna zapažanja i poziva državu članicu da uskladi relevantne propise o zaštiti djece od svih oblika nasilja na nivou države, entiteta, distrikta i kantona, izdvoji dostatne ljudske i finansijske resurse za efektivnu implementaciju Smjernica za vođenje slučajeva dječije zaštite u centru za socijalni rad u identifikiranju, prijavljivanju, sprečavanju i praćenju slučajeva nasilja i zlostavljanja djece, ubrza aktivnosti na uspostavljanju baze podataka države o svim slučajevima nasilja, uključujući i nasilje u porodici i nasilje nad djecom, da bi se procijenili razmjeri, uzroci i priroda takvog nasilja, dodatno ojača programe širenja svijesti o različitim vrstama nasilja i zlostavljanja djece, uz uključivanje djece, kako bi se spriječilo njihovo učešće u nasilju, uspostavi jasne i pristupačne procedure prijavljivanja za djecu, roditelje i profesionalce koji rade sa djecom i osigura pristup djece uslugama podrške i zaštite po mjeri djeteta.

U izvještajnom periodu nije bilo značajnijih izmjena u zakonodavnom okviru koji reguliše oblast nasilja nad djecom, iako je bilo inicijativa za završetak procesa usklađivanja sa Lanzarote konvencijom, koji smo detaljnije opisali u dijelu koji se tiče zaštite djece od seksualnog nasilja i zlostavljanja, a koji se odnose na nezavršen proces u FBiH i Brčko distriktu.

U posebnom izvještaju Ombudsmana za djecu RS-a o nasilju nad djecom u porodici iz 2021. godine, a nakon provedenog istraživanja u Republici Srpskoj, skreće se pažnja na važne činjenice i probleme:

- ▶ 49% slučajeva nasilja u porodici prijavile su institucije, organizacije ili udruženja, 25% slučajeva su prijave stigle od strane majke, 20% slučajeva su to bili ostali subjekti, u 4% slučajeva nasilje u porodici prijavio je otac, dok je u 2% slučajeva dijete prijavilo nasilje u porodici.
- ▶ Prema dostavljenim upitnicima proizilazi da je ukupan broj djece žrtava nasilja za period od 01. 01. 2020. godine do 31. 12. 2020. godine 784 djece, a od ukupnog broja djece žrtava nasilja u porodici 20 slučajeva su djeca sa poteškoćama u razvoju, sa podjednakim brojem dječaka i djevojčica.
- ▶ Iz dostavljenih odgovora proizilazi da je u 62% evidentiranih slučajeva otac počinitelj nasilja u porodici, 26% slučajeva počinitelj je majka, dok je u 12% slučajeva počinitelj nasilja neko drugi.
- ▶ Na pitanja postavljena centrima za socijalni rad o tome ko su djeca koja su najčešće izložena nasilju u porodici, dobijeni odgovori kažu da su to djeca gdje su narušeni porodični odnosi, djeca iz visokokonfliktnih razvoda, djeca iz disfunkcionalnih porodica, djeca koja žive u porodicama sa licima sa smetnjama u razvoju, djeca vrtičkog i osnovnoškolskog uzrasta, djeca iz porodica gdje jedan od roditelja ima problem sa alkoholizmom ili nekom drugom zavisnošću ili neki oblik duševnog oboljenja, djeca iz socio-ekonomskih ugroženih porodica gdje ne postoji odgovorno vršenje roditeljskih uloga, djeca iz bračnih ili vanbračnih zajednica prije prekida, za vrijeme i poslije prekida istih, djeca pod rizikom od zanemarivanja u porodicama niskog nivoa roditeljstva, djeca sa poteškoćama u razvoju, djeca koja prisustvuju nasilju roditelja, djeca iz romske populacije, djevojčice uzrasta do četiri godine, djevojčice uzrasta od 15 do 18 godina.
- ▶ U periodu od 01. 01. 2020. do 31. 12. 2020. godine ukupno je bilo 40 djece – žrtava nasilja – koja su izuzeta iz porodica.
- ▶ 70% centara za socijalni rad/službi socijalne zaštite nije učestvovalo u programima niti izvodilo aktivnosti prevencije nasilja u 2020. godini, dok je 30% centara za socijalni rad/službi socijalne zaštite učestvovalo u raznim programima i izvodili su aktivnosti prevencije nasilja u 2020. godini.

U godišnjim izvještajima Ombudsmana za djecu RS-a za 2019. i 2020. godinu redovno se analiziraju dostupni podaci o nasilju nad djecom, pa tako saznajemo da je prema izvještaju Ministarstva za porodicu, omladinu i sport RS-a, a u sklopu primjene Protokola o postupanju u slučaju nasilja, zlostavljanja ili zanemarivanja djece, koji definiše obavezu Ministarstva porodice, omladine i sporta RS-a da na osnovu podataka prikupljenih od drugih nadležnih ministarstava objedini godišnji izvještaj kojim se ukazuje na broj djece žrtava nasilja, spol djece, starosnu dob, oblike nasilja, preduzete mjere i slično, a sve na način kojim se štiti ličnost i dostojanstvo djeteta i njegovo pravo na zaštitu privatnosti u skladu sa njegovim najboljim interesom. Prema Izvještaju za 2019. godinu u Republici Srpskoj 836 djece (778 djece u 2018. godini) je bilo žrtva nekog od oblika nasilja, 422 dječaka ili 50,50% i 414 djevojčica ili 49,50%. Najveći broj djece – žrtava nasilja – je u dobi od deset do 14 godina, ukupno 247 ili 29,50%. U uzrastu od pet do devet godina evidentirano je 242 djece ili 29%, a u dobi između 15 i 18 evidentirano je 200 djece ili 24%. U dobi od nula do četiri godine evidentirano je 147 ili 17,50% djece žrtava nekog od oblika nasilja. Zanemarivanje i nemarno postupanje je najčešće evidentiran oblik nasilja u 2019. godini. Od ukupno 881 izvršenih radnji nasilja nad djecom u 2019. godini, zanemarivanje i nemarno postupanje evidentirano je u 333 slučaja ili 37,8%. Emocionalno/psihičko nasilje je evidentirano u 237 slučajeva (26,9%), a fizičko nasilje nad djecom u 173 (19,6%) slučaja. U 2019. godini evidentirana su 53 slučaja seksualnog nasilja i zloupotrebe djece (6%), od kojih su 45 žrtava bile djevojčice,

a u osam slučajeva dječaci. Socijalno nasilje je evidentirano u 48 slučajeva (5,4%), a 19 djece (2,2%) su bili žrtve nasilja korištenjem informacionih tehnologija/elektronsko nasilje. Zloupotreba djece je evidentirana u deset slučajeva ili 1,1%, a eksploatacija djece u osam slučajeva (0,9%). U izvještaju se također zaključuje da ukoliko se prikazani podaci uporede sa podacima iz prethodnih godina može se konstatovati stalni porast nasilja nad djecom, jer je 2017. godine evidentirano 747 djece, 2018. godine 778 djece, a 2019. godine 836 djece koja su bila žrtve nekog od oblika nasilja.

U istom izvještaju se tretira i vršnjačko nasilje, pa je tako u 2019. godini vršnjačko nasilje evidentirano u 22 osnovne škole, od 54 koliko ih je dostavilo izvještaj. Najčešće evidentiran oblik vršnjačkog nasilja u 2019. godini je fizičko nasilje, a dešavalo se najčešće među vršnjacima uzrasta od deset do 14 godina. Kada je riječ o srednjim školama, od 94 škole koliko ih djeluje u Republici Srpskoj prema izvještaju Ministarstva prosvjete i kulture, 32 škole su u 2019. godini evidentirale i preduzimale mjere i radnje za sprečavanje ponavljanja nasilja nad djecom. U 24 škole radilo se o slučajevima vršnjačkog nasilja, dok je nasilje odraslih nad djecom evidentirano u osam škola. Najčešći oblik vršnjačkog nasilja bilo je fizičko, a najčešći oblik nasilja odraslih nad djecom zanemarivanje i nemarno postupanje.

Veliki broj evidencija ne sadrži podatke o spolu ili starosti djece, dok su u potpunosti izostali podaci o djeci žrtvama nasilja u uzrastu od nula do četiri godine.

U *Situacionoj analizi o stanju prava djeteta UNICEF-a iz 2020. godine*, navodi se i dalje da u BiH ne postoje sveobuhvatni i pouzdani podaci skorijeg datuma o nasilju nad djecom. Nadležne institucije prikupljaju podatke iz različitih izvora, s obzirom da ne postoji objedinjeni pristup prikupljanja podataka za izradu sveobuhvatne analize o ovoj problematici.

Još jednu potvrdu problema nalazimo i u Udruženju “Vive žene” u kojem su zabilježili povećanje broja djece žrtava nasilja tokom 2020. godine. Njima je prijavljeno pedeset slučajeva nasilja nad djecom, a iz prakse su zaključili da sve više njih ima potrebu za psihoterapijskim tretmanom, što je direktna posljedica nasilja u porodici. U MUP-u Republike Srpske (RS) kažu za BIRN BiH da su u periodu od marta do novembra 2020. godine evidentirali ukupno 843 slučaja nasilja u porodici, od čega 80 djece žrtava. Ova institucija bilježi tokom pandemije COVID-19 povećanje nasilja nad djecom starosne dobi od 14 do 16 godina, i to za 114% više u odnosu na prethodnu godinu.⁶⁸

Iz Statističkih biltena socijalne zaštite za Republiku Srpsku i za FBiH, vidimo brojeve aktivnih slučajeva djece koje roditelji zanemaruju ili zlostavljaju.

Godina	Republika Srpska	Federacija Bosne i Hercegovine
2019.	1.003	1.059
2020.	919	1.348
2021.	958	1.343

Prema rezultatima istraživanja OSCE-a o dobrobiti i sigurnosti žena u BiH iz 2019. godine, 48% žena starijih od 15 godina doživjelo je neki oblik rodno zasnovanog nasilja, a u većini slučajeva počinitelj je bio intimni partner ili član porodice.⁶⁹

⁶⁸ <https://detektor.ba/2020/12/25/mjere-za-suzbijanje-pandemije-dodatno-ugrozile-djecu-zrtve-nasilja/>

⁶⁹ Dobrobit i sigurnosti žena: istraživanje o nasilju nad ženama u Bosni i Hercegovini, OSCE, 2019.

Posebno ranjive kategorije su i romske porodice i djeca, a bilježi se i nizak nivo prijavljenih slučajeva nasilja. Prema urađenim analizama, razlozi za neprijavlivanje porodičnog nasilja, prema odgovorima ispitanika, prije svega su u strahu od nasilnika. Smatra se da je reakcija policije neadekvatna i da se procesuiranje i rješavanje slučajeva nasilja odvija sporo. Četvrtina ispitanika iz istraživanja pod nazivom "Pristup i povjerenje Roma u institucije sigurnosti i pravosuđa u BiH" smatra kako žrtve nemaju povjerenje u sistem, da imaju osjećaj sramote, te nemaju mogućnost da se fizički zaštite od nasilnika. Ispitanici su prijavljivali i kada se prijavi neki slučaj, dešava se da ubrzo osoba koja prijavljuje nasilje u porodici povlači izjavu, jer se plaši da institucije neće brzo reagovati, te se ne osjećaju sigurnima. Više od polovine ispitanika smatra da Romkinje ne prijavljuju seksualno nasilje prije svega zbog osjećaja sramote; četvrtina ispitanika dijeli mišljenje da je razlog neadekvatna reakcija službi zaštite, te zbog činjenice da Romi/Romkinje nedovoljno poznaju zakone i svoja prava.⁷⁰

U Republici Srpskoj je usvojena i nova Strategija za borbu protiv nasilja u porodici za period 2020–2024, a u njoj se navodi da su institucije Republike Srpske opredijeljene prema nultoj toleranciji prema nasilju u porodici, a rezultat te opredijeljenosti je usvajanje Zakona o izmjenama i dopunama Zakona o zaštiti od nasilja u porodici, koji je donesen 2019. godine, a podiže zaštitu žrtava na viši nivo dok se svako djelo nasilja u porodici definiše kao krivično djelo.

Vlada Federacije Bosne i Hercegovine je na sjednici održanoj 4. 10. 2021. godine usvojila *Akcionni plan za borbu protiv nasilja nad djecom u digitalnom okruženju 2021–2024. godina*, koji je predložilo Federalno ministarstvo unutrašnjih poslova (FMUP). Akcionni plan usmjeren je na zakonodavstvo, institucionalne kapacitete, saradnju, prevenciju te odgovor i reakciju nadležnih institucija u Federaciji BiH. Aktivnosti na izradi Akcionnog plana inicirala je Federalna uprava policije uz podršku Fonda Ujedinjenih nacija za djecu/UNICEF-a, Save the Children i Centra za sigurni internet/MFS-EMMAUS, a sve u sklopu implementacije projekta "Prevencija i rad na sprečavanju seksualnog iskorištavanja i zlostavljanja djece u digitalnom okruženju u Bosni i Hercegovini", nakon čega je formirana Radna grupa čiji su članovi bili predstavnici zakonodavnih i obrazovnih institucija i ministarstava Federacije Bosne i Hercegovine, te predstavnici resora socijalne zaštite i zdravstva, u čijoj je direktnoj ili indirektnoj nadležnosti zaštita djece, posebno preventivno djelovanje u borbi protiv nasilja nad djecom.

Vlada Federacije BiH zadužila je Gender centar Federacije Bosne i Hercegovine da koordinira procesom izrade novog sedmogodišnjeg strateškog dokumenta koji predstavlja nastavak strateškog i sveobuhvatnog djelovanja na poslovima prevencije i jačanja mehanizama odgovora na slučajeve nasilja u porodici. U radu Izvršnog tima za izradu strategije za prevenciju i borbu protiv nasilja u porodici 2021–2027. godina u Federaciji Bosne i Hercegovine učestvuju predstavnici Gender Centra Federacije Bosne i Hercegovine, Federalnog zavoda za programiranje razvoja, Federalnog ministarstva rada i socijalne politike, Federalnog ministarstva obrazovanja i nauke, Federalnog ministarstva zdravstva, Federalnog ministarstva pravde, Federalnog ministarstva unutrašnjih poslova i Agencije za ravnopravnost spolova Ministarstva za ljudska prava i izbjeglice Bosne i Hercegovine.

Krajem 2021. godine održane su i javne rasprave za ovu strategiju, ali ona još uvijek nije usvojena.

⁷⁰ Pristup i povjerenje Roma u institucije sigurnosti i pravosuđa u Bosni i Hercegovini, Atlantska inicijativa, 2021.

SEKSUALNO ISKORIŠTAVANJE I ZLOSTAVLJANJE

1. Premda pozdravlja pozitivne pomake, uključujući usvajanje izmjena i dopuna Krivičnog zakonika Republike Srpske 2017. godine, u vezi sa njegovim prethodnim preporukama (CRC/C/BIH/CO/2-4, tačka 44) Komitet preporučuje državi članici da:
 - a. Uskladi odredbe krivičnih zakona u vezi sa opsegom seksualnog iskorištavanja i zlostavljanja djece, sankcijama i zaštitom djece koja su žrtve takvih djela;
 - b. Uspostavi pristupačne, povjerljive i djeci prilagođene efikasne kanale za prijavljivanje slučajeva seksualnog iskorištavanja i zlostavljanja za djecu, njihove porodice i osoblje koje radi sa djecom;
 - c. Obezbijedi specijaliziranu podršku za djecu koja su žrtve seksualnog iskorištavanja i zlostavljanja, uključujući psihološko savjetovalište, rehabilitaciju i pomoć u integraciji u društvo, poticanje sudova da iskoriste međuagencijsko rješenje za pribavljanje iskaza od djece, koje je prilagođeno djeci;
 - d. Osigura da Savjetodavno tijelo države za seksualno iskorištavanje i zlostavljanje djece efektivno koordinira radnje koje se poduzimaju na svim nivoima vlasti radi zaštite djece od materijala koji sadrže seksualno zlostavljanje djece i drugih oblika seksualnog iskorištavanja i zlostavljanja.

Kako se navodi i u Alternativnom izvještaju o napredovanju BiH na putu za Evropsku uniju za 2021. godinu, za razliku od RS-a, krivični zakoni u preostalom dijelu države BiH još uvijek nisu harmonizovani sa Lanzarote konvencijom, iako je prošlo osam godina od njene ratifikacije. U ovom izvještaju se navodi da Vlada FBiH godinama ignoriše zaključak⁷¹ Predstavničkog doma Parlamenta FBiH iz februara 2019. godine kojim se od nje zahtijeva da u roku od 30 dana dostavi u parlamentarnu proceduru izmjene i dopune ovog zakona, kao i Preporuku IOLJP BiH. Izmjene na koje se čeka, i na koje su upozoravali i tražili reakciju mnogi, uključujući i Mrežu "Snažniji glas za djecu", World Vision Bosna i Hercegovina, CARE International Balkans, Save the Children in North West Balkans, Ambasada Švicarske u Bosni i Hercegovini, YMI – Young Men Initiative IOM Bosnia and Herzegovina, IRIS network i Grad Tuzla, a kao podrška Otvorenom pismu upućenom iz Udruženja "Zemlja djece u BiH" iz Tuzle, odnose se na pitanja roka zastare za krivično gonjenje, visine zapriječenih kazni, dobne granice za stupanje u seksualne odnose i vođenja evidencije o počiniocima.⁷² Preporuke za usvajanje izmjena u Krivičnom zakonu FBiH upućivali su još 2019. godine i iz Institucije Ombudsmena za ljudska prava u BiH, ali ni ova preporuka nije uvažena.

Zakon o uspostavi registra za osobe osuđene za seksualno zlostavljanje djece upućen je u parlamentarnu proceduru u julu 2022. godine, ali ovaj proces još nije završen a zakon još uvijek nije usvojen.

⁷¹ Zaključak je donesen nakon javnog svjedočenja udruženja "Zemlja djece u BiH" pred parlamentarnim komisijama za jednakopravnost spolova i komisijama za ljudska prava i građanske slobode

⁷² Alternativni izvještaj o napretku BiH na putu za članstvo u Evropsku uniju, Inicijativa za monitoring evropskih integracija BiH, Sarajevo 2022. godine

Prema podacima Ministarstva unutrašnjih poslova Republike Srpske, u toku 2019. godine, evidentirana su 74 krivična djela protiv spolnog integriteta i seksualnog zlostavljanja i iskorištavanja djeteta i to: pet krivičnih djela *Silovanje* (jedno krivično djelo u pokušaju), 15 krivičnih djela *Spolno uznemiravanje*, devet krivičnih djela *Iskorištavanje djece za pornografiju*, 20 krivičnih djela *Obljuba sa djetetom mlađim od 15 godina*, šest krivičnih djela *Navođenje djeteta na prostituciju*, dva krivična djela *Obljuba nad nemoćnim licem*, tri krivična djela *Spolna zloupotreba djeteta starijeg od 15 godina*, pet krivičnih djela *Spolna ucjena*, pet krivičnih djela *Upoznavanje djece s pornografijom*, jedno krivično djelo *Zadovoljenje spolnih strasti pred djetetom* i dva krivična djela *Iskorištavanje kompjuterske mreže ili komunikacije drugim tehničkim sredstvima za izvršenje krivičnog djela seksualnog zlostavljanja ili iskorištavanja djeteta* i jedno krivično djelo *Bludne radnje*. Sva ova krivična djela su rasvijetljena.

U svom Godišnjem izvještaju za 2020. godinu, Ombudsman za djecu RS Analiza predmeta pokazuje da djecu najčešće zlostavljaju njima bliska i poznata lica i sa kojima djeca imaju uspostavljen određeni odnos povjerenja (bliski srodnici, poznanici, nastavnici, i sl.), čime se ponovo razbijaju ustaljene predrasude da su seksualni “zlostavljači” djeci nepoznata lica sa problemima u ponašanju. U Izvještajnom periodu od 2019. do 2021. zabilježena su i seksualna zlostavljanja djece u institucijama za zbrinjavanje djece, koje su i spomenute u dijelovima o institucionalnom zbrinjavanju djece.

U izvještajima i biltenima koje izdaju statističke institucije za oblast socijalne zaštite ne nalazimo brojeve djece koja su bila žrtve seksualnog zlostavljanja iako je uključivanje centara za socijalni rad u ovim slučajevima, kada se oni otkriju ili po prijavi, obavezno.

Zbog nedostatka relevantnih istraživanja na ovom polju, predstaviti ćemo nekoliko nezvaničnih preliminarnih rezultata istraživanja koje je realizovano na cijeloj teritoriji BiH ali još uvijek nije zvanično objavljeno. Istraživanje je provelo Udruženje “Zemlja djece u BiH” iz Tuzle, pod nazivom “Epidemiološko istraživanje rasprostranjenosti nasilja nad djecom u BiH” i podržano je od strane Instituta za razvoj mladih KULT i Američke organizacije za međunarodni razvoj (USAID). Istraživanje je obuhvatilo dvije grupe djece, djecu iz drugog razreda osnovne škole i u drugoj grupi djecu iz šestog, osmog razreda osnovne škole i drugog razreda srednje škole, u ukupnom uzorku od 2.382 djeteta. Neki od zabrinjavajućih nalaza istraživanja za djecu drugog razreda osnovne škole su:

- ▶ Svaki treći učenik se slaže sa tvrdnjom da su njegovi drugari nasilni
- ▶ Svaki četvrti učenik izjavljuje da ga je strah da će ga neko napasti ili istući na putu do škole
- ▶ Svaki drugi učenik izjavljuje da ga je roditelj/staratelj ošamario, povukao za uho ili počupao za kosu
- ▶ Svaki drugi učenik izjavljuje da su mu roditelji/staratelji govorili ružne riječi i nazivali ga ružnim imenima
- ▶ Svaki peti učenik (20%) izjavljuje da se osjećao tužno jer ga je neko od odraslih milovao po dijelovima tijela zbog čega ih je bilo stid
- ▶ Svaki četvrti učenik (25%) izjavljuje da ima vršnjackog prijatelja koji se osjećao tužno jer ga je neko od odraslih milovao po dijelovima tijela zbog čega ga je bilo stid
- ▶ 2/5 učenika izjavljuje da roditelji trebaju nekad istući dijete da bi se ono lijepo ponašalo
- ▶ Svaki deseti učenik je dobio neku ružnu poruku ili mu je neko prijetio na kompjuteru ili mobitelu da će mu učiniti neko nasilje

- ▶ 70% učenika smatra da nije nasilje kada im neko kaže nešto zbog čega pomisle da su glupi
- ▶ 3/5 učenika smatra da nije nasilje i vrijeđanje to ako nekog zovnu nadimkom koji mu se ne sviđa
- ▶ 1/3 učenika ne bi pozvala roditelje u slučajevima da trpi nasilje
- ▶ Svaki četvrti učenik bi se pravio da ne primjećuje nasilje nad njegovim prijateljem
- ▶ Svaki četvrti učenik bi u slučaju dobijenih prijetnji u digitalnom okruženju uzvatio istom mjerom.

U grupi starije djece neki od nalaza su sljedeći:

- ▶ Dvije petine ispitanih učenika potvrđuje prisustvo nasilja nad djecom u njihovim zajednicama
- ▶ Svaki deseti učenik kaže da ga je otac ili očuh ošamario grubo ili mu zavrnuo uho ili čupao za kosu
- ▶ Svaki dvanaesti učenik kaže da ga je majka ili maćeha ošamarila grubo ili zavrнула uho ili čupala za kosu
- ▶ Svaki peti učenik u uzorku prijavljuje da ga je vršnjak gurnuo ili udario nogom
- ▶ Svaki šesti učenik u uzorku prijavljuje da su vršnjak ili vršnjakinja vikali glasno i agresivno na njega
- ▶ U 13 slučajeva učenici prijavljuju da su ih očevi, u devet slučajeva majke, u 36 slučajeva vršnjaci, u 11 slučajeva drugi odrasli članovi porodice, i u 14 slučajeva druge odrasle osobe izvan porodice, prisiljavali na gledanje pornografskih časopisa ili filmova
- ▶ U 96 slučajeva učenici prijavljuju uznemiravanje od strane vršnjaka, u 90 slučajeva druge odrasle osobe koja nije član porodice, govoreći im ili pišući im poruke seksualnog sadržaja
- ▶ U 12 slučajeva prijavljuju da ih je otac/očuh, u deset slučajeva majka/maćeha, u 51 slučaj druga odrasla osoba koja nije član porodice, tjerali da gledaju njihove intimne dijelove tijela ili su željeli gledati dječije intimne dijelove tijela
- ▶ U deset slučajeva prijavljuju da im je otac/očuh, u osam slučajeva majka/maćeha, u 32 slučaja neka druga odrasla osoba koja nije član porodice dodirivala intimne dijelove tijela ili ih je tjerala da diraju njihove intimne dijelove tijela
- ▶ U devet slučajeva učenici prijavljuju da otac/očuh, u osam majka/maćeha, u 37 slučajeva vršnjak/vršnjakinja, u osam slučajeva neki drugi odrasli član porodice, a u 25 slučajeva neka druga odrasla osoba izvan porodice, pokušali imati spolni odnos sa njima iako to oni nisu željeli
- ▶ 2/3 učenika bi nasilje prijavilo roditeljima, razredniku/razrednici, ili stručnoj službi škole
- ▶ Svaki četvrti učenik bi pozvao liniju za pomoć / SOS telefon
- ▶ Svaki peti učenik ne bi nikome prijavio, već bi našao način da uzvрати
- ▶ U slučaju da ih neko uznemirava na internetu, tek svaki četvrti učenik izjavljuje da bi slučaj prijevio na www.sigurnodijete.ba ili <http://djecanainternetu.org> ili slično.

Ovi preliminarni rezultati nam govore o dramatičnoj situaciji u kojoj se djeca nalaze u porodičnom okruženju a i u drugim okruženjima u kojima bi trebala da budu najsigurnija.

U augustu 2021. godine održana je pres-konferencija na temu sprečavanje i borba protiv seksualnog iskorištavanja i zlostavljanja djece u digitalnom okruženju u BiH, u okviru projekta

“Zaustavimo nasilje nad djecom: Sprečavanje i borba protiv seksualnog iskorištavanja i zlostavljanja djece u digitalnom okruženju u BiH (EVAC)” – koji je realizovao BiH konzorcijum za zaštitu djece, koji čine MFS-EMMAUS, UNICEF BiH i Save the Children, od 2018. godine. Trogodišnja inicijativa uz podršku Fonda za globalno partnerstvo (eng. *Global Partnership Fund*) rezultovala je aktivnostima na prevenciji nasilja nad djecom u digitalnom okruženju, kroz podršku vlastima, institucijama i profesionalcima u Bosni i Hercegovini koji rade na unapređenju stanja. Neki od najvažnijih rezultata projekta suosnivanje prvog Centara za sigurni internet u Bosni i Hercegovini (www.sigurnodijete.ba) putem kojeg je omogućeno prijavljivanje neprimjerenog sadržaja na internetu. Također, pokrenuta je i besplatna telefonska linija “Helpline” (0800 22323) koja stoji na raspolaganju za svu djecu, njihove roditelje i ostale građane da potraže besplatnu podršku i savjet ukoliko su bili žrtve nasilja u digitalnom okruženju.⁷³

Kampanja čiji je slogan “Razmislite prije nego podijelite” započela je 25. maja 2022. godine na Međunarodni dan nestale djece, s osnovnim ciljem podizanja svijesti o potrebi zaštite od svih oblika zloupotrebe djece posredstvom informacijskih i komunikacijskih tehnologija. Kampanja je osmišljena i pokrenuta na inicijativu AMBER Alert Europe, nevladine organizacije u oblasti zaštite djece i nadležnih agencija za provođenje zakona iz 28 zemalja širom svijeta. Posredstvom Centra za sigurni internet u BiH, Ministarstva sigurnosti BiH, Ministarstva obrazovanja FBiH i druge relevantne institucije, Uprava policije MUP-a Kantona Sarajevo je također podržala spomenutu kampanju i uzela aktivno učešće u njenoj pripremi i realizaciji na podizanju svijesti djece, mladih, roditelja, nastavnika, ostalih profesionalaca i građana Bosne i Hercegovine o opasnostima i pojavnim oblicima nasilja nad djecom u digitalnom okruženju i mogućnostima njegovog adekvatnog suzbijanja.⁷⁴

U okviru projekta “Zaštita djece na internetu u sistemima korisnika dozvola Regulatorne agencije za komunikacije (RAK)” u Sarajevu je u maju 2022. godine održan sastanak na kojem je predstavljena “Analiza stanja zaštite djece od strane davaoca pristupa internetu, međunarodna praksa i preporuke za unapređenje regulatornog okvira u Bosni i Hercegovini”. Neke od preporuka i ove analize su potreba za usklađivanjem nacionalne regulative sa međunarodnim standardima i savremenim digitalnim okruženjem u pogledu zaštite djece na internetu, uključivanje u transnacionalne mreže i programe podrške za suzbijanje zloupotrebe djece na internetu kao i uspostavljanje i promovisanje programa edukacije djece i roditelja kroz obrazovni sistem, javne servise i domaće medije, IKT kompanije, vladin i nevladin sektor, online platforme itd.

Također u organizaciji Regulatorne agencije za komunikacije (RAK) i Međunarodne telekomunikacijske unije (ITU), krajem 2020. godine održana je online prezentacija smjernica i edukativnih materijala o online sigurnosti djece ITU “Sigurnost djece online”, na platformi *MS Teams*. U okviru prezentacije predstavljene su nove smjernice i edukativni materijali o sigurnosti djece online koje je izradila Međunarodna telekomunikacijska unija u junu ove godine i koje sadrže sveobuhvatan set preporuka za djecu, roditelje i edukatore, industriju i kreatore politika o tome kako doprinijeti razvoju sigurnog i osnaženog online okruženja za djecu i mlade. Navedeni materijali sadrže Smjernice za roditelje i edukatore o zaštiti djece online, Smjernice za kreatore politika za zaštitu djece na internetu, Smjernice za industriju

⁷³ <http://msb.gov.ba/vijesti/najave/default.aspx?id=20723&langTag=bs-BA>

⁷⁴ <https://mup.ks.gov.ba/aktuelno/obavjestenja/zapocela-realizacija-kampanje-razmislite-prije-nego-podijelite>

za zaštitu djece online, Slikovnicu za djecu, Radnu knjigu za djecu, Vodič za nastavnike kao i kampanju za društvene mreže za tinejdžere.⁷⁵

U 2022. godini izvršeno je i ažuriranje Smjernica za postupanje u slučajevima nasilja nad djecom u BiH, a koje je realizirano u okviru projekta “Zaustaviti nasilje nad djecom: Prevencija i rad na sprečavanju seksualnog iskorištavanja i zlostavljanja djece u digitalnom okruženju u Bosni i Hercegovini” koji je implementirao Konzorcij za zaštitu djece koji čine UNICEF, MFS-EMMAUS i Save the Children, te je ažuriran dio u vezi sa nasiljem u digitalnom okruženju sa novim segmentima kojim se naznačavaju novi oblici nasilja nad djecom. Ovo dopunjeno izdanje Smjernica, uz sve odredbe kojima se precizno preporučuju određeni segmenti rada i tretiranja djece žrtava nasilja, preporučuju se i profesionalne mjere i standardi nadležnih javnih tijela i drugih institucija formalnog socijalnog nadzora na svim nivoima vlasti u Bosni i Hercegovini. U uvodu samih Smjernica navodi se: “Razlog za ažuriranje povezan je i sa problemima nastalim usljed pandemije COVID-19 koja je povećala postojeće izazove i nejednakosti i djeca su postala izloženija sve većem nasilju u porodici te zlostavljanju i iskorištavanju na internetu i *cyber* zlostavljanju; sve je veća količina materijala povezanih sa seksualnim zlostavljanjem djece na internetu.”⁷⁶

SITUACIJA IZAZVANA PANDEMIJOM COVID-19

Proglašenjem pandemije i vanrednog stanja, mnoge preporuke i uvedene mjere u BiH, kao i svuda u svijetu, odnosile su se na kampanje koje su pozivale stanovništvo da ostane kod kuće i smanji kontakte, uvođene su zabrane kretanja, policijski čas i ostale mjere koje su na jedan način povećavale sigurnost od zaraze, ali u domovima u kojima su se članovi porodice suočavali sa nasiljem, značili su izrazito povećanje rizika, uz istovremeno umanjenje kapaciteta sistema za podršku žrtvama nasilja. Centri za socijalni rad su radili ograničeno, kontakti i komunikacija su bili otežani, a rizici od eskalacije nasilja povećani stresom i problemima sa kojima su se porodice suočavale kroz posljedice pandemije, uključujući i ekonomski pritisak koji je stvoren. Posebne efekte kriza je imala i na mentalno zdravlje, što je u mnogim slučajevima dovelo i do pojave nasilja u domovima u kojima ga ranije nije bilo. Sve ovo je dovelo do povećanja nasilja u porodici.

U analizi OSCE-a pod nazivom “Odgovor na krizu uzrokovanu pandemijom COVID-19: analiza iz perspektive ljudskih prava”, navodi se iz istraživačkih podataka da je zabilježeno povećanje nasilja u porodici, povećanje nasilja nad djecom i djece nad starateljima, a također i nasilja među djecom. Razlozi su bili povećanje stresa i neizvjesnosti i potpuno novih rizika sa kojima su se porodice suočile, uključujući i izazove praćenja nastave na daljinu, pogotovo u porodicama u kojima je veći broj članova živio u malom i neuslovnom prostoru.

⁷⁵ <http://www.mcp.gov.ba/publication/read/odrzana-online-prezentacija-smjernica-i-edukativnih-materijala-o-sigurnosti-djece-na-internetu?pagelid=0>

⁷⁶ Smjernice za postupanje u slučajevima nasilja nad djecom u Bosni i Hercegovini, revidirane, 2022. godina

Savjetodavna linija za djecu “Plavi telefon” tokom pandemije koronavirusa zaprimila je više od pet hiljada poziva od strane djece. Rad “Plavog telefona” omogućavaju savjetnici-volonteri Udruženja “Nova generacija” iz Banje Luke, uz podršku organizacije Save the Children i UNICEF-a. Iz udruženja kažu da se u toku pandemije, pogotovo na početku, kada su uvedene i prve restriktivne mjere, broj poziva od strane djece dosta smanjio kako kod nas, tako i na svim svjetskim savjetodavnim linijama za djecu, jer djeca nisu imala privatnost i sigurnost da se obrate, pa je zbog toga uvedena i *chat* opcija.

Treba imati u vidu da je period trajanja pandemije COVID-19, kao i kontinuirani rast korištenja različitih internet platformi u tom razdoblju, povećao i rizike od nasilja nad djecom u digitalnom prostoru, uključujući i seksualno nasilje i zlostavljanje, prvenstveno zbog samostalno kreiranih fotografija neprimjerenog sadržaja djece i mladih koje se svakodnevno postavljaju i dijele na internetu. Kao odgovor na period krize, 2022. godine u Republici Srpskoj izrađene su i Standardne operativne procedure za zaštitu djece u vanrednim situacijama. Ovaj dokument izradili su u saradnji centri za socijalni rad iz Banje Luke, Bijeljine, Trebinja, Srebrenice i Prijedora, a opći cilj procedura je da se objedini način postupanja centara za socijalni rad u vanrednim situacijama, a da se istovremeno osigura i poštovanje međunarodnih standarda i ljudskih prava. Ove procedure su nastale u okviru projekta koji je realizovan uz podršku Vlade Švajcarske i UN-a.⁷⁷

ZAKLJUČCI I PREPORUKE

U svjetlu preporuka na kojima se radilo u prethodnom periodu i zabilježenog stanja, konstatujemo:

- ▶ *Potrebno je hitno završiti usklađivanje krivičnih zakona u vezi sa seksualnim iskorištavanjem i zlostavljanjem djece, sankcijama i zaštitom djece koja su žrtve takvih djela, prvenstveno kroz proces usklađivanja sa odredbama Lanzarote konvencije, u FBiH i Brčko distriktu;*
- ▶ *Dodatno promovisati postojeće povjerljive i djeci prilagođene efikasne kanale za prijavljivanje slučajeva seksualnog iskorištavanja i zlostavljanja za djecu, njihove porodice i osoblje koje radi sa djecom, a paralelno raditi na pronalaženju stabilnih i trajnih budžetskih rješenja za ove usluge koje pružaju nevladine organizacije kroz podršku međunarodnih organizacija;*
- ▶ *Nastaviti napore da se unaprijedi i obezbijedi specijalizirana podrška za djecu koja su žrtve seksualnog iskorištavanja i zlostavljanja, uključujući psihološko savjetovanje, rehabilitaciju i pomoć u integraciji u društvo, poticanje sudova da iskoriste međuagencijsko rješenje za pribavljanje iskaza od djece, koje je prilagođeno djeci;*
- ▶ *Kako Savjetodavno tijelo države za seksualno iskorištavanje i zlostavljanje djece nije uspostavljeno, razmotriti druge koordinirajuće mehanizme koji bi efektivno koordinirali radnje koje se poduzimaju na svim nivoima vlasti radi zaštite djece od materijala koji sadrže seksualno zlostavljanje djece i drugih oblika seksualnog iskorištavanja i zlostavljanja;*

⁷⁷ <https://www.vladars.net/sr-SP-Cyrl/Vlada/Ministarstva/MZSZ/media/vijesti/Pages/djecija-zastita-vanredne-situacije.aspx>

- ▶ *Unaprijediti sistem prikupljanja i analize podataka o djeci žrtvama ove vrste nasilja kroz zvanične sisteme i istraživanja.*

ŠTETNE PRAKSE

Komiteet poziva državu članicu da u saradnji sa organizacijama civilnog društva i vođama romskih zajednica poveća svijest o štetnim posljedicama koje dječiji brak ostavlja na djecu, naročito u romskoj populaciji.

Organizacije civilnog društva koje se bave djecom, u izvještajnom periodu su imale aktivnosti koje su se ticale podizanja svijesti o štetnim posljedicama koje dječiji brak ima na djecu. Najveći broj dječijih brakova je zabilježen u romskoj populaciji, a tačan broj nije poznat, i ovaj fenomen često uključuje i elemente trgovine ljudima, te se može suditi samo na osnovu prijavljenih i otkrivenih slučajeva. Zakonska regulativa za ovo područje je usklađena sa standardima dječijih prava, ali organizacije koje se bave ovim pitanjem procjenjuju da je broj dječijih brakova veći od broja prijavljenih slučajeva u kojima su institucije mogle da reaguju. U medijima smo mogli da saznamo da je krajem 2019. godine, u Bijeljini, zabilježen veći broj dječijih brakova, a ova zajednica ima i najbrojniju populaciju Roma u Republici Srpskoj⁷⁸ (navodi se da su zabilježena četiri dječija braka u romskoj populaciji, po prijavljenim slučajevima, a najmlađa djevojčica žrtva je imala samo 12 godina).

Iz Udruženja “Otaharin” koje djeluju na području Bijeljine ovu situaciju su objasnili time da je povećana senzibilnost zajednice za prijavljivanje ovih slučajeva, što povećava i zaštitu djece. Oni su u skorijim izvještajima naveli i da bilježe pet do šest slučajeva godišnje, pretežno djevojčica, ali nekad i dječaka koji su mlađi od 16 godina.⁷⁹ Protiv prinudnih dječijih brakova kampanju “Nije njen izbor – djevojčice nisu roba” sprovela je i Fondacija “Lara” iz Bijeljine.

Manje od 1% adolescentica u općoj populaciji stupa u brak prije navršene petnaeste godine života. Među Romkinjama, čak 48% udanih žena stupile su u brak prije navršene 15 godine, dok je čak 45% njih to učinilo nakon navršenih 16 godina, a prije punoljetstva.⁸⁰ U porastu je broj maloljetničkih trudnoća i poroda. Prema podacima Agencije za statistiku BiH, u 2020. godini registrovana su 372 maloljetnička poroda, a u 2021. godini 386 (1,42% u odnosu na ukupan broj poroda). Najmlađa majka imala je samo 13 godina. Maloljetne trudnice često ne obavljaju redovne kontrole budući da se takve trudnoće u nemalom broju slučajeva kriju od okoline. Trudnica starija od 16 godina može i sama podnijeti zahtjev za prekid trudnoće, dok za trudnice ispod 16 godina takav zahtjev podnosi roditelj odnosno staratelj.⁸¹ U BiH samo jedna zdravstvena ustanova (Zeničko-dobojski kanton) poštuje Zakon o uvjetima i postupku za prekid trudnoće i participira i u slučajevima kada žena želi izvršiti abortus iz nemedicinskih razloga, uključujući i

⁷⁸ <https://radiosarajevo.ba/metromahala teme/ekspanzija-djecijih-brakova-u-bijeljini-najmlada-zrtva-se-udala-sa-12-godina/361468>

⁷⁹ <https://www.otisak.ba/djeciji-brakovi-u-bosni-i-hercegovini-tema-o-kojoj-se-suti-najmlada-djevojčica-imala-je-12-godina/>

⁸⁰ Istraživanje o maloljetničkim brakovima u romskim zajednicama, Udruženje žena Romkinja “Bolja budućnost”, Tuzla, 2021.

⁸¹ Zakon o uslovima i postupku za prekid trudnoće u Republici Srpskoj i u Federaciji BiH

kada se radi o maloljetnicama. U jednom od najmnogoljudnijih kantona (Tuzlanskom kantonu) od ukupnog broja izvršenih pobačaja, čak u 46,55% slučajeva odnosilo se na namjerni prekid maloljetničke trudnoće.⁸² U 2021. godini nije zabilježen nijedan slučaj da su zdravstvene ustanove pružile savjetodavno-terapeutske usluge adolescenticama prije i poslije pobačaja.⁸³

U kontekstu nasilja nad djecom i štetnih praksi, ističemo da su majke romske djece, učesnice dvije fokus grupe koje su provedene za potrebe izrade ovog izvještaja, navele da *primjećuju poboljšanje* kada je u pitanju odnos njihovih muževa prema njihovoj djeci u smislu zanemarivanja i zlostavljanja djece na različite načine. Majke navode da su očevi više upoznati sa sankcijama koje proizilaze kada dolazi do kršenja dječijih prava, posebno kada govorimo o štetnom i prislinom radu djecu.

ZAKLJUČAK I PREPORUKA

- ▶ Potrebno je jačati kapacitete udruženja koja rade sa romskom populacijom kako bi nastavili da u saradnji sa svim zainteresovanim institucijama i akterima, kao i vođama romskih zajednica povećavaju svijest o štetnim posljedicama koje dječiji brak ostavlja na djecu, naročito u romskoj populaciji.

LINIJA ZA POMOĆ

Komiteta preporučuje državi članici da osigura besplatnu 24-satnu liniju za pomoć dostupnu svojoj djeci u državi članici, da obezbijedi potrebne kadrovske, finansijske i tehničke resurse za njen efikasan rad i da širi svijest o tome kako djeca mogu pristupiti liniji za pomoć.

Jedina SOS linija u BiH koja je namijenjena djeci koja se suočavaju sa nasiljem je “Plavi telefon”, koju vodi Udruženje “Nova generacija” iz Banje Luke, i ova linija iz godine u godinu bilježi sve veći broj poziva. Po najnovijim podacima⁸⁴, u 2022. godini, do novembra mjeseca, putem “Plavog telefona” zaprimljeno je ukupno 12.523 poziva, 1.660 upita putem elektronskog savjetovanja (mogućnost korištenja chat opcija), što je rezultovalo i sa 24 prijave sumnji na nasilje. Prema navodima koordinatora “Plavog telefona”, najčešći razlozi zbog kojih su se djeca i mladi obraćali su problemi sa mentalnim zdravljem, strah i anksioznost, depresivnost, usamljenost, suicidalne misli i samopovređivanje. Pored tema iz oblasti mentalnog zdravlja, česta tema razgovora bili su i nasilje i zlostavljanje, pri čemu je najzastupljenije fizičko i emocionalno nasilje kao i nasilje putem interneta. Korisnici se javljaju i kako bi razgovarali o problemima u vezi sa školom/fakultetom, zatim o vršnjačkim

⁸² <https://tip.ba/2019/10/18/porast-maloljetnickih-trudnoca-goruci-problem-u-tk/>

⁸³ Ženski marš, Žene u BiH nemaju psihološku pomoć nakon abortusa, dostupno na: <https://zenskimars.com>

⁸⁴ <https://www.mreza-mira.net/vijesti/intervju/plavi-telefon-mladi-sve-vise-prijavlju-nasilje-putem-interneta-pet-puta-vise-nego-prije-dvije-godine/>

odnosima i temama kao što su partnerski odnosi i problemi sa prijateljima, te porodičnim odnosima i komunikaciji sa roditeljima.

Posebno se naglašava i da je u posljednje dvije godine došlo do porasta slučajeva nasilja putem interneta odnosno broj javljanja na ovu temu, koji je pet puta veći u odnosu na period prije dvije godine, a od ukupnog broja svih prijava sumnji na nasilje u posljednje dvije godine, oko 28 % se odnosi na *cyber* nasilje.

U periodu pandemije ovaj broj je imao posebno važnu funkciju, jer je stavljen u funkciju pružanja psihološke podrške svima kojima je ona trebala u BiH, a kao rezultat saradnje Udruženja “Nova generacija”, Društva psihologa RS-a i Ministarstva zdravlja i socijalne zaštite RS-a. Kroz pozive na broj korisnici su mogli dobiti i usluge psihoterapeuta, koji su volonterski organizovali pružanje ove usluge. U 2021. godini ova aktivnost je bila podržana kroz projekat “Klikom do podrške” koji se realizuje uz finansijsku pomoć Evropske unije, a pod koordinacijom IRIS mreže, jedine regionalne mreže koja okuplja pružaoce socijalnih usluga u jugoistočnoj Evropi.

Iz Udruženja “Nova generacija” također je objavljeno da se broj savjetodavnih razgovora o mentalnom zdravlju u 2021. godini povećao za čak pet puta, dok se broj razgovora na temu nasilja na internetu i elektronske zloupotrebe povećao čak osam puta u odnosu na period prije pandemije.⁸⁵

Trenutno se ova usluga Udruženja “Nova generacija” pruža uz pomoć UNICEF-a kroz Program za ublažavanje posljedica pandemije COVID-19 na živote djece i porodica iz Zapadnog Balkana i Turske, koji je dio paketa pomoći Evropske unije u odgovoru na COVID-19. **Ova izuzetno važna linija za pomoć djeci u BiH, nakon višegodišnjih zagovaračkih napora, još uvijek nije podržana finansijski ni sa jednog nivoa javnih budžeta u BiH, a pozivi su besplatni zahvaljujući podršci kompanije Mtel. Izuzetna važnost ove linije, koja je prisutna od 2013. godine i činjenica da je ona poznata javnosti, potvrdila se i tokom krize u kojoj je bila iskorištena kao kanal komunikacije sa ljudima u potrebi za psihološkom intervencijom.**

U BiH je aktivna i linija za podršku i prijavljivanje neprimjerenih sadržaja na internetu, pri organizaciji MFS-EMMAUS, i ona je aktivna utorkom i četvrtkom po četiri sata, dok se prijave elektronskim putem mogu poslati uvijek putem web stranice www.sigurnodijete.ba. Rad ovih linija, a posebno “Plavog telefona” praćen je redovnim i čestim promotivnim kampanjama.

Gender centar FBiH je u okviru kampanje “Bolje ‘vako”, štampao promotivne letke s podacima o vrstama nasilja u porodici, institucijama i nevladinim organizacijama koje postupaju u slučajevima nasilja u porodici, te pozivnim brojevima na koje se žrtve nasilja u porodici mogu obratiti. Na letcima je štampao jedinstveni broj SOS telefona 1265 za FBiH na Brajevom pismu, kako bi se kampanjom obuhvatile slijepice i slabovidne osobe. Pozivom na broj 1265 SOS telefona, koji je besplatan i dostupan 24 sata, žrtve nasilja u porodici mogu se obratiti za pomoć i podršku.

GCFBiH je promotivne letke distribuirao Federalnom ministarstvu rada i socijalne politike, Biblioteci za slijepice i slabovidna lica u BiH i kantonalnim udruženjima slijepih i slabovidnih lica, te na svim konferencijama, okruglim stolovima, seminarima, radionicama i radnim grupama organizovanim na temu rodno zasnovanog nasilja i nasilja u porodici. Shodno tome, može se tvrditi da je određeni procenat osoba sa invaliditetom informiran putem

⁸⁵ <https://mojasrpska.info/novost/nikad-veci-broj-poziva-plavi-telefon-u-2021-godini-zazvonio-vise-od-10000-puta-146416/146416>

promotivnih letaka koji su distribuirani ciljanim grupama, kao i svim akterima u prevenciji i borbi protiv nasilja u porodici. U okviru kampanje štampani su i distribuirani cekeri sa SOS 1265 znakom.

ZAKLJUČAK I PREPORUKA

U BiH država još u svojim budžetima nije prepoznala SOS linije za djecu, iako su one aktivne, a u periodu pandemije “Plavi telefon” je postao i resurs za sve ljude u stanju potrebe za psihološkom podrškom. U izvještajnom periodu ova savjetodavna linija je unaprijedila svoj rad uvođenjem elektronskog četa za podršku djeci i prijavljivanje nasilja, i svake godine bilježi povećan broj poziva djece.

- ▶ Ova preporuka nije realizovana i potrebno je hitno pronalaženje budžetskih rješenja za podršku udruženjima koja obezbjeđuju ove usluge, kako bi nastavili da pružaju kvalitetnu savjetodavnu podršku djeci u situacijama nasilja, bez sredstava koja obezbjeđuju međunarodne organizacije, što je trenutno slučaj.

V

POGLAVLJE

OSNOVNA ZDRAVSTVENA ZAŠTITA I DOBROBIT

Komiteo preporučuje državi članici da izdvoji dovoljne kadrovske i finansijske resurse potrebne za puno provođenje politika i programa koji imaju za cilj obezbjeđenje kvalitetnih zdravstvenih usluga u ranom djetinjstvu za svu djecu u državi članici, proširi svijest o važnosti vakcinacije i vodi računa da su zdravstveni radnici i osoblje obučeni za rad sa djecom i uspostavljanje svrsishodne komunikacije sa njihovim roditeljima i porodicom, redovno prati i procjenjuje efektivnost politika i programa vezanih za ishranu djece, uključujući programe škola/vrtića prijatelja zdrave ishrane, uz posvećivanje posebne pažnje romskoj djeci, promovira optimalno dojenje, periodično ocjenjuje akreditovane bolnice prijatelje djece, uskladi propise sa Međunarodnim kodeksom o reklamiranju zamjena za majčino mlijeko i službeno prati njegovu primjenu. Potrebno je nastaviti sa procesom akreditacije bolnica prijatelja beba, kao i relicenciranjem postojećih, i u potpunosti implementirati Međunarodni kodeks marketinga zamjene za majčino mlijeko te razviti nacionalni program za promociju i podršku dojenju kroz sveobuhvatne javne kampanje.

ZDRAVLJE I ZDRAVSTVENE USLUGE

Sva djeca u BiH nemaju pravo na obavezno zdravstveno osiguranje. Prema važećim entitetskim propisima⁸⁶ dijete osiguranik ima prava iz zdravstvenog osiguranja od rođenja do polaska u školu kao i djeca za vrijeme redovnog školovanja u osnovnim i srednjim školama odnosno studiranja do navršene 26 godine života, ako je na redovnom školovanju, bez obzira na status njegovih roditelja. Takvo zakonsko rješenje dovodi u pitanje ostvarivanja prava za djecu od šest do 15 godina koja ne pohađaju obrazovanje odnosno za djecu 15 do 18 godina starosti koja ne nastavljaju dalje školovanje.

Ombudsman za djecu RS u svojim godišnjim izvještajima, u kontinuitetu, ukazuje vlastima u RS-u na ovaj problem i insistira na izmjenama Zakona kojim bi se osigurala zdravstvena zaštita, pod istim uslovima, za svu djecu do 18 godina starosti.⁸⁷ Narodna Skupština RS-a je u vrijeme pisanja ovog izvještaja usvojila Zakon o obaveznom zdravstvenom osiguranju kojim su značajno proširena prava pacijenata i unaprijeđena oblast obaveznog zdravstvenog osiguranja djece. Prema novom Zakonu sva djeca do 18 godina imaju

⁸⁶ Zakon o zdravstvenom osiguranju RS ("Službeni glasnik Republike Srpske", broj: 18/99, 51/01, 70/01, 51/03, 57/03, 17/08, 1/09, 106/09, 110/16, član 16.), Zakon o zdravstvenom osiguranju FBiH ("Službene novine FBiH" broj: 30/97, 7/02, 70/08, 48/11, 36/18)

⁸⁷ Godišnji izvještaj Ombudsmana za djecu RS za 2018. , Godišnji izvještaj Ombudsmana za djecu RS za 2019. , Godišnji izvještaj Ombudsmana za djecu RS za 2020.

pravo na obavezno zdravstveno osiguranje i oslobođena su plaćanja participacije za zdravstvenu zaštitu što je značajan pomak u odnosu na prethodna zakonska rješenja kada je to pravo bilo ograničeno samo na djecu do 15 godina. Također, roditelji djece do 15 godina će uz odgovarajuće medicinske indikacije moći biti u pratnji djeteta koje se nalazi na bolničkom liječenju, dok je prema ranijem zakonu starosna granica djeteta bila šest godina. Proširena su prava djece do 18 godina iz oblasti stomatološke zdravstvene zaštite i sada su pokretni ortodonski aparati dostupni djeci do 18 godina a utvrđen je i širi obim prava prema djeci oboljeloj od rijetkih bolesti. Sa novim zakonom parovima koji žele potomstvo omogućeno je da nakon dva neuspjela pokušaja vantjelesne oplodnje u RS-u, ukoliko žele, treći pokušaj urade negdje izvan RS-a, dok je trudnicama kod kojih postoje medicinske indikacije dato pravo na neinvazivni prenatalni test.

Na problem uskraćivanja prava na obavezno zdravstveno osiguranje u FBiH za djecu od uzrasta od šest do 15 godina koja nemaju status redovnog učenika već godinama ukazuje Udruženje "Zemlja djece u BiH", koje je putem potpredsjednika Federacije BiH iniciralo i podnošenje zahtjeva za ocjenom ustavnosti člana 19 Zakona o zdravstvenom osiguranju FBiH pred Ustavnim sudom FBiH. U svojoj Presudi broj: U-61/17 od 15. 10. 2019. godine, Ustavni sud navodi da su osiguranici sva djeca od rođenja do navršene 18 godine života i sa žaljenjem prihvata činjenicu da postoje problemi u oblasti zdravstvenog osiguranja djece u Tuzlanskom kantonu, gdje je sa izmjenama kantonalnog zakona 46 djece koja ne pohađaju školu izgubilo status osiguranog lica i ostalo uskraćeno za pružanje zdravstvene zaštite. Radi se o djeci koja su zbog zanemarivanja, nasilja, hroničnih oboljenja i kao žrtve trgovine ljudima bila izvan obrazovnog sistema. Po mišljenju Ustavnog suda Federacije tumačenje osporene federalne norme: rečenično, ciljano i logičko je takvo da sva djeca, "od rođenja", dakle, dok god su u statusu djeteta (18 godina života po Konvenciji) imaju pravo na zdravstveno osiguranje. Dodatnim tekstom ne osporava se, niti ograničava pravo na zdravstveno osiguranje djece. Dakle, u ovom slučaju, po stavu Ustavnog suda Federacije, osporeni dio člana 19, tačka 13a. Zakona ne umanjuje pravo djeteta od rođenja do 18 godine života na zdravstvenu zaštitu, nego primjena i različito tumačenje od strane kantona u FBiH. Do sada, samo tri od deset kantona pristupilo je usklađivanju kantonalnih zakona o socijalnoj zaštiti kojima se tretira pravo djece na obavezno zdravstveno osiguranje kao socijalnih kategorija sa presudom Ustavnog suda.

Značajna ograničenja postoje u FBiH u pogledu ostvarivanja prava djeteta na pratnju roditelja za vrijeme njegove hospitalizacije. Samo djeca do jedne godine starosti odnosno dok doje ima pravo da borave sa djetetom dok boravi u bolnici. Za stariju djecu usluga boravka roditelja za djecom u bolnici, po odobrenju ljekara, plaća se u iznosima od 20 do 30 KM po danu, ovisno od propisa kantona.

Zakonima o zdravstvenom osiguranju utvrđeno je da osigurano lice ima pravo na osnovni paket zdravstvene zaštite, bez obzira na njene prihode i dostupne resurse, ali taj paket još uvijek nije definisan. Značajan broj djece u BiH ne dobija adekvatnu zdravstvenu zaštitu, što dovodi do zastoja i poteškoća u razvoju i ozbiljnih bolesti. Pored toga, nejednakosti u ostvarivanju prava na zdravlje i dalje utiču na stopu mortaliteta novorođenčadi i djece mlade od pet godina. BiH se i dalje suočava sa brojnim izazovima kada je riječ o ranom otkrivanju poteškoća u razvoju i adekvatnim intervencijama.

Vlada Federacije Bosne i Hercegovine usvojila je novi *Strateški plan za unapređenje ranog rasta i razvoja djece u Federaciji BiH 2020–2025. godine*, na svojoj 242. sjednici, održanoj 05. 11. 2020. godine, u Sarajevu, te zadužila Federalno ministarstvo obrazovanja i nauke da, u saradnji sa federalnim ministarstvima zdravstva, Ministarstvom rada i socijalne politike te

Ministarstvom finansija, kao i Zavodom za javno zdravstvo Federacije Bosne i Hercegovine i UNICEF-om BiH, koordinira realizacijom aktivnosti koje su u njemu planirane. Prioritetni pravci djelovanja u novom strateškom planu definirani su na osnovu analize trenutnog stanja u oblasti ranog rasta i razvoja, te pravaca prioriternog djelovanja, a u okviru pet komponenti poticajne brige neophodne za ostvarenje punog potencijala djeteta. To su dobro zdravlje, adekvatna ishrana, odgovorna njega, prilike za rano učenje i sigurnost. Na toj osnovi su u Strateškom planu postavljeni i strateški i operativni ciljevi, programi i aktivnosti. To su unapređenje zdravlja budućih roditelja, trudnica, novorođenčadi i djece, ishrane djece, trudnica i dojilja, jačanje porodice kroz aktivnosti odgovornog i zdravog roditeljstva u ranom rastu i razvoju, unapređenje mogućnosti za rano učenje djece, te omogućavanje sigurnog i kvalitetnog okruženja za njihov pravilan rast i razvoj u Federaciji BiH.

Vlada RS je razmatrala Nacrt strategije unapređivanja i razvoja podrške porodicama u RS-u za period 2015–2020. godina (42. sjednica održana 01. 10. 2015. godine), kao i za period 2019–2023. godina (29. sjednica održana 18. 07. 2019. godine), međutim nijedan od ovih nacrti nije došao do faze prijedloga.

Početak decembra mjeseca 2021. u Sarajevu je održana konferencija o unapređenju ranog rasta i razvoja djece u Federaciji BiH – Postignuća, izazovi i perspektive. Dvodnevni naučni skup organizovao je UNICEF, uz finansijsku podršku Austrijske razvojne agencije, a u saradnji s federalnim ministarstvima obrazovanja i nauke, zdravstva, te rada i socijalne politike. Predstavljene su "Politike strateških dokumenata vezanih za unapređenje ranog rasta i razvoja djece u FBiH", kao i pregled aktivnosti resornih federalnih ministarstva u oblasti ranog rasta i razvoja djece, a u kontekstu ispunjenja strateških ciljeva. Također, na Konferenciji su predstavljene dobre prakse i iskustava, odnosno izazovi i potencijalni rizici iz perspektive stručnjaka koji pružaju usluge djeci i porodicama, te pregled naučnih dostignuća u BiH i svijetu u oblasti ranog rasta i razvoja.

Servisi za rani rast i razvoj, uključujući ranu identifikaciju smetnji u razvoju i ranu intervenciju, nisu u potpunosti institucionalizirani u BiH. Značajan pomak se desio u FBiH kada su 2018. godini revidirani standardi i norme za usluge zdravstvene zaštite kako bi se integrirani rani rast i razvoj uključio u paket primarne zdravstvene zaštite, promovirajući univerzalni obuhvat i uvođenje rane intervencije u zdravstveni sektor. Besplatan pristup uslugama za rani rast i razvoj i ranu intervenciju za svu djecu u Federaciji BiH osiguran je finansiranjem kroz deset kantonalnih zavoda za zdravstveno osiguranje. U RS-u je bio na snazi multiresorni Program za rani rast i razvoj djece u Republici Srpskoj 2016–2020. kojim su definisani programi i uključena obaveza zajedničkog unapređenja ranog rasta i razvoja sa posebnim fokusom na marginalizirane grupe. Program se provodio na svim nivoima sa fokusom na zdravlje i obrazovanje. Krajem novembra 2022. godine predstavljen je i Program za rani rast i razvoj za period 2022–2028, a program je izradilo Ministarstvo zdravlja i socijalne zaštite Republike Srpske, uz podršku UNICEF-a i Delegacije EU u BiH. Prioriteti programa su planiranje porodice, zdrava trudnoća, zdrav porođaj, razvoj djeteta u prve tri godine, te predškolsko i školsko obrazovanje.

Pandemija i uvođenje "policijskog sata" su imali negativne posljedice po mentalno zdravlje djece. Problemi mentalnog zdravlja djece su povećani zbog anksioznosti, izolovanosti, neizvjesnosti i zatvorenosti često u nesigurnom okruženju. U aprilu 2020. godine, Ustavni sud je utvrdio da su mjere uvedene u Federaciji BiH o zabrani kretanja za osobe mlađe od 18 i starije od 65 godina neproporcionalne i striktno vremenski ograničene. Ograničeno ili potpuno odsustvo vremena koje provode vani i u interakciji sa vršnjacima je predstavljalo

dodatno psihološko opterećenje za djecu. Pristup uslugama mentalnog i fizičkog zdravlja bili su ograničeni zbog rizika od infekcije i uzdržavanja roditelja da djecu vode u bolnice. Posjete dječijim bolnicama su opale zbog uvođenja mjere zabrane posjeta. Zabilježeno je značajno smanjenje broja djece koja su koristila usluge primarne zdravstvene zaštite i hitne pomoći, kao i značajno smanjenje prijave socijalnim službama što ukazuje na to da mnoga djeca nisu dobila potrebnu pomoć i zaštitu. Djeca koja boluju od rijetkih i teških bolesti nisu dobila potrebne lijekove jer su se oni mogli nabaviti samo u inostranstvu. Ombudsman za djecu Republike Srpske je u 2020. godini zaprimio više prijava žalbi kojima je ukazana povreda prava djeteta zbog nemogućnosti da za vrijeme hospitalizacije u Univerzitetskom kliničkom centru Banja Luka, tokom trajanja COVID-19, dijete ima pratnju roditelja/staratelja. U tom kontekstu Ministarstvu zdravlja i socijalne zaštite Republike Srpske predloženo je preduzimanje potrebnih mjera za sprečavanje postupanja koja ugrožavaju prava i interese djece na zdravstvenu zaštitu, na način da poštujući propisane epidemiološke mjere osiguraju ostvarivanje prava djece na pratnju roditelja/staratelja prilikom hospitalizacije.⁸⁸

VAKCINACIJA

Imunizacija djece se sprovodi u skladu sa kalendarom imunizacije koji je definisan u okviru Instrukcije za imunizaciju Programa mjera za sprečavanje i suzbijanje, eliminaciju i eradikaciju zaraznih bolesti. Program mjera sa Instrukcijom za imunizaciju objavljuje se za svaku kalendarsku godinu.⁸⁹ Obuhvati dječijim vakcinama u Bosni i Hercegovini opadaju godinama, a pandemija COVID-19 je doprinijela tom trendu. Najveći pad je zabilježen kod vakcine protiv morbila, zaušnjaka i rubeola (MMR). BiH je jedna od samo tri države u Evropi sa visokim rizikom za epidemiju poliomijelitisa zbog niske stope obuhvata imunizacijom. Nedovoljno znanje i informisanost roditelja o važnosti vakcinacije, kao i vanjski uticaji kao što su jaki antivakcinalni pokret, nepovoljni stavovi i prakse i među roditeljima i među zdravstvenim radnicima, te djelomično zbog nedovoljnih programa edukacije zdravstvenih radnika, najveći su uzroci drastičnog pada broja vakcinisane djece.⁹⁰

U BiH čak 32% sve djece nije u potpunosti imunizirano.⁹¹ Gotovo polovina djece u FBiH i trećina u RS nije vakcinisana prvom dozom MMR vakcine. Pokrivenost u Republici Srpskoj MRP/MMR vakcinom u 2021. godini iznosila je 71,2% prvom i 80,3% drugom dozom, dok je obuhvat petovalentnom vakcinom (protiv difterije, tetanusa, velikog kašlja, inaktivna protiv polia i protiv hemofilusa B) za istu godinu 94,2% prvom, 92,4% trećom i 72,4% sa revakcinacijom. U Federaciji su obuhvati za prvu i drugu dozu MRP vakcine poražavajući i u periodu 2020–2021. iznose tek 55,1%. Za prvu dozu petovalentne vakcine DTaP-IPV-HiB u istom periodu obuhvat iznosi prilično visokih 80,3%, ali za treću dozu ove vakcine obuhvat iznosi samo 66,5%.⁹² Podaci su posebno zabrinjavajući kod Roma gdje rezultati

⁸⁸ Ombudsman za djecu RS, Preporuka – Pravo djeteta na pratnju roditelja/staratelja prilikom bolničkog liječenja, broj: 711-39-8-ПЖ-7/20 od 15. 10. 2020. godine

⁸⁹ <https://www.phi.rs.ba/pdf/sadrzaj/Kalendar%20vakcinacije,%202020.pdf>

⁹⁰ Jasmina Brkić-Džambuč, Zavod za javno zdravstvo TK

⁹¹ Stanje dječijih prava u BiH, UNICEF, 2021.

⁹² BiH: Redovna vakcinacija djece u opadanju (voanews.com)

nekih istraživanja pokazuju da čak 98% romske djece nije vakcinisano ili je sa neurednim vakcinalnim statusom. Angažovanje educiranih romskih medijatora koji kroz posjete, od vrata do vrata, informišu i educiraju romske roditelje o pitanjima imunizacije i boljeg razumijevanja rodniha pitanja, primjer su dobre prakse na povećanju stepena obuhvata imunizacije romske populacije.⁹³ Tako je u okviru projekta "Imunizacija za svako dijete u BiH", podržanog od UNICEF-a, na području četiri kantona (ZDK, KS, TK i SBK) angažovano ukupno 16 romskih medijatora koji su educirani za rad na terenu i pomoć zajednici oko procedura redovnog i retroaktivnog vakcinisanja djece. Nedostatak ovog modela je što je projekat i vremenski ograničen odnosno, nije održiv i institucionalizovan.

Epidemije morbila u državi su česta pojava. U 2019. godini FBiH se suočila sa najvećom epidemijom morbila poslije rata. Registrovano je 1.300 slučajeva, 200 djece je hospitalizirano zbog teških simptoma dok su dvije bebe zbog komplikacija preminule. Najveći broj oboljelih su bile nevakcinisane ili nepotpuno vakcinisane osobe. U 125 slučajeva bile su bebe ispod 12 mjeseci starosti i 472 djece uzrasta od jedne od četiri godine. Nedostaje znanje među pružiocima usluga u pogledu posljedica u slučaju da se ne slijedi striktni kalendar i smjernice SZO o redovnoj imunizaciji. Nedovoljno je znanje roditelja o prednostima imunizacije. U periodu od 2019. do 2021. godine u Kantonu Sarajevo evidentirano je ukupno 568 prekršajnih naloga protiv roditelja čija djeca nisu vakcinisana. Čak više od polovine ovih roditelja odlučilo se da radije plati novčanu kaznu nego da vakciniše dijete.⁹⁴ Novčane kazne za roditelje koji odbijaju da vakcinišu dijete iz Programa sistemske vakcinacije su vrlo niske i kreću se od 100 do 1.000 KM u RS-u, odnosno do 100 do 2.000 KM u FBiH.⁹⁵ Inspektorat Republike Srpske prijavio je nadležnim organima, a oni su pokrenuli određen broj postupaka pred nadležnim sudovima protiv roditelja koji su odbijali da vakcinišu djecu.

Pozitivan primjer zabilježen je u Bosansko-podrinjskom kantonu gdje je Zavod za javno zdravstvo BPK, u saradnji sa tri doma zdravlja i uz podršku UNICEF-a BiH kroz Program EU i UNICEF-a za ublažavanje efekata pandemije COVID-19 na živote djece i porodica na zapadnom Balkanu i u Turskoj, na početku 2021. godine uradio reviziju svih zdravstvenih kartona djece iz domova zdravlja Goražde, Ustikolina i Prača, za godišta od 2014. do 2020., evidentirao sve roditelje koji su propustili dovesti dijete na neku od obaveznih vakcina, potom ih kroz direktnu komunikaciju telefonski kontaktirali i pozvali da se jave svojim pedijatrima, a u domovima zdravlja su dobili sve potrebne informacije o imunizaciji i termine na vakcinalnom punktu. Oko 80% roditelja se odazvalo ovom pozivu.

Tokom 2021. godine UNICEF u BiH je provodio kampanju podizanja svijesti o redovnoj imunizaciji djece sa serijom intervjuva u kojima neki od najuglednijih pedijatara iz cijele BiH odgovarali na najčešća pitanja roditelja o redovnoj imunizaciji djece. Ovi sadržaji bili su dostupni na društvenim mrežama pod hashtagom #VakcineDjeluju, na javnim RTV servisima. Slične aktivnosti na ovu temu nisu bile organizovane od strane bosanskohercegovačkih vlasti. U okviru obilježavanja Evropske sedmice vakcinisanja od 24. do 30. aprila 2019. godine, JZU Institut za javno zdravstvo RS-a organizovao je radionice za zdravstvene radnike iz oblasti neposredne komunikacije kako bi zdravstveni radnici stekli, vrednovali, i dosljedno koristili znanja, vještine i stavove koji su neophodni za djelotvornu komunikaciju sa roditeljima, starateljima i zajednicama na temu imunizacije djece. Pored ovih radionica, organizovane su i promotivne aktivnosti koje uključuju

⁹³ <https://vakcine.ba/novosti/imunizacija-u-romskoj-zajednici-problemi-i-izazovi/>

⁹⁴ Obaveza koja spašava: Zbog slabe vakcinacije zaraze prijete djeci u BiH (slobodnaevropa.org)

⁹⁵ <https://www.slobodnaevropa.org/a/bih-vakcine-mmr-imunizacija/32077066.html>

promociju imunizacije kroz saradnju sa medijima, distribuciju zdravstveno-vaspitanog materijala i druge aktivnosti. Ove aktivnosti su u skladu sa preporukom Ombudsmena za djecu Ministarstvu zdravlja i socijalne zaštite.⁹⁶

Uz podršku UNICEF-a, Zavod za javno zdravstvo FBiH i Institut za javno zdravstvo RS-a kreirali su mobilnu aplikaciju "Moj kalendar imunizacije"⁹⁷ koja je namijenjena roditeljima djece kako bi im olakšala snalaženje u rasporedu imunizacije djeteta. Osim kalendara imunizacije, u aplikaciji se mogu naći podaci o vakcinama, bolestima od kojih vakcine štite kao i najnovije naučne informacije o imunizaciji. Aplikacija je u potpunosti personalizirana. Kada se unese ime i prezime djeteta, datum rođenja i adresa stanovanja, aplikacija ponudi opciju doma zdravlja kojem dijete pripada, te listu vakcina koje dijete treba primiti i u kojem periodu.

Pandemija koronavirusa uticala je na proces redovne imunizacije djece u BiH. Povećan broj oboljelih, prisutan strah kod građana u vezi sa posljedicama od ovog oboljenja, mjere ograničenog kretanja te pojačane mjere koje su podrazumijevale ograničen način rada zdravstvenih ustanova uzrokovale su manju provakcinisanost. Nedostatak mobilnih timova za sprovođenje imunizacije djece posebno je pogodilo djecu iz udaljenih ruralnih naselja, uključujući i marginalizirana romska naselja. U 2020. godini, u jednom vremenskom periodu, u pojedinim kantonima bio je obustavljen program vakcinacije u FBiH, osim u porodilištima.

ISHRANA DJECE

Bosna i Hercegovina se, prema podacima Svjetske zdravstvene organizacije, nalazi na šestom mjestu u svijetu a na drugom mjestu po broju osoba s prekomjernom težinom i gojaznih osoba u Evropi, i to u dvije starosne grupe: uzrasta od nula do pet godina, te starosti od 25 do 65 godina.

Ishrana djece u vaspitno-obrazovnim institucijama u RS-u definisana je samo u predškolskoj oblasti Zakonom o predškolskom vaspitanju i obrazovanju, odnosno Pravilnikom o uslovima i načinu ostvarivanja ishrane, njege, preventivno-zdravstvene zaštite djece u predškolskoj ustanovi, dok je pitanje ishrane djece osnovnoškolskog uzrasta potpuno zapostavljeno. Sa druge strane, donošenjem Pravilnika o ishrani u osnovnim i srednjim školama krajem 2018. godine, u KS-u napravljen je značajan iskorak u pravcu definisanja minimalnih standarda za kvalitet školskog obroka u školama i edukacije učenika o pravilnoj ishrani. U saradnji sa UNICEF-om, u nekoliko sarajevskih osnovnih škola pilotirana je inicijativa "Škole/vrtići prijatelji zdrave ishrane!", a obuhvatile su djecu prvih razreda. U drugim kantonima u FBiH nisu zabilježene slične aktivnosti.

Od 2014. godine, nadležna entiteska ministarstva u partnerstvu sa UNICEF-om realizuju Program pravilne prehrane u predškolskim ustanovama u BiH "Zdravo jedi, zdravo rasti". Do sada je u ovaj program u RS-u uključeno 17 javnih vrtića i četiri osnovne škole a u FBiH deset vrtića i dvije osnovne škole. Dvije predškolske ustanove u RS-u dobile su certifikat

⁹⁶ Preporuka broj: 59-33-1-PTS/18

⁹⁷ <https://play.google.com/store/apps/details?id=ba.qss.immunizationappandroid&gl=US&pli=1>

“predškolska ustanova prijatelj pravilne ishrane”.⁹⁸ Privatne predškolske ustanove nisu obuhvaćene ovim programom.

Najveći uzroci pretilosti kod školske djece su nezdrava ishrana i nedostatak fizičkog kretanja što je posebno karakteristično za djecu u urbanim sredinama.⁹⁹ Prema posljednjim zvaničnim podacima, svako četvrto dijete u BiH pati od prekomjerne težine.¹⁰⁰ Prema podacima entitetskog Ministarstva zdravstva RS-a, svako peto dijete ima problem sa neadekvatnom tjelesnom težinom.¹⁰¹

U KS-u više od 50% djece – učenika u osnovnim školama¹⁰² ima poremećaj u indeksu tjelesne mase, od čega je čak 10% pothranjeno a čak 40% je pretilo. U srednjim školama su nešto bolji rezultati i pokazuju da je oko 18% djece pretilo. Istraživanje je pokazalo da školska djeca vrlo slabo poznaju pravilne prehrane kod djece i roditelja.¹⁰³ Studija koja je provedena na području Mostara pokazala je da čak 44% osnovnoškolaca ima problem sa pretilošću od čega je kod njih 40% već razvijena neka od endokrinoloških bolesti.¹⁰⁴ Djeca koja su bila obuhvaćena studijom uglavnom se hrane brzom hranom, grickalicama i gaziranim pićima, dok istodobno previše vremena provode pred ekranima uz smanjen nivo tjelesne aktivnosti.

Istraživanje o prehrambenom okruženju u osnovnim školama na području KS-a pokazalo je da se organizirana podjela užina vrši u 97% ispitivanih škola, od čega se u 34,5% škola užine pripremaju unutar škole, dok u 65,5% škola užine u škole dostavljaju dobavljači. U školama u kojima užinu dostavljaju dobavljači, u čak 55,2 % škola glavni kriterij za odabir dobavljača je bila najpovoljnija cijena užine, dok je nutritivni sastav užina glavni kriterij za odabir dobavljača u samo 27,6% škola. U 93% škola užine se plaćaju, a da imovinsko stanje učenika utječe na ponudu užina u školi potvrdilo je 87% škola. To se odrazilo i na sadržaj i nutritivni kvalitet užina jer najčešće služeni sedmični meni u školama uključuje sendviče s paštetom, salamom i sirom (50%), potom slatka peciva (37%), pa pite i lisnata slana peciva (16%), zatim pice i kolače (15%), dok se od zdravih namirnica na meniju jedino našlo voće, na samom dnu liste, s udjelom od 3%.¹⁰⁵

Zbog mjera samoizolacije u periodu koronavirusa, smanjenog i ograničenog kretanja, te provođenja vremena pred ekranima, djeca su češće posezala za hranom i konzumirala više hrane nego što je uobičajeno. U uslovima kada su se izbjegavali izlasci iz kuće i rjeđe išlo u nabavku hrane, konzumirala se hrana dužeg roka trajanja, sa više šećera i masti, dok su svježije i zdravije namirnice bile djeci manje na raspolaganju. Sa zatvaranjem škola i prelaskom na online nastavu u Tuzlanskom kantonu ukinuta je i jedina podrška djeci iz siromašnih porodica u kontekstu sufinansiranja školske užine u iznosu od 1 KM po danu. Za mnogu djecu to je bio i jedini redovan i adekvatan prehrambeni obrok koji su imali.

⁹⁸ Program pravilne ishrane organizovan je pod pokroviteljstvom resornih ministarstava za pitanje obrazovanja, zdravstva, socijalne zaštite, javnih zavoda za zdravstvo, a uz finansijsku podršku UNICEF-a BiH. Osim analize kvaliteta hrane koja se koristi u vrtićima i školama, kroz program se vodi računa i o pravilnom psiho-fizičkom razvoju djeteta

⁹⁹ Amra Junuzović-Kaljić, pedijatričarka iz Sarajeva

¹⁰⁰ Amela Ivković-O'Rajli (O'Reilly), članica udruge nutricionista Irske i Velike Britanije

¹⁰¹ <https://www.bhrt.ba/pretilost-djece-u-bih>

¹⁰² Istraživanjem je obuhvaćeno 33.200 djece u osnovnim školama KS-a

¹⁰³ <https://www.vecernji.ba/vijesti/po-broju-pretile-djece-bih-je-druga-u-europi-a-sesta-u-svijetu-1153987> - www.vecernji.ba

¹⁰⁴ <https://www.klix.ba/lifestyle/zdravlje/pretilost-kod-djece-u-bih-goruci-problem-danasnjice/191016160>

¹⁰⁵ Zavod za javno zdravstvo FBiH, Zdravstveno stanje stanovništva i zdravstvena zaštita u Federaciji BiH 2019. godina

Koronavirus je uticao i na rad javnih kuhinja i usljed epidemioloških mjera i teritorijalne udaljenosti, većina romskih porodica nije imala pristup besplatnom obroku. Tokom epidemije koronavirusa mnoga romska naselja u BiH ostala su potpuno izolovana od svake vrste pomoći, a jedno od tih zajednica je i Modrički lug u Posavini, gdje se nalazi 55 romskih domaćinstava kojima nitko mjesecima nije došao i ponudio pomoć.¹⁰⁶ Socijalne mjere koje primjenjuju države, pa tako i BiH, odnose se uglavnom na ljude koji su izgubili formalni i redovni posao. Međutim, veliki broj romskih porodica sredstva za život obezbjeđuju kroz rad u neformalnom sektoru i stoga su prvi koji su ostali bez prihoda i nisu mogli obezbijediti osnovne životne namirnice. Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice BiH je u aprilu 2020. godine izradilo prijedlog Interventnih mjera pomoći najugroženijim kategorijama stanovnika u vrijeme pandemije COVID-19. Prema njihovoj procjeni, u 140 romskih naselja u kojima živi najmanje 3.200 domaćinstava neophodno je bilo osigurati do 280.000 KM, od čega 120.000 KM za sanitane aktivnosti i 160.000 KM za nabavku higijenskih i prehrambenih paketa.¹⁰⁷ Ipak, direktne mjere pomoći i potpore usmjerene na pripadnike romske nacionalne manjine zabilježene su samo kroz inicijative nevladinog sektora. Tako je iz programa **ROMACTED** u BiH sa prehrambenim i higijenskim paketima podržano oko 600 romskih porodica.

DOJENJE I BOLNICE PRIJATELJI BEBA

BiH ima vrlo nisku stopu isključivog dojenja (19%). Samo je 51,5% novorođene djece u FBiH prvi put dojeno u roku od jednog sata nakon rođenja. Isključivo doji 15,1% djece ispod šest mjeseci, više djeca u ruralnim područjima (19,1%). Pretežno dojenje podrazumijeva da djeca uz majčino mlijeko dobivaju i druge tečnosti ili hranu: 42% djece u dobi ispod šest mjeseci je pretežno dojeno. I u romskoj populaciji praksa dojenja je nezadovoljavajuća (21,3%), a prate je i neodgovarajuća i nepravovremena nadohrana. U odnosu na prethodne godine bilježi se pad isključivog dojenja i kontinuiranog dojenja u dobi 12–15 mjeseci.¹⁰⁸ Nema dovoljne promocije i podrške za dojenje. Prepreke vezane za prehranu se nastavljaju i u kasnijem djetinjstvu pa preko 10% djece ima zastoj u rastu, pri čemu je ta stopa duplo viša među romskom djecom.¹⁰⁹

U početku pandemije COVID-19 zdravstveni radnici su imali površne i nedostatne informacije o laktaciji i dojenju SARS-CoV-2 pozitivnih majki. Majke su često neopravdano odvajane od svoje djece nakon porođaja i većina njih bila je nezadovoljna pruženom zaštitom, kako u porodilištima tako i u zajednici, što je u konačnici uticalo na smanjenje stope dojene djece.¹¹⁰ Svake godine, u prvoj sedmici oktobra, Zavod za javno zdravstvo Federacije BiH nizom aktivnosti obilježava Svjetsku sedmicu dojenja. U 2020. godini kampanja se provodila pod sloganom “Podržimo dojenje za zdraviju planetu” a u 2021. godini na temu “Zaštita dojenja – zajednička odgovornost”. Agresivno reklamiranje

¹⁰⁶ <https://www.dw.com/bs/romi-u-bih-zaboravljeni-i-u-vrijeme-koronavirusa/av-53292999>

¹⁰⁷ <http://www.mhrr.gov.ba/PDF/PRIJEDLOG%20MJERA.pdf>

¹⁰⁸ Zdravstveno stanje stanovništva i zdravstvena zaštita u FBiH u 2019. godini, Zavod za javno zdravstvo FBiH

¹⁰⁹ Situaciona analiza o položaju djece u BiH, UNICEF, mart 2020.

¹¹⁰ dr. Aida Filipović Hadžiomeračić iz Zavoda za javno zdravstvo FBiH

zamjenskog mlijeka i proizvoda za dopunsku ishranu koje sprovode privatne kompanije i dalje je učestalo prisutno. Nisu javno dostupni podaci o kršenju Kodeksa o reklamiranju zamjene za majčino mlijeko. Zdravstvene ustanove u pojedinim manjim općinama nemaju uopće pedijatra, dok u drugima pedijatar ordinira samo jednom sedmično, zbog čega u ovim lokalnim zajednicama potpuno izostaje ili je otežan pristup savjetodavnim uslugama majkama u vezi sa dojenjem.¹¹¹ U pet općina formirani su centri za podršku dojenju (Kaknju, Kalesiji, Gradačcu, Bihaću, Sanskom Mostu) koji djeluju kao integrirani dio postojećeg zdravstvenog sistema.¹¹² Centri su na usluzi svim majkama, koje prakticiraju dojenje, kao i trudnicama. Zahvaljujući aktivnostima neformalne inicijative “Dojenje je in” putem društvene mreže *Facebook* uspostavljena je grupa žena volontera za podršku i pomoći majkama u dojenju. Tokom 2021. godine 18 žena širom BiH stekle su certifikat “mame savjetnice”.

Korištenje pauze za dojenje je ograničeno i onemogućeno zbog udaljenosti mjesta rada i mjesta gdje boravi dijete, zbog prirode posla, nedostatka adekvatnog prijevoza.¹¹³ Ministarstva nemaju zakonsku obavezu da vode evidenciju o podacima i broju žena koje su koristile pravo na odsustvo s posla radi dojenja djeteta zbog čega izostaje nadzor nad korištenjem ovog prava.

Nedosljedna je primjena smjernica inicijative “bolnica – prijatelj beba”. Nadzori nad akreditovanim zdravstvenim ustanovama u BiH ne sprovode se redovno. Smrt mlade porodilje i njene bebe u akreditovanom porodilištu u Bihaću pokrenula je lavinu protesta porodilja širom zemlje. Kroz anketu “Sloboda rađanju!” prikupilo se 1.130 svjedočanstava žena sa traumatičnim porođajnim iskustvima. Stanje u porodilištu ocjenjuju kao katastrofalno, navodeći lošu higijenu (krvav krevet na kojem porodilje leže) i opremljenost (rascijepane spavačice, raspadnut dušek iz kojeg vire federi, izostanak sapuna, peškira, uložaka, pelena, neuslovni toaleti i tuševi bez tople vode), nedovoljno nutritivno hranjivih obroka, nedostatak sredstava za dezinfekciju rane i posuda za izmuzavanje mlijeka.¹¹⁴ Veliki broj porodilja doživjeo je i određene oblike verbalnog i fizičkog nasilja od strane ljekara a pojedine ljekarske intervencije su se poduzimale bez saglasnosti porodilje iako nisu bile hitnog karaktera. Prema svjedočenju porodilja svaka porodilja u prosjeku treba da izdvoji oko 70 eura kako bi počastila medicinsko osoblje u nastojanju da se spase traume i nehumanog odnosa medicinskog osoblja.¹¹⁵ Podatke o korupciji prikuplja Udruženje “BABY STEPS” iz Sarajeva. Rezultati istraživanja “Borba protiv korupcije u porodilištima”, koje je ovo Udruženje provelo sa porodiljima i medicinskim osobljem na uzorku od 2.713 ispitanika, pokazali su da korupcija nije izolovan slučaj, već normalizovana pojava u porodilištima u BiH. Oko 50% porodilja daju novčana sredstva/poklon pri porođaju od toga 36,2% ispitanica je dalo novac, 10,6% častilo je hranom, a 3,2% skupocjenim poklonom. 16,7% od ukupnog broj ispitanica je javno dalo novčana sredstva ili poklon, dok je 32,5% to radilo tajno. 29,4% ispitanica novac ili poklon je dalo ljekaru koji ih je primio, a 33,7% određenim medicinskim sestrama/babicama. Osim činjenice da porodilje i same nude novac i poklon zbog boljih uslova u porodilištu, 14,8% ispitanica je odgovorilo da je njima ili partneru neizravno

¹¹¹ <https://dns2.rtvbn.com/4009795/dom-zdravlja-ostao-bez-pedijatra-ko-ce-lijeciti-djecu>

¹¹² Centri su uspostavljeni u okviru projekta “Smanjenje rizika od katastrofa za održivi razvoj BiH” – edukacija zdravstvenih radnika o dojenju, uz podršku UNICEF-a i Švicarske agencije za razvoj i saradnju

¹¹³ <https://www.klix.ba/lifestyle/bebe/zakonsko-pravo-na-dojenje-na-radnom-mjestu-utopija-ili-nepoznanica-za-majke-u-bih/200615054>

¹¹⁴ <https://ba.n1info.com/vijesti/gorka-svjedocjenja-porodilja-porodilista-mjesto-straha-klanica-i-mrtvacnica/>

¹¹⁵ <https://depo.ba/clanak/236916/blijeda-dezorjentisana-oblivena-znojem-a-beba-je-vec-bila-mrtva-bh-porodilista-mjesto-straha-klanica-i-mrtvacnica>

tražen novac/mito za pružanje zdravstvene usluge.¹¹⁶ Udruženje je prema Federalnom ministarstvu zdravlja i Ministarstvu zdravstva i socijalne politike RS-a uputilo peticiju “Reci DA boljim i humanijim uslovima poroda i NE korupciji u porodilištima”, kojom apeliraju i zahtijevaju na uvođenje boljih mehanizama prijave, dokazivanja i sankcionisanja korupcije u porodilištima, ali odgovora i reakcije još uvijek nema.

U septembru 2022. godine, u Republici Srpskoj pri Univerzitetskom kliničkom centru u Banjoj Luci otvorena je i prva Banka humanog mlijeka, sa ciljem da se prijevremeno rođenoj i teško bolesnoj djeci, kojoj nije dostupno majčino mlijeko, osigura donirano humano majčino mlijeko. Sredstva za osnivanje ove banke prikupljena su u okviru humanitarne kampanje “S ljubavlju hrabrim srcima” koju je pokrenula predsjednica Republike Srpske, a na inicijativu Udruženja roditelja prijevremeno rođene djece “Mrvice”.

OCJENA STANJA I PREPORUKE

Vodeći se gore prikupljenim podacima i definisanim preporuka može se zaključiti da su u izvještajnom periodu načinjeni mali pomaci sa ograničenim rezultatima. Kako se radi o procesnim preporukama koje važe za kontinuirano unapređenje stanja zdravlja djece u njihovom ranom rastu očekuje se nastavak djelovanja sa pojačanim uključivanjem svih resora od uticaja i interesa i sa povećanim budžetskim sredstvima. U svjetlu Općeg komentara broj 15. o pravu djeteta na uživanje najvišeg mogućeg standarda zdravlja, i uzimajući u obzir Cilj održivog razvoja 3., podcilj 31. o smanjenju stope smrtnosti kod majke i podcilj 3.2. o okončanju smrtnih slučajeva koji se mogu spriječiti kod novorođenčadi i djece mlade od pet godina, a uvažavajući i probleme iz ranijih izvještaja, trenutno stanje zahtjeva:

- ▶ Harmonizaciju zakonodavnog okvira u FBiH i BD BiH kako bi svako dijete, bez obzira na status roditelja i uključenost u obrazovni sistem, imalo jednak i bezuslovan pristup kvalitetnoj zdravstvenoj zaštiti, uključujući prenatalnu i postnatalnu brigu o neosiguranim trudnicama i porodiljama do jedne godine starosti djeteta te uložiti dodatne napore da obezbijedi proširenje pristupa adekvatnoj zdravstvenoj zaštiti porodica koje su u marginaliziranim i udaljenim zajednicama;
- ▶ Osigurati adekvatne ljudske i finansijske resurse kako bi se osiguralo potpuno sprovođenje Strateškog plana za unapređenje ranog rasta i razvoja djece u Federaciji BiH 2020–2025. godine;
- ▶ Ojačati i povećati podršku romskim zdravstvenim medijatorima i obezbijediti njihovu institucionalizaciju u okviru javnog zdravstvenog sistema;
- ▶ Osigurati veća ulaganja da bi se omogućila institucionalizacija održivih i besplatnih servisa rane identifikacije za djecu sa poteškoćama u sklopu službi zdravstvene zaštite, obrazovanja i socijalne zaštite. Potrebno je uspostaviti multidisciplinarne timove za ranu identifikaciju i ranu intervenciju, sastavljenih od profesionalaca iz svih socijalnih službi, te provođenje referalnih sistema za omogućavanje pristupa uslugama koje su inkluzivne za djecu sa poteškoćama;

¹¹⁶ <https://antikorupcija.info/peticija-rci-da-boljim-i-humanijim-uslovima-poroda-i-ne-korupciji-u-porodilistima/>

- ▶ Programi ishrane u osnovnim školama trebaju se obezbijediti na sistematskoj osnovi te u okviru zdravstvenog i obrazovnog sistema uspostaviti dovoljno funkcionalnih savjetodavnih usluga za roditelje u pogledu ishrane djece;
- ▶ Program “Zdravo jedi, zdravo rasti” uvesti u sve predškolske ustanove i osnovne škole i integrisati ga kroz posebne norme koje definišu ishranu u obrazovnim ustanovama.

ZDRAVLJE ADOLESCENATA

Komiteta državi članici preporučuje da djelotvorno provodi zakone i politike kojima se adolescentima zabranjuje konzumacija alkohola, duhana i nelegalnih droga, uključujući Zakon o zabrani prodaje i upotrebe duvanskih proizvoda licima mlađim od 18 godina u Republici Srpskoj i Zakon o ograničenoj upotrebi duvanskih preradevina u Federaciji Bosne i Hercegovine i da prati njihovo provođenje, donese zakonodavne mjere za zabranu prodaje duhana i nelegalnih droga na nivou države i proširi programe prevencije zloupotrebe alkohola i droga, intervencije i rehabilitacije za adolescente, proširi obuhvat Politike za zaštitu seksualnog i reproduktivnog zdravlja i prava na nivou države i osigura da obrazovanje o seksualnom i reproduktivnom zdravlju bude obuhvaćeno obaveznim nastavnim planom i programom i prilagođeno dobi djece, uz poseban fokus na prevenciji adolescentske trudnoće i spolno prenosivih infekcija u svim dijelovima države članice, osigura jednak pristup uslugama zaštite seksualnog i reproduktivnog zdravlja za djevojčice i dječake adolescentske dobi, naročito one iz marginaliziranih grupa, kao što su romska djeca, LGBT djeca i djeca sa poteškoćama, u svim dijelovima države članice.

Nema nacionalne strategije za prevenciju bolesti ovisnosti kod djece i mladih.

Konzumacija duhana i duvanskih preradevina: Zbog nedostataka primarne prevencije stanje u vezi sa prevalencijom pušenja među djecom je i dalje alarmantno. Čak svako četvrto dijete u dobi od 13 do 15 godina u Bosni i Hercegovini je stalni pušač. Globalno istraživanje pušenja kod školske djece i mladih (GYTS) u Federaciji BiH 2019. godine,¹¹⁷ koje je provedeno na uzorku od 5.484 učenika 8. i 9. razreda osnovne i 1. razred srednje škole pokazalo je da čak 24,4% školske djece trenutno koristi neki duvanski proizvod. Čak 13,8% učenika uzrasta od 13 do 15 godina izjavilo je da puši cigarete, a 10,9% e-cigarete. Nargilu koristi čak 32,1% učenika. U poređenju sa rezultatima istraživanja iz 2013. godine¹¹⁸ procenat konzumenata duvanskih proizvoda među školskom djecom porastao je za čak 11,7%. Čak 60,0% školske djece koja trenutno puše cigarete izjavilo je da kupuju cigarete u prodavnicama ili kiosku, a čak 81,4% njih nikada nije odbijeno u kupovini zbog svojih godina.

¹¹⁷ Globalno istraživanje pušenja kod školske djece i mladih (GYTS) u Federaciji BiH u 2019., Federalno ministarstvo zdravstva

¹¹⁸ Globalno istraživanje pušenja kod školske djece i mladih (GYTS) u Federaciji BiH 2003–2008, Federalno ministarstvo zdravstva

U Bosni i Hercegovini više od milion odraslih osoba svakodnevno koristi duhan. Pasivnom pušenju izloženo je 55% djece koja duhanski dim udišu na zatvorenim javnim mjestima ali i u privatnim sredstvima prevoza.¹¹⁹

Tokom aktivnosti na terenu i redovne saradnje sa vaspitno-obrazovnim institucijama tokom 2019. godine, Ombudsman za djecu RS je došao do saznanja da sve više objekata u kojima se odvija vaspitno-obrazovni rad sa djecom nemaju prostorije određene za konzumiranje duhanskih proizvoda što značajno utiče na broj zaposlenih koji konzumiraju ove proizvode, a čime se pruža i negativan primjer učenicima srednjih i osnovnih škola. U praksi postoje brojna ograničenja u primjeni postojećih zakona o zabrani prodaje duhanskih preradevina djece mlađoj od 18 godina. Kazna se može izreći samo u slučajevima kada inspektor na licu mjesta zatekne trgovca u prekršaju zbog čega u posljednje dvije godine nije izrečena nijedna kazna. Čak 96% svih maloprodajnih trgovina u neposrednoj blizini osnovnih i srednjih škola u Kantonu Sarajevo imalo je izložene duhanske proizvode, dok je u Mostaru taj procenat 100%. U mnogim trgovinama, duhanski proizvodi su izloženi pored grickalica, igračaka i slatkiša, čak 94% u Sarajevu i 48% u Mostaru. Zakoni u potpunosti ne zabranjuju reklamiranje, promociju i sponzorstva duhanskih preradevina što duhanske kompanije to obilato zloupotrebljavaju. Odredbe izuzeća u reklamiranju koje se odnose se na objavljivanje informacija u stručnim knjigama, časopisima i drugim publikacijama koje su namijenjene za stručno osposobljavanje kadrova, tehničko i tehnološko unapređenje proizvodnje i manipulativno se koriste u markentiške svrhe. Zabranu reklamiranja u vidu postera i banera duhanske kompanije nadoknađuju sa izlaganjem u ukrašenim okvirima i sa osvjetljenjem, posebno privlačna djeci i mladima u blizini škola, sportskih i društvenih centara.¹²⁰ Kroz sponzorstva poznatih ličnosti/*influencera* koji su popularni među djecom i mladima duhanske industrije nastoje doći do novih generacija pušača.¹²¹

Pozitivan iskorak napravljen je u FBiH jer je usvojen novi Zakon o kontroli i ograničenoj upotrebi duhana, duhanskih preradevina i ostalih proizvoda za pušenje kojim se potpuno zabranjuje pušenje u svim zatvorenim prostorima, na svim radnim mjestima i u javnom prevozu, kao i u privatnim sredstvima prevoza u kojima se nalaze djeca. Novina u ovom Zakonu je što su obuhvaćeni i novi duhanski i drugi proizvodi za pušenje koji su posebno popularni kod djece i mladih, poput duhana za vodenu lulu, odnosno nargile, kao i elektroničke cigarete. Također, zabranjena je prodaja duhanskih proizvoda koji sadrže ukuse, mirise, vitamine, kofein, taurin, boju i druge aditive. Zakon obavezuje nadležna kantonalna ministarstva da u saradnji sa zavodima za javno zdravstvo u nastavne planove i programe za osnovnu i srednju školu uključe teme o štetnosti pušenja za zdravlje kao i da u školskim prostorijama istaknu promotivne materijale koji ukazuju na štetnost duhanskih preradevina. Uspostavljena je posebna Federalna komisija za kontrolu upotrebe duhana, duhanskih i ostalih proizvoda za pušenje u čijem sastavu su predstavnici resornih ministarstava i NVO-a. Nadležnost komisije je da prati pojavnost pušenja i predlaže mjere za smanjenje upotrebe duhana, predlaže i prati provedbu programa odvikavanja, izrađuje stručni materijal radi promocije zdravog načina života i sl.¹²²

¹¹⁹ Federalno ministarstvo zdravstva, Usvojen Prijedlog zakona o kontroli i ograničenoj upotrebi duhana, duhanskih i ostalih proizvoda za pušenje (fmoh.gov.ba)

¹²⁰ Progressive Reinforcement of Organisations and Individuals, Shadow report WHO Framework Convention on Tobacco Control implementation and Challenges in BiH

¹²¹ <https://bhrt.ba/porazni-podaci.u.fbih-60-skolske-djece-kupuju-cigare-na-kioscima-81-njih-nikada-nisu-odbijeni-u-prodavnicima/>

¹²² "Službene novine Federacije BiH", broj: 38/22

Konzumacija alkohola: Prema važećim entitetskim propisima¹²³ pravnim i fizičkim licima, ugostiteljskim i trgovinskim radnjama zabranjeno je da prodaju i poklanjaju alkohol i alkoholna pića licima mlađim od 18 godina, a maloljetna lica ne smiju konzumirati alkohol i alkoholna pića na javnim mjestima. Također, sve odgojno-obrazovne ustanove (osnovne i srednje škole, sportske organizacije itd.) dužne su da posvete dužnu pažnju prevenciji kroz informacije dostupne učenicima i edukativne programe. Međutim, i u ovoj oblasti izostaje adekvatan nadzor nad primjenom zakonskih propisa te sankcionisanje onih koji ih ne primjenjuju.

Broj maloljetnika koji konzumiraju alkohol se povećava, a starosna granica se pomijera na mlađe. Već u dobi od 8 do 11 godina djeca počinju drugačije razmišljati o alkoholu i promatrati ga na pozitivan način.¹²⁴ Ombudsman za djecu RS-a je u posebnom izvještaju o prisutnosti pojave alkohola među djecom u RS-u naveo da je čak 83% učenika starijih razreda osnovnih škola i srednjih škola u Doboju probalo alkohol, 64% pije povremeno, a 5% alkohol konzumira svakodnevno. Alkohol u Doboju dostupan je maloljetnicima – učenici ga najčešće kupuju u kafićima i klubovima (59%), i u prodavnicama (36%). Čak 81,4% njih kaže da je do alkohola lako doći, a svega 11% da je neko odbio da im proda alkohol. Zabrinjavajuće je što skoro 42% roditelja odobrava djeci konzumiranje alkohola, pa trećina njih najčešće pije na porodičnim okupljanjima, a 1/4 kaže da pije kod kuće. Oko 1/3 učenika je imala prilike da se u školi edukuje o štetnosti alkohola. Gotovo 2/3 zaposlenih u obrazovanju kaže da je imala prilike bar ponekad da svojim učenicima govori o štetnosti alkohola. Nažalost, za razliku od njih zaposleni u zdravstvu su to činili rjeđe oko 1/2. Iznenadujuće je da čak 37% zaposlenih u zdravstvu se ne protivi reklamiranju alkoholnih pića, u obrazovanju je manjih broj ispitanika koji se ne zalažu za zabranu (23%). Vodeći se nalazima istraživanja, Ombudsman za djecu izdao je i nekoliko preporuka institucijama, da svako u okviru svojih nadležnosti preduzme neophodne mjere da bi se obezbijedila zaštita zdravlja djece. Preporuke se odnose na: pokretanje aktivne informativne i edukativne kampanje koja bi imala za rezultat, s jedne strane, povećanu stopu edukovanosti i informisanosti roditelja i djece o raširenosti problema i štetnosti uticaja alkohola i duvana po zdravlje djece, a s druge strane, jačanje roditeljskih kapaciteta i odgovornosti za pravilno odrastanje djece (Ministarstvo porodice, omladine i sporta), preduzimanje aktivnosti na uvođenju posebnog predmeta u NPP u osnovnim i srednjim školama o zdravstvenom obrazovanju i vaspitanju i zdravim stilovima života (Ministarstvo prosvjete i kulture), uspostavljanju sistemskog prikupljanja podataka o potrošnji alkohola, duvana i droge među djecom i mladim na godišnjem nivou (Ministarstvo zdravstva i socijalne zaštite), pojačanom i stalnom inspekcijom nadzoru nad svim subjektima koji na bilo koji način stavljaju u promet alkohol i duhan. Od Vlade Republike Srpske traži se da pripremi, izradi i usvoji nova zakonska rješenja kojima se pooštavaju sankcije za počiniocje djela vezanih za upotrebu alkohola i duhana na štetu lica mlađih od 18 godina.¹²⁵

Različita istraživanja provedena u FBiH su pokazala da tipični adolescent vidi tokom jedne godine više od dvije hiljade reklama za pivo i žestoka alkoholna pića, na televiziji i u printanim medijima. Oglašavanje alkoholnih pića i piva u elektronskim medijima ograničeno je samo u terminima 15 minuta prije, tokom i 15 minuta nakon dječijeg programa.¹²⁶ Reklamiranje

¹²³ Uredba o zabrani prodaje i upotrebe alkoholnih pića na javnim mjestima licima mlađim od 18 godina ("Službeni glasnik Republike Srpske", broj: 106/06), Zakon o unutrašnjoj trgovini FBiH ("Službene novine FBiH", broj: 40/2010 i 79/2017)

¹²⁴ Udruženje za prevenciju ovisnosti NARKO-NE

¹²⁵ Poseban izvještaj o prevenciji duvana i alkohola među djecom i mladima, Ombudsman za djecu RS

¹²⁶ Kodeks o komercijalnim komunikacijama, "Službeni glasnik BiH", broj: 03/16

alkohola u elektronskim medijima ne tretira se kao program za odraslu publiku i ne emituje se uz posebne oznake i najavu upozorenja za roditelje da slijedi promocija alkohola čija je prodaja i služenje zabranjena maloljetnim licima. Pivo ne podliježe zabrani reklamiranja jer se svrstava u prehrambene proizvode. Reklame za pivo sadrže često slogane koji impliciraju dvosmislenu poruku i koji su usmjereni na pridobijanje sklonosti adolescentske populacije, poput slogana: “Mame i tate su zakon”, “Zdravlje je zakon”.

Nijedan zakon ne postavlja ograničenja u vezi sa reklamiranjem alkoholnih pića u printanim materijalima prema mjestu oglašavanja. Distributeri alkoholnih pića to obilato koriste i često takve reklame postavljaju na vozilima javnog prevoza, u blizini obdaništa, škola, sportskih objekata i sl.¹²⁷ Često je prisutna praksa sponzorskog uvezivanja različitih brendova alkohola sa sportskim klubovima i sportskim takmičenjima gdje su primarni korisnici djeca i mladi (slogan za sportski klub “Čelik je PAN – pivo”). U jednoj akciji maloljetni “Tajni kupac” od deset prodajnih objekata u Travniku u tri trgovačka objekta je bez problema maloljetnik mogao kupiti alkohol.¹²⁸

U Bosni i Hercegovini ne postoje posebne dozvole koje je neophodno posjedovati kako bi ugostiteljski/prodajni objekt usluživao/prodavao alkohol. Većina inspekcijskih kontrola se odnosi na neisticanje oznake o zabrani prodaje i točenja alkohola maloljetnicima. Izricanje kazni za kršenje ovih zakona jako je rijetka pojava i u 2021. godini nije zabilježeno nijedno kršenje zakona u vezi sa prodajom alkohola maloljetnicima.

Sistemske preventivne programe o bolesti ovisnosti nisu integrisani u nastavne planove i programe i sprovode se sporadično, najčešće na časovima odjeljenske zajednice. Javne kampanje o bolestima ovisnosti kod djece i mladih isključivo se realizuju od strane NVO-a. Kroz javnu kampanju “Imaš odgovor(nost)” mladima, ali i njihovim roditeljima, na nivou cijele BiH poslana su poruke: s djecom treba početi razgovarati o alkoholu prije nego što mislite, roditelji trebaju imati jasna pravila i ne dozvoljavati konzumiranje alkohola djeci, maloljetne osobe ne smiju kupovati alkohol ni za sebe ni za druge, alkohol ne treba biti pristupačan u njihovim kućama.¹²⁹

Za vrijeme pandemije COVID-19 preventivni programi i kontrola prodaje i upotrebe alkohola kod djece su potpuno marginalizirani. Zbog preporučenih epidemioloških mjera izlasci djece i mladih su se zasnivali na privatnim druženjima i žurkama gdje su u nekontrolisanim količinama konzumirali alkohol. Posjete školama i aktivnosti koje provode NVO-i, policija i zdravstveni radnici u ovom periodu su također izostale, a skraćeno vrijeme izvođenja nastave uticalo je da se edukacija o bolestima ovisnosti koju izvode nastavnici u okviru redovnih časova potpuno marginalizira. Tokom 2020. godine izostali su i značajniji projekti na ovu temu koje realizuju nevladine i organizacije civilnog društva.

Konzumiranje droga: Statistički podaci Federalne uprave policije od januara do septembra 2021. godine pokazuju da se od ukupnog broja evidentiranih krivičnih djela protiv zdravlja ljudi 98% odnosi na krivična djela zloupotrebe opojnih droga. U 2020. godini broj prijavljenih krivičnih djela zloupotrebe opojnih droga veći je za 17% u odnosu na prethodnu godinu, dok je broj prijavljenih maloljetnika u porastu za čak 60%. U RS-u je u 2019. godini za 33,5% povećan broj otkrivenih slučajeva krivičnog djela i prekršaja u vezi sa zloupotrebom

¹²⁷ Centar za edukaciju mladih, Nulta % tolerancija – Presjek stanja izloženosti djece i mladih alkoholu i preporuka za institucionalni pristup njihovoj zaštiti u BiH, Travnik 2020.

¹²⁸ Zabrana prodaje alkohola maloljetnicima i dalje se krši – Hronika.ba

¹²⁹ Udruženje za prevenciju ovisnosti NARKO-NE, Kampanja se provodila u okviru RIPPPO mreže (Razvoj i profesionalizacija prevencije ovisnosti), više na: www.prevencija.ba/bs/prevencija-saradnja/imas-odgovornost

droga u odnosu na prethodnu godinu.¹³⁰ Najveća količina opojnih droga zaplijenjena je na području RS-a i odnosila se na kokain, oko 73 kg.¹³¹ Psihoaktivne supstance dio su svakodnevnog života kod značajnog broja djece i mladih. Rasprostranjenost narkomanije u BiH prvenstveno ovisi od mjesta stanovanja, tako su gradske sredine pogođene više od ruralnih. Tokom istraživanja o stavovima mladih prema upotrebi droga¹³², urađeno na uzorku od 1.394 ispitanika¹³³ (716 djevojaka i 678 mladića) prosječnog uzrasta od 16 godina, 15% djece je potvrdilo da je koristilo marihuanu, a 6% da to radi više puta mjesečno. Oko 1% djece je istaklo da više puta mjesečno konzumira heroin, kokain i/ili druge teške droge. U većini slučajeva oni koji su probali ili koriste drogu, počeli su sa 16 godina, ali postoje i ispitanici koji su konzumirali drogu sa 12 ili 13 godina. Zabrinjava percepcija trećine ispitanika da je u njihovom mjestu življenja praktično normalno da adolescenti upotrebljavaju drogu. Oko 70% ispitanih djece potvrđuje da poznaje osobe koje uzimaju drogu, a prosječan broj takvih poznanika je šest.

U ustanovama za liječenje ovisnika u bosanskohercegovačkom entitetu Federacija BiH, prema podacima iz Registra liječenih ovisnika zbog zloupotrebe psihoaktivnih supstanci tokom 2019. i 2020. godine, zabilježeno je 685 osoba. Najveći broj registrovanih liječenih ovisnika u Kantonu Sarajevo i Zeničko-dobojskom kantonu. Zabrinjavajući je porast broja mladih ovisnika, a dobna granica se po prvi put spušta od 13 do 15 godina.¹³⁴

Seksualno i reproduktivno zdravlje: U Bosni i Hercegovini još uvijek ne postoji održiv, sistemski i jedinstven pristup uključivanju tema u vezi sa seksualnim i reproduktivnim zdravljem u formalni obrazovni sistem. Kroz formalno obrazovanje adolescenti uče o seksualnom i reproduktivnom zdravlju površno, kroz časove biologije i sporadično kroz časove odjeljenske zajednice, a teme o kontracepciji, spolno prenosivim infekcijama, seksualnom zlostavljanju i rodnim pitanjima su potpuno izostavljene. Nastavno osoblje nema potrebna znanja i vještine kako bi sa djecom razgovarali o ovim temama.¹³⁵ Praksa ukazuje na slučajeve odvajanja djevojčica i dječaka prilikom časova na ovu temu ili ignorisanje potrebe da se o tome uopće i govori u školi. Nadalje, ne postoji jasna koordinacija između usluga obrazovanja, zdravstva i socijalne zaštite kako bi se omogućila rana identifikacija i upućivanje adolescenata na dostupne usluge podrške. Situaciju dodatno otežava ograničen broj tzv. stručnih saradnika u školama (pedagozi, psiholozi ali i defektolozi, logopedi itd.) zbog normativa koji propisuju određeni broj stručnih saradnika u skladu s brojem učenika koji pohađaju datu školu, a što se naročito pokazalo kao nedostatak tokom pandemije. Centrima za socijalni rad nedostaju kadrovi za rad s adolescentima. Odgovornost za postupanje u slučaju rizičnog i neželjenog seksualnog ponašanja obično se prebacuje s jednih na druge među roditeljima, nastavnicima i zdravstvenim radnicima. Presudno je da ima vrlo malo ili nimalo obuka i smjernica za roditelje za pitanja seksualnog i reproduktivnog zdravlja, koja su često tabu teme koje izbjegavaju i adolescenti i njihovi roditelji/staratelji.

¹³⁰ Ministarstvo unutrašnjih poslova RS, Informacija o stanju bezbjednosti u RS u 2019. godini

¹³¹ <https://www.nezavisne.com/novosti/hronika/Zapljenjena-kokaina-vrijednog-vise-miliona-evra-pod-velom-tajne/731487>

¹³² Perpetum mobile – Institut za razvoj mladih i zajednice, Upotreba psihoaktivnih supstanci među mladima u BiH – rezultati istraživanja, Banja Luka, 2019.

¹³³ Ispitanici su bili iz više općina i gradova: Banja Luka, Gradiška, Mostar, Srbac, Velika Kladuša, Tuzla

¹³⁴ dr. Nizama Šukurović, šef Odjela za narkomaniju Zavoda za bolesti ovisnosti Kantona Sarajevo

¹³⁵ Ljudska prava u oblasti seksualnog i reproduktivnog zdravlja u BiH, Završni izvještaj, januar 2021., Institucija ombudsmena za ljudska prava BiH

Pandemija COVID-19 uticala je na dodatno povlačenje adolescenata sa ove teme. Nemogućnost dobijanja informacija o seksualnom i reproduktivnom zdravlju i pravima putem fizičkih posjeta domovima zdravlja zbog zatvaranja i ograničenja kretanja učinila je potragu besmislenom i obeshrabrila adolescente da uopće proaktivno traže informacije. Internet je najčešći izvor znanja mladih o reproduktivnom zdravlju. Na drugom mjestu su prijatelji/vršnjaci, a zatim zdravstvene ustanove. Najmanje povjerenja adolescenti imaju prema nastavnicima i zdravstvenim radnicima. Za pitanja kao što su neželjena trudnoća ili kontracepcijska sredstva adolescenti iz ranjivih grupa (Romi, iz ruralnih područja i sl.) prvenstveno su se obraćali farmaceutima.¹³⁶

Nema dostupnih podataka o broju obuka o seksualnom i reproduktivnom zdravlju za adolescente niti o programima koji su dostupni u školama ili savjetovalištima za mlade. Na nivou države postoji samo nekoliko savjetovališta za seksualno i reproduktivno zdravlje mladih, koje vode NVO-i, ali tu se javlja problem akreditacije ovih savjetovališta i standardizacije njihovog rada. Jedinствена база података о сексуално-репродуктивном здрављу adolescenata još nije formirana.

OCJENA STANJA I PREPORUKE

Iz prikupljenih podataka vidljivo je da je samo jedna preporuka realizovana od ukupno četiri koje se odnose na zdravlje adolescenata. Konzumacija droga, alkohola, duhana i drugih štetnih supstanci su u porastu kod djece i mladih. I dalje je primjetan nedostatak nacionalnog programa i koordinacije između nadležnih resora u razvijanju strateškog i održivog odgovora na prevenciju maloljetničke trudnoće. Stoga se očekuje da nadležne i interesne institucije ulože dodatne napore za dosljednu implementaciju preporuka iz ranijih izvještaja, usvojenih zakona i novih zahtjeva, prije svega:

- ▶ Osigurati potpunu i djelotvornu primjenu zakona koji se odnose na reklamiranje, prodaju i konzumiranje duhanskih preradevina i alkohola osobama mlađim od 18 godina. U tom kontekstu neophodno je ograničiti reklamiranje alkohola i u printanim medijima;
- ▶ Radi smanjenja konzumiranja droga od strane djece i adolescenata kontinuirano sprovoditi objektivno i prilagođeno informisanje djece i adolescenata kao i učenja životnih vještina o sprečavanju zloupotrebe štetnih supstanci, uključujući i droge, te razviti liječenje od zavisnosti od droga koje će biti prilagođeno i pristupačno svim mladim osobama;
- ▶ Razviti prilagođene preventivne programe bolesti ovisnosti i sveobuhvatnu edukaciju zdravstvenog i seksualnog odgoja u školama, uključujući i informacije o seksualno prenosivim bolestima, planiranju porodice i opasnostima maloljetničke trudnoće;
- ▶ Osigurati nesmetan pristup seksualnim i reproduktivnim zdravstvenim uslugama što uključuje i povjerljivo savjetovanje i kontracepcijska sredstva za adolescente.

¹³⁶ Izvještaj provedenog istraživanja "Pristup mladih informacijama o seksualnom i reproduktivnom zdravlju, obrazovanju i njezi na Zapadnom Balkanu u vrijeme COVID-a", mart 2022, Evropska mreža Međunarodne federacije za planirano roditeljstvo IPPF-EN

ZDRAVLJE OKOLIŠA

Premda uvažava informaciju države članice iz 2013. da testirane podzemne vode nisu kontaminirane uranijem, Komitet je i dalje zabrinut zbog negativnih posljedica takve kontaminacije kao i posljedica zagađenja zraka po zdravlje djece. Imajući u vidu podcilj održivog razvoja 3.9 Komitet preporučuje državi članici da izradi sveobuhvatne planove za praćenje zdravlja okoliša u kojem žive djeca na svim nivoima vlasti, da nastavi sa provođenjem procjene posljedica koje na djecu ostavlja zagađenje zraka i kontaminacija uranijem i da reguliše maksimalnu koncentraciju zagađenja zraka, kao i čišćenje svih lokacija kontaminiranih uranijem u državi članici.

U BiH nije postignut napredak u usklađivanju sa standardima EU kada je u pitanju smanjenje sadržaja sumpora u određenim tekućim gorivima (granična vrijednost za sadržaj sumpora u teškom loživom ulju je 1%). BiH ozbiljno i konstantno krši Ugovor o energetske zajednici kao što je navedeno u Odluci Ministarskog vijeća Energetske zajednice iz 2018. Nije bilo napretka u usklađivanju sa *acquisem* EU koji se odnose na hlapljive organske spojeve (HOS). U Bosni i Hercegovini nema akreditiranih tijela za praćenje emisija HOS. Glavni izvori emisija u Bosni i Hercegovini su elektrane na uglj, industrija, grijanje kućanstava i transport.¹³⁷

Prema nedavnim statistikama Svjetske zdravstvene organizacije BiH ima najvišu stopu mortaliteta zbog zagađenosti zraka u zatvorenim prostorima i na otvorenom u Evropi i drugu najvišu u svijetu. I kratkoročna i dugoročna izloženost polutantima u zraku ima negativne posljedice po zdravlje, naročito za osobe sa postojećim medicinskim stanjima i oslabljenim imunitetom, kao što su starije osobe, djeca i druge ranjive grupe stanovništva. Zagađenost zraka na otvorenom obično je najizraženija u urbanim centrima. Nekoliko gradova u BiH (Sarajevo, Tuzla, Lukavac, Zenica) su bili među najzagađenijim u svijetu, sa oznakom “vrlo nezdravi”. Zagađen zrak u Tuzli uzrokovao je 23% bronhitisa kod djece.¹³⁸ U 2020. koncentracije sumpor dioksida dostizale su izuzetno visoke dnevne vrijednosti – na pojedinim stanicama i do 15 puta više od dozvoljenih.¹³⁹ U Sarajevu su dozvoljeni limiti čestica često prekoračeni 60–90 dana u godini, ponekad čak i do 200 dana, što uzrokuje značajne zdravstvene probleme za djecu, i zahtijeva poduzimanje određenih interventnih mjera radi zaštite zdravlja djece poput: ograničenog kretanja djece i upozorenja školama da učenici ne borave na otvorenom prostoru za vrijeme nastave.¹⁴⁰ U BiH u cjelini, svake godine se gubi 44.000 godina života zbog zagađenosti zraka, a troškovi izgubljenih radnih i školskih dana, te zdravstvene zaštite iznose 21,5% BDP-a.¹⁴¹ Strukturalni faktori koji potiču ovu zabrinjavajuću situaciju uključuju nedostatke u regulativi teške industrije, poticaje koji prioritiziraju ekonomski rast i izvoz struje nauštrb javnog zdravlja i zaštite okoliša u cijeloj BiH.

U više gradova održani su protesti građana zbog nedostatka dostupnih zvaničnih informacija o kvalitetu zraka, utjecaju zagađenog zraka na zdravlje, kao i mjerama koje

¹³⁷ Izvještaj o napretku BiH za 2020. , Evropska komisija

¹³⁸ <https://www.slobodnaevropa.org/a/zagadjenost-oboljenja-bih/30383322.html>

¹³⁹ Zdravstveno stanje stanovništva i zdravstvena zaštitau FBiH 2020. godina, Zavod za javno zdravstvo FBiH

¹⁴⁰ Situaciona analiza o položaju djece u BiH, UNICEF, mart 2020.

¹⁴¹ Western Balkans Regional AQM – Western Balkans Report – AQM in Bosnia and Herzegovina, oktobar 2019. godine

poduzimaju nadležne institucije kako bi se tokom cijele godine osigurao zadovoljavajući kvalitet zraka. Postojeći registar postrojenja i zagađivača u FBiH ne osigurava dovoljan broj podataka za proračun emisije zagađujućih materija, čime bi se mogla uraditi kontrola rezultata dobijenih mjerenjima ili obračunati emisije za one zagađivače koji nemaju uređen sistem ili obavezu mjerenja emisija. Kantoni su obavezni da urade registar zagađivanja na svom području. Do sada su registre uradila tri kantona: Kanton Sarajevo, Tuzlanski i Zeničko-dobojski kanton. Nepostojanje registara u svim kantonima otežava procjenu utjecaja novih izvora na kvalitet zraka i kućnih ložišta.¹⁴²

U Federaciji Bosne i Hercegovine u 2021. godini ukupno su 26 automatske stanice vršile monitoring kvaliteta zraka kojima su upravljale nadležne institucije. Pored njih, u funkciji je i jedna stanica kojom upravlja Ambasada Sjedinjenih Američkih Država u našoj zemlji. Sve stanice, osim stanice Mostar Sveučilište, dostavljaju podatke prema Federalnom hidrometeorološkom zavodu. Većina stanica je direktno povezana sa Federalnim hidrometeorološkim i automatski se prosljeđuju podaci o izmjerenim koncentracijama i tehničkim uslovima mjerne opreme. U naredne dvije godine Federalni hidrometeorološki zavod planira monitoringom pokriti i područja koja do sada nisu imala institucionalan monitoring kvaliteta zraka. Evidentan je nedostatak kadrova i finansijskih sredstava za redovno i adekvatno održavanje mjerne opreme kod većine operatera, što se manifestuje kroz veliki broj neizvršenih ili mjerenja koja se ne mogu ocijeniti validnim. Mjerenja benzena, uzorkovanje i analiza benzopirena, uzorkovanje i analize sastava lebdećih čestica se ne vrše.¹⁴³ Cjeloviti registar emisija u FBiH, koji bi sadržavao podatke o emisijama svih izvora/ sektora i koji bi rezultirao inventarom emisija u zrak nije uspostavljen. Dostupni podaci o emisijama su nepotpuni i nedovoljni za adekvatne analize postojećeg stanja i praćenje trendova. Informacioni sistem za kvalitet zraka kao dio jedinstvenog informacionog sistema okoliša u FBiH trenutno nije uspostavljen.

BiH je početkom 2019. godine započela aktivnosti na izradi sveobuhvatne strategije zaštite okoliša Bosne i Hercegovine koja će se sastojati od strategija za četiri nivoa vlasti: BiH, Federacija BiH, Republika Srpska i Brčko distrikt BiH. Vlada FBiH okončala je proces izrade Federalne strategije zaštite okoliša (2022–2032) koja se planira usvojiti početkom 2022. godine.

OCJENA STANJA I PREPORUKE

Pozitivan pomak država je načinila u pogledu kreiranja strateškog okvira na entitetskim nivoima i distriktu. Međutim, trenutno stanje u BiH pokazuje da država i dalje ne poduzima neophodne i konkretne mjere kako bi unaprijedila oblast životne sredine iz perspektive ostvarivanja prava djeteta na zdravlje i životu sredinu. Nijedna od preporuka iz prethodnog izvještaja nije ispunjena. Slijedom toga neophodno je da država nastavi sa implementacijom prethodnih preporuka te dodatno poduzme mjere da:

- ▶ Donese propise o uspostavljanju zona upravljanja kvalitetom zraka u Federaciji BiH te sva područja u zemlji pokrije institucionalnim monitoringom kvaliteta zraka

¹⁴² Federalna strategija zaštite okoliša 2022–2032

¹⁴³ Godišnji izvještaj o kvalitetu zraka u FBiH za 2021. godinu, Federalni hidrometeorološki zavod

- ▶ Osigura sveobuhvatno praćenje kvaliteta zraka u FBiH i uspostavi pokrivenost monitoringom kvaliteta zraka na području cijele države
- ▶ Uspostavi Registar emisija u zrak, prema djelatnostima na nivou svih kantona, entiteta i Brčko distrikta
- ▶ Prikupi i razvrsta podatke koji identifikuju vrste rizika sa kojima se suočavaju djeca u pogledu zagađenja zraka.

ŽIVOTNI STANDARD

Komitet je ozbiljno zabrinut vrlo visokom stopom nezaposlenosti i sporim napretkom u izradi strategija i programa za smanjenje siromaštva od strane entitetskih i kantonalnih vlada, što se negativno odražava na životni standard djece, te podsjeća na prethodne preporuke Komiteta i preporučuje državi članici da uskladi svoje propise i politike u vezi sa dječijim dodatkom i uslugama socijalne zaštite, naročito na nivou države, Federacije Bosne i Hercegovine i distrikta, kako bi se osigurao pristup kvalitetnoj socijalnoj pomoći u državi članici, da ubrza izradu strategija i programa za smanjenje siromaštva na lokalnom i nivou zajednice od strane entitetskih i kantonalnih vlada kako bi se osigurao ravnopravan pristup osnovnim uslugama, uključujući vodoopskrbu i kanalizaciju, stanovanje, socijalne usluge, zdravstvenu zaštitu i obrazovanje.

Sredinom 2020. godine, u Federaciji BiH je urađena analiza stanja socijalne zaštite u tri kantona sa posebnim osvrtom na utjecaj pandemije koronavirusa na sistem socijalne zaštite.¹⁴⁴ Rezultati istraživanja su potvrdili da pandemija dodatno otežava materijalni položaj korisnika prava iz socijalne zaštite, posebno djece i starijih lica, zbog dodatnih potreba za materijalnom i stručnom podrškom na koje sistem nije u mogućnosti da adekvatno i blagovremeno odgovori. Najveći udio siromašnih u BiH se nalazi u FBiH gdje živi 65% apsolutno siromašnih osoba iz BiH odnosno, dvije od tri apsolutno siromašne osobe iz BiH žive u FBiH. Najsiromašnija su djeca starosne dobi od 0 do 14 godina kojih je siromašno 34% ili svako treće dijete. Približno jedna od pet siromašnih osoba u FBiH ili 22% siromašnih osoba su djeca starosti od 0 do 14 godina. Apsolutno siromaštvo djece starosti od 0 do 5 godina se u odnosu na 2013. godinu povećalo sa 32% na 38%. Apsolutno siromaštvo domaćinstava sa dvoje djece se povećalo sa 25% na 35%. Značajan pokazatelj siromaštva su i podaci o korisnicima socijalne zaštite. U 2019. godini bilo je ukupno 337.003 korisnika socijalne zaštite, od kojih su 77.732 maloljetnih korisnika (ili 23,1%) što je za 4,3% više u odnosu na 2013. godinu.¹⁴⁵

Iznosi naknada koji se odvajaju za dječiji dodatak ne mogu značajnije doprinijeti smanjenju siromaštva djece. Ombudsmeni za ljudska prava smatraju da se postojeći sistem socijalnih naknada čini nedjelotvornim u rješavanju razmjera i dubine (intenziteta) dječijeg siromaštva u zemlji. Iznosi naknada na ime dječijeg dodatka, uz set drugih mjera i aktivnosti, prema njihovom mišljenju, suviše su niski da bi se ostvarila stvarna razlika u životima korisnika. Dječiji dodatak u Federaciji se trenutno finansira na nivou kantona, u mjesečnom iznosu od 30 do 50 KM i to neredovno. U sklopu reforme socijalne zaštite,

¹⁴⁴ Istraživanje je proveo UNICEF u saradnji sa Udruženjima socijalnih radnika (Srednjobosanski kanton, Tuzlanski kanton i Zeničko-dobojski kanton).

¹⁴⁵ Strategija socijalnog uključivanja Federacije Bosne i Hercegovine za period 2021–2027

vlasti u FBiH učinile su značajan iskorak u unapređenju položaja porodica sa djecom u stanju socijalne potrebe. Početkom 2022. godine usvojen je novi Zakon o materijalnoj podršci porodicama sa djecom čija primjena se očekuje krajem godine. Novim rješenjima uspostavlja se socijalno pravičniji i fiskalno održiviji sistem podrške porodicama sa djecom, ukida se postojeća diskriminacija djece na osnovu mjesta življenja, te izjednačava pravo na dječiji dodatak na nivu Federacije. Prvi put Federalna vlada preuzima finansiranje dječijeg dodatka, visina dječijeg dodatka bit će jednaka za svu djecu u Federaciji, u mjesečnom iznosu od 103,7 KM po djetetu, što je tri puta više nego što je sada. Prema procjenama, ovim zakonom bit će obuhvaćeno oko 80.000 djece za čije namjene će u budžeta FBiH biti izdvojeno 100 miliona KM. Za razliku od prethodnih rješenja, novi zakon više ne predviđa pravo na uvećani dječiji dodatak za djecu oboljelu od malignih oboljenja, TBC, dijabetisa, celijaklije i drugih hroničnih oboljenja te za djecu bez invaliditeta, čije ostvarivanje nije zavisilo od imovinskog cenzusa porodice korisnika. Udruženja osoba sa invaliditetom procjenjuju da će po novom zakonu 90% djece sa invaliditetom ostati bez prava na dječiji dodatak, jer se naknade po osnovu lične invalidnine, tuđe njege i pomoći i naknada za roditelja njegovatelja računaju u prihode na osnovu kojeg se utvrđuje imovinski cenzus porodice. Zahtjev ovih organizacija je da djeca sa invaliditetom moraju primati ovu naknadu bez obzira na imovno stanje porodice.

Krajem 2021. godine usvojene su izmjene i dopune *Zakona o dječjoj zaštiti u RS* kojim se uvodi dječiji dodatak za prvo dijete, uvećava iznos naknade za drugo, treće i četvrto dijete, kao i za vulnerabilne kategorije, uvodi pravo na pomoć za opremu novorođenčetu i primanja roditelju-njegovatelju. Pravo na dječiji dodatak za prvo rođeno dijete bit će 97 KM, kao i za drugo i četvrto, dok će naknada za treće iznositi 140 KM, a za vulnerabilne kategorije 172 KM.¹⁴⁶ Pravom na dječiji dodatak bit će obuhvaćeno 14.304 djece a za isplatu ovog prava obezbjeđeno je ukupno 1.871,890,80 KM.¹⁴⁷ Institucija ombudsmena za ljudska prava BiH ukazala je zakonodavnoj i izvršnoj vlasti u RS-u na potrebu usklađivanja ovog zakona sa Konvencijom o pravima djeteta tako što će pravo na dječiji dodatak priznati djeci do 18 godina života a ne do navršениh 15 godina, kako je trenutno zakonsko rješenje. Iznos naknada koje se odvajaju za dječiju zaštitu ne mogu značajnije doprinijeti smanjenju siromaštva kod djece. Postojeći sistem socijalnih naknada čini se nedjelotvornim u rješavanju razmjera i inteziteta siromaštva u zemlji. Iznosi naknada na ime dječijeg dodatka suviše su niski da bi se ostvarila stvarna razlika u životima korisnika. Na području Brčko distrikta, sa izmjenama i dopunama Zakona o dječjoj zaštiti, u 2021. godini došlo je do derogacije prava na dječiji dodatak. Pravo na dječiji dodatak uslovljen je redovnim pohađanjem škole i poštivanjem školske discipline. Prema novim zakonskim rješenjima, pravo na dječiji dodatak obavezno pripada djetetu do navršene sedme godine života a djeca starija od sedam godina života ostvaruju pravo na dječiji dodatak samo ako se nalaze na redovnom školovanju. Također, zakonom je propisano da seučenicima koji se nalaze na redovnom osnovnom obrazovanju obustavlja isplata dječijeg dodatka u slučaju teže povrede discipline i neopravdanog izostajanja s nastave više od 36 nastavnih časova u toku školske godine. Ovakvo zakonsko rješenje je posebno pogodilo siromašnu djecu, posebno Rome, koja zbog siromaštva dolaze u stanje socijalne isključenosti, a što za posljedicu ima njihovu nedostupnost obrazovanju i socijalnoj zaštiti. U obrazloženju predloženih zakonskih rješenja zakonodavac je naveo potrebu da se putem ovih ograničenja "discipliniraju" romska djeca i romski roditelji u pogledu obrazovanja njihove djece. Mreža NVO "Snažniji glas za djecu" je pred samo usvajanje ovog zakona organizovala

¹⁴⁶ <https://www.jfdz.org/sr/page/16/dodatak-na-djetsu>

¹⁴⁷ <https://www.semberija.info/lat/news/novosti/Republika-Srpska/21460.javni-fond-za-djeciju-zastitu-saopstenje.html>

pres-konferenciju za novinare na kojoj je javno zatražila od poslanika u Skupštini BDBiH da povuku ovakva zakonska rješenja. Također, postupajući po podnesenoj žalbi ove Mreže, OSCE Misija u BiH i Institucija ombudsmena za ljudska prava BiH su prema Skupštini Brčko distrikta, na dan samog razmatranja nacrtu zakona u skraćenoj proceduri, uputili akt sa prijedlogom da se sporna zakonska rješenja povuku sa dnevnog reda. Uprkos tome, nacrt zakona je usvojen. Predstavnicima Mreže nije bilo dozvoljeno da prisustvuju i da se obrate poslanicima Skupštine BD BiH, iako su svoj dolazak uredno najavili. Šta više, gradonačelnik BD BiH je u svom uvodnom obraćanju povodom razmatranja ovog zakona uputio uvredljive riječi prema predstavnici Mreže koja se obratila na pres-konferenciji i nedvosmisleno naglasio da nevladine organizacije koje nisu iz distrikta nemaju šta tražiti na ovom području.

U toku 2021. godine Ombudsmeni za ljudska prava su radili na izradi Specijalnog izvještaja o stanju ostvarivanja prava djeteta na dječiji dodatak. Nakon analize prikupljenih odgovora nadležnih organa i uvažavajući dosadašnja iskustva po pojedinačnim žalbama, ombudsmeni su uputili preporuku prema Parlamentu FBiH da se u što kraćem roku usvoji Zakon o materijalnoj podršci porodicama s djecom, a nadležnim vladama entiteta, distrikta i kantona dali su nekoliko preporuka koji se odnose na:

- ▶ standardizaciju procedura za izradu socijalne karte kako bi se precizirale obaveze centra za socijalni rad u svakoj lokalnoj zajednici, osiguralo u punoj mjeri ostvarivanje ciljeva socijalnih davanja i izbjegle mogućnosti odlučivanja putem diskrecione ocjene pružaoca socijalne zaštite;
- ▶ kreiranje vlastitih baza podataka o siromašnoj djeci i socijalnoj isključenosti i shodno tome odredili strateški prioritete u smanjenju siromaštva;
- ▶ značajno uvećanje iznosa dječijeg dodatka;
- ▶ da novčana davanja iz oblasti socijalne i dječije zaštite imaju prioritet prilikom planiranja i dodjele budžetskih sredstava;
- ▶ da se prilikom planiranja i usvajanja budžeta vodi računa o pravima i interesima djeteta.

Zakon o socijalnim uslugama je drugi reformski zakon koji je pripremljen od strane Federalne vlade. Novi zakon podrazumijeva kreiranje mreže usluga na području cijele FBiH, jasnu i preglednu sliku pružatelja usluga, standardizaciju centara za socijalni rad kao i metodologije rada te unapređenje profesionalnih kapaciteta stručnih radnika, a NVO se identifikuje kao relevantan pružalac socijalnih usluga. Zakon ne uvodi sistem licenciranja socijalnih usluga i akreditacije programa, što prema NVO-ima predstavlja jedan od bitnih nedostataka ovog zakona u smislu podizanja kvaliteta socijalnih usluga.

Značajan korak u unapređenju usluga dječije zaštite je izrada jednoobraznih, standardiziranih alata za vođenje slučaja u centrima za socijalni rad. Entitetska i kantonalna ministarstva, u čijoj je nadležnosti socijalna zaštita, izradila su Smjernice za vođenje slučaja i zaštitu djece u oba entiteta. Smjernice se primjenjuju u svim općinama u Republici Srpskoj a samo u nekoliko kantona u Federaciji BiH.

Ostvaren je i značajan napredak u uspostavi kvalitetnog sistema hraniteljstva kroz usvajanje relevantnih zakona i propisa, profesionalizaciju uposlenih u socijalnim službama za poslove u oblasti hraniteljstva i edukacije, te osposobljavanje i certifikaciju hranitelja.

SMANJENJE SIROMAŠTVA I USLUGE

Bosna i Hercegovina je u 2019. godini potrošila 19,2 procenata BDP-a na socijalnu zaštitu, što je samo dvije trećine od prosjeka EU-a od 28 procenata i općenito manje od izdatka koje druge zemlje zapadnog Balkana troše na socijalnu zaštitu. Više od 80 procenata ovih izdataka odnosi se na socijalno osiguranje, uključujući izdatke na penzije, zdravstveno osiguranje i osiguranje za slučaj nezaposlenosti. Nedoprinosa socijalna davanja, koja se financiraju iz budžeta različitih nivoa vlasti, čine manje od 20 procenata ukupnih izdataka za socijalnu zaštitu. Sve naknade socijalne zaštite, izuzimajući penzije, doprinijele su smanjenju stope rizika od siromaštva za 9,2 procentna boda. Porodične i dječije naknade doprinijele su smanjenju stope rizika od siromaštva za samo 0,4 procentna boda. U izvještajnom periodu također je evidentno da nedostaju relevantni i skoriji podaci o stanju i indikatorima siromaštva, tj. nisu se radile ni lokalne ni komparativne analize, kakva je na primjer EU SILC.

Po pitanju socijalne zaštite i inkluzije, još nema cjelodržavne strategije za smanjenje siromaštva i za socijalnu inkluziju i zaštitu niti sistema za praćenje realizacije strateške politike u cijeloj državi.¹⁴⁸ Vlada FBiH je u decembru 2020. godine usvojila Strategiju razvoja FBiH 2021–2027 u kojoj je definisala četiri strateška cilja i 18 prioriteta. U okviru strateškog cilja 2. Prosperitetan i inkluzivan razvoj utvrđene su mjere koje se odnose na: poboljšavanje kvaliteta predškolskog, osnovnog i srednjeg obrazovanja za potrebe razvoja i osigurati inkluzivno obrazovanje za sve; unapređivati pristup i smanjivati nejednakost u zdravstvenim uslugama; Poticati natalitet i zaštitu porodica s djecom; unapređivati reproduktivno zdravlje i oblast ranog rasta i razvoja djeteta te promovirati toleranciju, nenasilje i rodnu ravnopravnost u porodici i društvu. Strategija predstavlja osnovu za izradu Programa rada Vlade FBiH za mandatni period ali isto tako i za izradu sektorskih strategija uključujući i razvijanja strategije za razvoj sistema socijalne i dječije zaštite u FBiH 2023–2030. Sljedom toga, od strane NVO kreirana je Strategija socijalne uključenosti za period 2021–2027 godine¹⁴⁹ koja još uvijek nije razmatrana i usvojena od strane entitetske vlade.

U periodu od 2019. do 2020. nastavljeno je sa implementacijom Akcionog plana BiH za rješavanje problema Roma iz oblasti zapošljavanja, stambenog zbrinjavanja i zdravstvene zaštite 2017–2020. Zbog kašnjenja u usvajanju državnog budžeta, grant sredstva za njegovu realizaciju za 2020. godinu bila su operativna tek krajem godine, zbog čega mnoge mjere nisu ni implementirane. Najveći napredak je napravljen u okviru programa zdravstvenog zbrinjavanja Roma gdje stepen realizacije planiranih mjera iznosi 70%, dok je značajno manji kod stambenog zbrinjavanja 57% i zapošljavanja 50%. Za poboljšanje uslova stanovanja romske populacije u BiH u 2020. godini utrošeno je ukupno 1.143.848,00 KM od čega je iz državnog budžeta izdvojeno 705.040,00 KM, iz budžeta lokalnih zajednica – 193.470,36 KM i donatorskih sredstava – 245.337,64 KM. Iako je od strane MLJPI lokalnim zajednicama ponuđena finansijska podrška za pokretanje procesa legalizacije neformalnih romskih naselja 2020. godine, nijedna lokalna zajednica u BiH nije pokazala interes, tako da ova mjera nije ni realizovana. Od ukupno planiranih 230 romskih porodica stambeni uslovi života su poboljšani kod 130 porodica (30 porodica je imalo koristi od popravljenih ili novih

¹⁴⁸ Evropska komisija, Izvještaj o Bosni i Hercegovini za 2020. godinu, Brisel, 6. 10. 2020. SWD(2020) 350 final

¹⁴⁹ Izrada Strategije socijalne uključenosti dio je treće faze projekta Delegacije EU i UNICEF-a: "Izgradimo zagovaračku platformu za socijalnu uključenost u Bosni i Hercegovini – Zastani i poslušaj", koji su implementirali Fondacija za socijalno uključivanje u BiH i Inicijativa za bolju i humaniju inkluziju

stanova, a 100 porodica je imalo koristi od popravljene infrastrukture). Za zdravstvenu zaštitu Roma u 2020. godini izdvojeno je ukupno 302.000,00 KM. Od strane Ministarstva za ljudska prava anagžovano je ukupno 175 romskih zdravstvenih medijatora koji su radili u romskim zajednicama na zdravstvenom prosvjećivanju Roma. Raspoloživa sredstva usmjerena su na osiguranje pristupa zdravstvenoj zaštiti neosiguranim osobama romske nacionalnosti u 2020. godini ostala su neutrošena s obzirom da su sredstva postala operativna tek u 2021. godini, zbog čega dobrovoljnim osiguranjem nije bilo obuhvaćen nijedan Rom. Preventivnim pregledima za specifična oboljenja (rak grlića materice, rak dojke i rak debelog crijeva, rak prostate) u 2020. godini obuhvaćeno je 470 Roma u oba entiteta i Brčko distriktu BiH. Svi pregledi su bili organizovani i besplatni, a glavni nosioci aktivnosti su bili partneri zdravstvenih ustanova – romske nevladine organizacije. Za 2020. godinu za zapošljavanje i samozapošljavanje Roma na raspolaganju je bilo 1.184.738,61 KM, na osnovu čega je putem entitetskih zavoda za zapošljavanje uposleno ukupno 110 lica romske nacionalnosti. Zbog pandemije COVID-19 aktivnosti na izradi lokalnih akcionih planova nisu realizovane od strane lokalnih zajednica.¹⁵⁰ Veliki broj romskih porodica i dalje živi u neuslovnim improvizovanim stambenim objektima. U odnosu na većinsku populaciju, prisutna je diskriminacija u pogledu stambenog zbrinjavanja romskih porodica u socijalne kolektivne stambene objekte. Od strane Općine Ilidža (SK) šest romskih porodica sa 14 djece smješteno je u privremeno postavljene kontejnere u potpuno izolovanom naselju Rakovica, u neposrednoj blizini regionalnog puta, koje već godinu dana živi bez struje, sanitarnog čvora i obezbijedenog grijanja. Iako su vlastima dobro poznate porodice, samo četvero djece je uključeno u školu dok je djevojčica sa navršениh 15 godina odbijena od strane obrazovnih vlasti za pohađanje osnovnog obrazovanje zbog toga što je prestarila školsku dob.¹⁵¹

Tokom 2022. godine Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice BiH pripremiло je novi Akcioni plan Bosne i Hercegovine za društvenu inkluziju Roma i Romkinja za period 2021–2025. godina, čije se usvajanje očekuje u narednom periodu. Akcioni plan je usmjeren na četiri sektorska cilja: obrazovanje, zapošljavanje, zdravstvena zaštita i stanovanje.¹⁵²

Pandemija COVID-19 imala je dubok utjecaj na ekonomiju i tržište rada pa samim tim i na socijalni sektor. Prema procjenama MOR-a, u 2021. godini, indeks radnih sati je bio 3,3 procenta ispod nivoa prije početka krize (što odgovara 37.000 poslova s punim radnim vremenom). Anketa o radnoj snazi za 2020. godinu procjenjuje da je u FBiH došlo do smanjenja registrovane zaposlenosti i povećanje registrovane nezaposlenosti, dok registrovana zaposlenost u FBiH još nije dostigla razinu prije pandemije. Subvencije plaće i doprinosa za socijalno osiguranje s ciljem očuvanja radnih mjesta su osigurale djelomičnu pomoć radnicima i poslodavcima, te ublažile gubitak prihoda fondova socijalnog osiguranja. Međutim, ove mjere su bile ciljane prvenstveno na očuvanje radnih mjesta zaposlenih s punim radnim vremenom u registrovanim preduzećima. S druge strane, neregistrovani zaposlenici i zaposlenici sa nestandardnim ugovorima bili su isključeni iz ovih mjera unatoč činjenici da se ove grupe radnika suočavaju s većim rizikom od gubitka posla i prihoda. Vlada FBiH i Vlada Brčko distrikta su dale preporuke da se zaposlenicima koji imaju djecu odobri plaćeni dopust za vrijeme kada vrtići nisu radili,

¹⁵⁰ Izvještaj o provedbi Akcionog plana BiH za rješavanje problema Roma u oblasti zapošljavanja, stambenog zbrinjavanja i zdravstvene zaštite 2017–2020. i utrošku grant sredstava za 2020. godinu, Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice BiH, juni 2021. godine

¹⁵¹ Emir rasplakao cijeli svijet, ali je i dalje bos – dostupno na: <https://www.youtube.com/watch?v=ONSiZtk76g0>

¹⁵² <https://ekonsultacije.gov.ba//legislativeactivities/details/110814>

odnosno za vrijeme trajanja škole online. Međutim, ove su preporuke primijenjene samo u javnom sektoru. Vlada RS-a nije donosila nikakve mjere za zaposlene roditelje školske djece. Nedostatak adekvatne podrške za zaposlene roditelje djece niže životne dobi negativno je utjecao na zaposlene roditelje, u većini slučajeva zaposlene majke, koji su na uštrb zaposlenja morali preuzeti odgovornost za brigu o djeci. Osim nekih jednokratnih naknada, entiteti nisu donosili nikakve nove mjere za pomoć pojedincima i porodicama pogođenim pandemijom i ekonomskom krizom. U FBiH, neke su lokalne vlasti povećale iznose naknada za socijalnu pomoć. Međutim, broj isplaćenih naknada socijalne pomoći na osnovu imovinskog cenzusa u 2020. godini bio je manji nego u 2019. godini. Učinak mjera koje su donesene kao odgovor na krizu nije u potpunosti evaluiran. Revizija učinka Efikasnost planiranja i realizacije mjera za ublažavanje ekonomskih posljedica pandemije COVID-19 ukazala je na neučinkovitu provedbu mjera i neadekvatno praćenje i izvještavanje o realizaciji tzv. Korona zakona. Naime, pristup subvencijama plaća u FBiH nije bio osiguran svim pogođenim privrednim subjektima, dok su neki od privrednih subjekata koji su dobili subvencije otpuštali zaposlenike. Sistemi socijalne zaštite u Bosni i Hercegovini su samo djelomično ublažili neposredne negativne utjecaje u ranoj fazi pandemije. Međutim, puni učinci ovih mjera još nisu procijenjeni.¹⁵³

OCJENA STANJA I PREPORUKE

Analiza prikupljenih podataka jasno ukazuje na činjenicu da opće siromaštvo u zemlji ima direktan uticaj na ostvarivanje i poštivanje prava djeteta te da postoji stalan jaz između zakonodavstva i njegovog provođenja u praksi, kao i manjak/smanjenje budžetskih sredstava za ostvarivanje i zaštitu prava porodica sa djecom u stanju socijalne potrebe. Postojeći sistem socijalnih naknada čini se nedjelotvornim u rješavanju razmjera i intenziteta dječijeg siromaštva, a naknade su suviše niske da bi se ostvarila stvarna razlika u životu djeteta i izdiglo ih iznad linije siromaštva. Posebno zabrinjava činjenica da u pojedinim dijelovima zemlje djeca do 18 godina ne mogu ostvariti pravo na dječiji dodatak. Osim što sa trenutnim reformama socijalne zaštite u zemlji treba nastaviti uz pristup iz perspektive prava djeteta, neophodno je da država uloži dodatni napore da:

- ▶ Kreira vlastite baze podatke odnosno da kontinuirano prikupljaju podatke o siromašnoj djeci i socijalno isključenoj djeci i shodno tome odrede strateške pravce djelovanja u smanjenju siromaštva djece.
- ▶ Izradi nacionalnu strategiju za smanjenje siromaštva s posebnim odjeljcima posvećenim višestrukim načinima na koje siromaštvo pogađa djecu i kako ih rješavati.
- ▶ Harmonizira propise o materijalnoj podršci porodica sa djecom i uslugama socijalne zaštite, naročito na nivou entiteta i distrikta, kako bi se osigurao pristup kvalitetnoj socijalnoj pomoći i progresivno povećanje obuhvata dječijim dodatkom za svu djecu koja žive ispod linije siromaštva a uzrasta su do 18 godina. Pravo na dječiji dodatak za djecu sa invaliditetom i teško bolesnu djecu se ne smije uslovljavati imovinskim cenzusom.

¹⁵³ Izazovi socijalne zaštite u BiH, obuhvat, adekvatnost rashodi i finansiranje; International Labour Organization, 2022

- ▶ Sprovede istraživanje da se razmotri uticaj postojećih socijalnih davanja i utvrde opcije za redistribuciju budžetskih izdvajanja na različita davanja, u skladu s njihovim uticajem na ublažavanje siromaštva.

VI

POGLAVLJE

MJERE POSEBNE ZAŠTITE

DJECA TRAŽIOCI AZILA, IZBJEGLICE I MIGRANTI

Komitet preporučuje državi članici da osigura izdavanje rodnih listova za svu djecu rođenu na njoj teritoriji, odmah po rođenju, bez obzira na imigracioni status djeteta ili njegovih roditelja, uključujući one koji su iskazali namjeru da zatraže azil i one koji nisu registrovani, te da upis rođenja bude besplatan za svu djecu, da pruži posebnu podršku nepisanim ili neregistrovanim osobama, kako bi se olakšao upis rođenja njihove djece, da razmotri ratifikaciju Konvencije Vijeća Evrope o izbjegavanju apatridnosti povezane sa državnom sukcesijom iz 2009. godine.

Nadalje, Komitet preporučuje da se odmah poduzmu sve neophodne mjere za implementaciju Zakona o azilu (2016) da bi se osiguralo da djeca tražioci azila imaju pristup sigurnom smještaju, uslugama zdravstvene zaštite, psihosocijalnoj podršci i obrazovanju, uz osiguranje jednakog pristupa za djecu izvan centara za prihvatanje, da se pravovremeno imenuje nadležnog staratelja koji posjeduje potrebna stručna znanja za postupanje i podršku djeci bez pratnje i/ili djeci razdvojenoj od porodica u skladu sa procjenom najboljih interesa koja se provodi na individualnoj osnovi, da se izbjegavaju svi oblici pritvora za tražioce azila i migrante mlade od 18 godina i porodice sa djecom i razmotri sve moguće alternative pritvoru, da obezbijedi dovoljne kadrovske, tehničke i finansijske resurse za povećanje kapaciteta i unapređenje uslova u centrima za prihvatanje kojima upravljaju organi vlasti da bi se smjestila djeca migranti i tražioci azila, uključujući djecu bez pratnje i osigura da usluge koje pružaju prihvatni centri budu po mjeri djeteta i prilagođene dobi djece. Komitet preporučuje i da se redovno prate zdravstveni i higijenski uslovi u prihvatnim centrima i objektima ili mjestima gdje se vrši smještaj djece tražilaca azila i djece migranata i obezbijedi pružanje usluga primarne i sekundarne zdravstvene zaštite, te da se izrade kampanje za borbu protiv govora mržnje protiv tražilaca azila i izbjeglica, a naročito djece, i osigura istraga, gonjenje i sankcionisanje počinitelja.

U 2019. godini, Službi za poslove sa strancima prijavljeno je ukupno 29.302 nezakonita migranta što predstavlja povećanje u odnosu na 2018. godinu za 22,59%. Od ukupno 29.302 prijavljena nezakonita migranta, namjeru za podnošenje zahtjeva za azil u BiH u 2019. godini iskazalo je 27.769 osoba. Zahtjev za azil podnijele su 784 osobe ili 3% osoba od ukupnog broja iskazanih namjera za podnošenje zahtjeva za azil u 2019. godini. U 2020. godini prijavljeno je ukupno 16.190 nezakonitih migranata što predstavlja smanjenje u odnosu na 2019. godinu za 44,75%. Od ukupno 16.190 prijavljena nezakonita migranta, namjeru za podnošenje zahtjeva za azil u BiH u 2020. godini iskazalo je 15.170 osoba. Zahtjev za azil podnijele su 244 osobe ili 1,61% osoba od ukupnog broja iskazanih namjera za podnošenje zahtjeva za azil u 2020. godini, od čega su 95 ili 38,93% bila djeca dobne

grupe od 0 do 17 godina. Također je vidljivo da u prva dva mjeseca 2020. godine broj nezakonitih migranata je veći nego u istom periodu prethodne godine, a onda se bilježi stalni pad broja nezakonitih migranata u odnosu na isti period prethodne godine koji je prouzrokovan uglavnom pojavom pandemije COVID-19. Najveći broj nezakonitih migranata iz Pakistana, Afganistana, Irana, Sirije, Iraka, Bangladeša, Maroka, Alžira, Libije, Palestine i Egipta i čine 93% od ukupnog broja nezakonitih migranata u 2018., 2019. i 2020. godini.¹⁵⁴

Djeca migranti koja su učestvovala u dubinskom istraživanju o intenzitetu i vrstama nasilja koje su doživljavali dok pokušavaju da stignu u zapadnu Evropu balkanskom rutom¹⁵⁵, svjedočila su o preživljenom fizičkom nasilju koje su počinili pripadnici granične policije. Opisivali su da su ih skidali do gole kože, prisiljavali da stoje na hladnom i podvrgavali ih elektrošokovima i batinanju palicama, što je dovodilo do ozbiljnih fizičkih povreda, kao što su prelomi ili teške kontuzije. Većina djece pokušala je da pređe granicu iz Bosne i Hercegovine ka Hrvatskoj više od tri puta, a najveći zabilježeni broj pokušaja bio je devet. Počinioci nasilja su najčešće bili policajci sa crnim maskama a zatim krijumčari, koji su ih tukli tokom puta, kada počnu da zaostaju, ili ako su glasni ili "neposlušni". Nekoliko djece svjedočilo je da bi krijumčari ubijali ili ostavljali odrasle i djecu u uslovima u kojima oni ne bi mogli sami da prežive, jer nisu fizički mogli da izdrže putovanje, bili su povrijeđeni ili bolesni, ili nisu imali novac da nastave putovanje. Nijedno od djece koje je učestvovalo u istraživanju nije prijavilo da je samo bilo žrtva seksualnog nasilja, skoro dvije trećine njih navelo je jedan ili veći broj incidenata u kojima su prepoznali ili svjedočili seksualnom nasilju nad djetetom u njihovom neposrednom okruženju, uključujući i nasilno razdvajanje djevojčica ili dječaka koje bi krijumčari onda seksualno zlostavljali. Ispitana djeca navela su da su ih, u zamjenu za seksualne usluge, krijumčari podmićivali novcem, privilegovanim statusom u poređenju sa drugima koji putuju sa njima, zaštitom, ili "besplatnim" prelaskom granice. Mnogo djece različitih uzrasta prijavilo je da su morali da rade tokom putovanja; to posebno važi za one starije od deset godina i za nepraćene dječake. Djeca vide ovaj rad kao neizbježan i neophodan, jer im je potrebno da zarade novac da nastave putovanje. Najčešće su radila u zemljama u kojima su duže ostajala, poput Turske gdje su najčešće radila u fabrikama i Grčke, na poljoprivrednim gazdinstvima. Skoro svako treće intervjuisano dijete svjedočilo je pokušajima krijumčara da regrutuju djecu za svoje aktivnost, prvenstveno u vezi sa prelaskom granice i, daleko rjeđe, sa prodajom droge. Djeca sa kojom se razgovaralo uglavnom vide zvanične institucije, kao što su zdravstvene ustanove, škole, državne službe za zaštitu djece i centri za socijalni rad kao nedovoljno zainteresovane, nezainteresovane, ili kao potencijalnu pretnju (zbog policijskog nasilja ili zbog toga što su administrativne službe te koje izdaju zvanične dokumente). Djeca često imaju daleko manje poverenja u zvanične institucije – i one čija je uloga da im pomognu ili da ih zaštite – nego u ljude koje poznaju, djelimično zbog toga što su te ustanove i

¹⁵⁴ Ministarstvo sigurnosti BiH, Migracioni profil BiH za 2020. godinu, dostupno na: <http://www.msb.gov.ba/PDF/210620211.pdf>

¹⁵⁵ Istraživanje je sprovedeno u Bosni i Hercegovini i Srbiji, ključnim tranzitnim zemljama na pragu Evropske unije i na putu ka zapadnoj Evropi. Zasniva se na detaljnim razgovorima sa 48 djece starosti između 13 i 19 godina, od čega 30 nepraćenih dječaka i osam dječaka i deset djevojčica koji su putovali sa svojim porodicama ili bliskim rođacima. Razgovore su vodili terenski istraživači, uz podršku prevodilaca i kulturnih medijatora, u skladu sa etičkim protokolom koji je osigurao da se glasovi djece čuju, u bezbjednom okruženju i uz poštovanje. Ovaj izvještaj također se oslanja na diskusije u fokus grupama sa 27 profesionalaca u Bosni i Hercegovini i Srbiji, uglavnom terenskih radnika sa bogatim iskustvom u radu sa djecom izbjeglicama i migrantima

njihovi zaposleni samo sporadično prisutni u životima djece i imaju samo ograničene mehanizme da ih zaštite od nasilja.¹⁵⁶

Djeca migranti bez pratnje se suočavaju s posebnim poteškoćama kao što su pristup sigurnom smještaju i postupci za dobivanje azila.¹⁵⁷ Za smještaj djece bez pratnje i porodica sa djecom država je raspolagala sa nekoliko smještajnih kapaciteta. Bivša kasarna "Ušivak", koja se nalazi na području općine Hadžići (KS), je otvorena u oktobru 2018. godine. Kapacitet objekta "Ušivak" je 800 mjesta sa odvojenim prostorom za porodice, žene i maloljetnike bez pratnje. Mjesečno je u prosjeku boravilo 780 osoba. Objekat "Miral" u Velikoj Kladaši (USK) je otvoren u novembru 2018. godine. Za smještaj migranata je dostupno 700 mjesta sa osiguranim prostorom za maloljetnike bez pratnje. Mjesečno je u prosjeku boravilo 836 osoba. Na dan 31. 12. 2020. u centru su boravile 1.032 osobe.¹⁵⁸ Prihvatni centar "Borići" u Bihaću (USK) otvoren je u januaru 2019. godine. Za smještaj migranata je dostupno 580 mjesta. Za porodice je osiguran određen prostor. Mjesečno su u prosjeku boravile 303 osobe. Na dan 31. 12. 2020. godine u centru je boravilo 329 osoba. "Sedra" u Cazinu (USK) je otvorena u julu 2018. godine. U objektu je dostupno 420 mjesta sa određenim prostorom za porodice i maloljetnike bez pratnje. Mjesečno su u prosjeku boravile 322 osobe. Na dan 31. 12. 2020. godine u centru su boravile 343 osobe.

Zbog nasilja od strane drugih odraslih migranata, veliki broj djece bez pratnje samovoljno napušta privremene kampove i borave u napuštenim objektima. Mobilni tim Save the children je samo u jednoj akciji identifikovao oko 100 članova porodica, uključujući žene, djevojčice i bebe, kao i 32 maloljetnika bez pratnje koji su se nalaze u takozvanim skvotovima (privremena naselja u napuštenim zgradama) i privatnim smještajima. Najmlađi dečak koji je putovao sam, bez svojih roditelja, i koji živi u napuštenom objektu imao je svega deset godina.¹⁵⁹ Na području Kantona Sarajevo nema mogućnosti izdvajanja žrtava nasilja iz kampova "Ušivak" i "Blažuj" i njihovog zbrinjavanja u Sigurnu kuću za zbrinjavanje žrtava nasilja, te djeca i dalje ostaju u okruženju nasilnika.¹⁶⁰

Uopćeno, u BiH strukture socijalne zaštite imaju vrlo skromne kapacitete kojim ne mogu adekvatno i blagovremeno odgovoriti ni na potrebe lokalnog stanovništva. Pojavom migrantske populacije u BiH, lokalni centri za socijalni rad dobili su i dodatni teret uspostave starateljstva za djecu bez pratnje, ali ovaj važan zadatak, zbog opterećenosti, uglavnom nastoje izbjeći i reaguju samo kada je to izričito zatraženo od Službe za poslove sa strancima. U tranzitnim područjima takvo starateljstvo se uglavnom odnosi samo na predpratnju do prihvatnog centra, kada se starateljstvo prebacuje na staratelja koji pripada odgovarajućoj teritorijalnoj jedinici na kojoj se nalazi prihvatni centar. Ovakva starateljstva u tranzitnim područjima, kao što je Tuzla, svode se na vrlo formalnu i ograničenu uključenost u slučaj određenog djeteta bez pratnje ili djeteta razdvojenog u putu. Štaviše, na poziv agencija koje djeluju na terenu, centar za socijalni rad u Tuzli npr. odbija izaći na teren, ukoliko zahtjev nije došao direktno od Službe za poslove sa strancima i to strogo formalnim putem. Naravno da takav pristup ne omogućava istinsku zaštitu djeteta koje se nalazi u različitim i kompleksnim rizicima na svom putu.

¹⁵⁶ "Gde god da idemo, čine nam zlo", Nasilje nad decom izbeglicama i migrantima koja putuju u Evropu balkanskom rutom (Sažetak izvještaja), Save the children i Centar za interdisciplinarnu studiju, 2022

¹⁵⁷ Izvještaj o napretku BiH za 2020. , Evropska komisija

¹⁵⁸ Migracioni profil BiH za 2020. godinu, Ministarstvo sigurnosti BiH

¹⁵⁹ <https://www.slobodnaevropa.org/a/maloljetnici-medju-migrantima-u-bosni-i-hercegovini/31091973.html>

¹⁶⁰ Informacija o radu sa maloljetnim migrantima bez pratnje u Privremenom prihvatnom centru "Ušivak", Kantonalni centar za socijalni rad Sarajevo

Od formiranja privremenog prihvatnog centra Ušivak (24. 10. 2018.) do 20. 09. 2020. Služba socijalne zaštite općine Hadžići zaprimila je ukupno 1.878 zahtjeva za postavljanje posebnog staratelja djeci migrantima bez pratnje. Od ovog broja, 757 zahtjeva se odnosi na period od 24. 10. 2018. do 31. 12. 2019. godine, a 1.121 zahtjev je zaprimljen u periodu od 01. 01. 2020. godine do 20. 09. 2020. godine.¹⁶¹ Za 987 djece imenovani su zakonski staratelji kako je predviđeno u zakonu (304 u 2019. , 29 u 2018. i 654 u 2020. godini).¹⁶² U nedostatku stručnih kapaciteta organa starateljstva, uloga staratelja za djecu bez pratnje koja su smještena u prihvatnim centrima dodjeluje se osobama koje međunarodne organizacije (Save the children, UNICEF, World Vision) angažuju po ugovorima o djelu. Nerijetko je jedna osoba staratelj za 50 i više djece. Najveći broj postupaka za imenovanje staratelja je obustavljen zbog samovoljnog napuštanje kampa i odlaska maloljetnika.¹⁶³ Nakon ilegalnog prelaska granice, djeca bez pratnje se u pravilu registruju u prvom terenskom uredu Službe za strance koji se nalazi u Tuzli, koja predstavlja značajnu stanicu na migrantskoj ruti, gdje im se u pravilu imenuje poseban staratelj, a zatim se uz podršku IOM-a transportuju u prihvatni centar "Ušivak" u Sarajevu. U slučajevima kada djeca bez pratnje pristugnu u Tuzlu izvan radnog vremena terenskog centra Službe za strance i lokalnog centra za socijalni rad (u kasne noćne sate ili u dane vikenda i praznika) dešava se da zbog nedostatka kriznog smještaja u ovom gradu dijete po nekoliko dana neregistrovano i potpuno iznemoglo luta i spava na ulicama grada, u nesigurnom okruženju. Od 2019. godine kada su primijećena veća kretanja i zadržavanja ljudi u Tuzli (koja je od prvog prihvatnog centra udaljena 120 km), državne strukture i međunarodne agencije koje su od države BiH dobile mandat za brigu o migrantima, još uvijek nisu obezbijedile potrebnu podršku. Lokalne vlasti se nisu nikada složile sa otvaranjem kriznog smještaja, tako migranti borave na ulici ili u sigurnom smještaju koji je osnovalo lokalno udruženje i koje ima vrlo skromne kapacitete samo za smještaj iznemoglih odraslih migranata. U vrijeme pisanja ovog izvještaja, petero djece bez pratnje iz Afganistana, uzrasta od sedam do 12 godina, četiri dana je boravilo u sigurnom smještaju za prihvrat odraslih migranata, bez staratelja i registracije, iako je nadležna služba za strance imala saznanja o tome. Tek pod pristiskom lokalnih NVO "Zemlja djece u BiH" i "Puž" vlasti su poduzele konkretne aktivnosti na njihovom prebacivanju u prihvatni centar "Ušivak".¹⁶⁴ Osoblje sigurnog smještaja je cijelo vrijeme dok su djeca boravila u ovom centru bilo izloženo dodatnim pristiscima krijumčara ljudima i angažovanim taksistima da se djeca bez staratelja prevezu do Sarajeva.

Od strane međunarodnih i nacionalnih organizacija (UNICEF, World Vision, Save the Children, IOM i dr.) u kampovima gdje borave maloljetnici bez pratnje i porodice sa djecom uspostavljen je kutak za djecu, kutak za mame i bebe, kao i kutak za maloljetnike bez roditeljske pratnje. Djeci su u kampovima na raspolaganju razne aktivnosti: sportske, kreativne, psihosocijalne, edukativne, kao i Akelius Digital Language kojeg je od 2020. godine pohađalo ukupno 572 djece i 145 roditelja. Ove aktivnosti su projektne i upitna je njihova održivost.

Formalno obrazovanje djeca pohađaju u obližnjim školama, uz podršku kulturoloških medijatora. U sklopu pripreme nastave za djecu izbjeglice i migrante "Akelius" program učenja stranih jezika proširenje i na učenike u pet osnovnih škola u Bihaću, kroz koji je prošlo oko 1.000 djece. UNICEF je tokom 2021. godine obezbijedio trening za 36 nastavnika

¹⁶¹ Ibid.

¹⁶² Izvještaj o napretku BiH za 2021. , Evropska komisija

¹⁶³ Informacija o radu sa maloljetnim migrantima bez pratnje u Privremenom prihvatnom centru "Ušivak", Kantonalni centar za socijalni rad Sarajevo

¹⁶⁴ Izvor: Udruženje "Zemlja djece u BiH"

engleskog i njemačkog jezika s fokusom na njihove digitalne vještine i kombinovani pristup učenju uz upotrebu Akelius digitalnog kursa za učenje jezika.¹⁶⁵ Za djecu koja su u tzv. tranzitnim područjima u kojim nema prihvatnih centara, opcija uključanja u obrazovni sistem je u praksi nepostojeća.

Ministarstvo civilnih poslova BiH u saradnji sa nadležnim obrazovnim vlastima u BiH izradilo je Priručnik za uključivanje djece tražitelje azila/izbjeglica i migranata u obrazovne procese u BiH. Priručnik je prvi institucionalni odgovor nadležnih obrazovnih vlasti na potrebe djece u situaciji pojačanog priliva tražitelja azila i migranata i predstavlja podršku svim nastavnicima i saradnicima u nastavi koji će imati priliku raditi s djecom tražiteljima azila/izbjeglicama i migrantima u prihvatnim centrima.¹⁶⁶

Izbjeglice, migranti i tražitelji azila koji su smješteni unutar privremenih prihvatnih centara u BiH nemaju pristup besplatnoj zdravstvenoj zaštiti u BiH, te se ta zaštita osigurava uz pomoć međunarodnih organizacija i uz finansijsku podršku Evropske unije. Unutar prihvatnih centara u kojima borave porodice sa djecom, UNICEF je u saradnji sa Danskim vijećem za izbjeglice, obezbijedio pristup osnovnoj zdravstvenoj zaštiti kroz pedijatrijske ambulante u centrima Borići, Sedra u Unsko-sanskom kantonu, te u prihvatnom centru "Ušivak" u Kantonu Sarajevo. Više od 2.000 medicinskih pregleda je obavljeno u pedijatrijskim ambulantama tokom 2020. godine, te je upućeno 345 referala za specijalističke preglede. 730 djece je primilo psihološku podršku kroz individualne i grupne sesije unutar privremenih prihvatnih centara. Proces vakcinacije djece realizuje se u saradnji sa kantonalnim zavodima za javno zdravstvo i lokalnim domovima zdravlja. Tokom 2020. godine vakcinisano je 407 djece u Unsko-sanskom i Kantonu Sarajevo. S obzirom da jako mali broj djece ima vakcinacijski karton ili bilo kakav dokaz o prethodnoj vakcinaciji, po preporukama federalnog epidemiologa Zavoda za javno zdravstvo, djeca u pokretu vakcinišu se prateći vakcinacijski kalendar BiH.¹⁶⁷

Zdravstvena zaštita koju je obezbjeđivalo Dansko vijeće za izbjeglice (primarna i sekundarna) više nije dostupna za migrante i tražioce azila u tranzitnom području Tuzla, nego se svi koji su u potrebi upućuju prema najbližem IOM prihvatnom centru na području Sarajeva, kako bi tamo ostvarili svoja prava na zdravstvenu zaštitu. U praksi, na taj način je bitno otežan pristup zdravstvenoj zaštiti za sve one koji se nalaze na boravku ili su se zadržali u Tuzli neko vrijeme, jer su im za odlazak u prihvatni centar na pregled i tretman potrebni resursi koje ne posjeduju (PC je udaljen više od 120 km od Tuzle). U Tuzli je, tako, moguće ostvariti samo pravo na hitnu medicinsku pomoć, bez obzira o kojoj kategoriji migrantske populacije je riječ. Naravno, u tom smislu, posebno su ugrožena djeca bez pratnje koja u Tuzlu pristignu u kasnim večernjim ili noćnim satima, često u stanju opće fizičke iscrpljenosti i raznih bolesti, a ponekad i životne ugroženosti.

U izvještajnom periodu, zbog ratnih dešavanja u Ukrajini, desila se i velika migracija stanovništva iz Ukrajine. Prema dostupnim podacima iz medija, u BiH je u maju 2022. godine boravilo oko 350 izbjeglica iz Ukrajine, uglavnom žena i djece, a locirani su uglavnom u Međugorju. O njima uglavnom brine Crveni križ FBiH koji im obezbjeđuje

¹⁶⁵ <https://www.unicef.org/bih/pri%C4%8De/pravo-na-obrazovanje-treba-biti-zagarantovano-za-svu-djecu-izbjeglice-i-migrante>

¹⁶⁶ Priručnik za uključivanje djece tražitelje azila/izbjeglica i migranata u obrazovne procese u BiH, UNICEF, oktobar 2020.

¹⁶⁷ Radio Slobodna Evropa, Korone u migrantskim kampovima ništa više nego inače, dostupno na: <https://www.slobodnaevropa.org/a/korone-u-migrantskim-kampovima-ni%C5%A1ta-vi%C5%A1e-nego-ina%C5%A1e-u-bih/3171094.html>

potrebnu materijalnu pomoć, a djeca su u obrazovni proces uključena online u domovini, te nije bilo potrebe da se uključuju u obrazovni proces u BiH.¹⁶⁸ U decembru 2022. godine registrovano je još sedmero djece iz Ukrajine na istom području, te je u osnovnoj školi u Bijakovićima opremljen kabinet u kojem ukrajinska djeca mogu da prate online nastavu.¹⁶⁹ Ovaj broj se tokom vremena smanjivao, te su mediji izvijestili da su u februaru 2023. godine u BiH boravile 134 izbjeglice iz Ukrajine, i dalje uglavnom na području Međugorja.¹⁷⁰

Prema podacima NVO "Vaša prava", do juna 2021. godine kroz besplatnu pravnu pomoć upisano je 62 djece u matične knjige rođenih, a u toku su upisni postupci za dvoje djece.¹⁷¹ Postoje podaci da šestero rođene djece u BiH nije registrovano zbog napuštanja teritorije BiH od strane njihovih roditelja odmah po rođenju djeteta.

U slučaju da se pokaže sumnja vezana za dob ili srodstvo ukoliko su u pitanju "muške porodice" koje čine maloljetnici s pratnjom punoljetnog muškog bližeg srodnika, u saradnji sa Službom socijalne zaštite Hadžići i Službom za poslove sa strancima, uspostavljen je Multidisciplinarni tim koji se odmah formira kako bi se kroz sveobuhvatan pristup i bez retraumatizacije maloljetnika utvrdile dodatne činjenice. Tim čine psiholog, socijalni radnik i kulturološki medijator koji obavlja socijalni intervju sa maloljetnikom i na osnovu interdisciplinarne procjene daju preporuke nadležnoj službi za poslove sa strancima. Ovakav pristup je važan za prevenciju eventualnih slučajeva trgovine ljudima i bilo kojeg oblika zlostavljanja maloljetnika. Prihvatni centar "Ušivak" razvio je vodič za postupanje sa djecom bez pratnje koji sadrži i hodogram postupanja svih aktera.¹⁷²

Sa proglašenjem pandemije COVID-19 došlo je do uskraćivanja osnovnih prava djece bez pratnje. Zbog Naredbe Kriznog štaba Grada Tuzla o zabrani i distribuciji hrane na otvorenom, u martu mjesecu 2020. godine desetinama migrantske djece koja su se u tom momentu našla na području ovog grada bila je uskraćena hrana i voda. Policija je sprečavala humanitarne organizacije u njihovoj namjeri da djeci bez pratnje, vidno iscrpljenoj, uruči flaširanu vodu i suhu hranu koja je bila hermetički zapakovana. Javno obraćanje NVO-a "Zemlja djece u BiH" za preispitivanja Naredbe i zahtjeva da se djeci bez pratnje obezbijedi ishrana na putu kroz Tuzlu¹⁷³ od strane Kriznog štaba okarakterisano je kao maliciozno i tendenciozno. Vlasti nisu ništa učinile da obezbijede zaštitne maske i sredstva za dezinfekciju za djecu u pokretu. Zabilježen je i slučaj u kojem je Klinika za plućne bolesti u Tuzli odbila da primi dijete u pokretu koje je upućeno na liječenje od strane druge Klinike, bez prethodnog informisanja njegovog staratelja, koji je nakon nekoliko sati od strane uniformisane policije pronađen u blizini autobuske stanice, bez svijesti, životno ugrožen. Institucija ombudsmena za ljudska prava BiH, postupajući po žalbi NVO-a "Zemlja djece u BiH", a nakon sprovedene istrage, utvrdila je da je u konkretnom slučaju došlo do kršenja prava djeteta na zdravstvenu zaštitu.

¹⁶⁸ <https://dnevni.ba/vijesti-bih/u-bih-trenutno-boravi-oko-350-izbjeglica-iz-ukrajine/>

¹⁶⁹ <https://hms.ba/novopridoslim-izbjeglicama-iz-ukrajine-omoguceno-sudjelovanje-u-online-nastavi/>

¹⁷⁰ <https://www.vecernji.ba/vijesti/kako-zive-izbjeglice-iz-ukrajine-koje-su-u-bih-zamisljeni-i-tuzni-pogledi-mnogo-govore-najveci-dio-vremena-provode-u-molitvi-1654166>

¹⁷¹ <https://www.unicef.org/bih/priče/rođeni-u-pokretu>

¹⁷² <https://www.aa.com.tr/ba/balkan/bih-staratelji-24-sata-u-ušivku-brinu-o-maloljetnim-migrantima-bez-pratnje/2742586>

¹⁷³ "Zemlja djece u BiH" pisala Kriznom štabu Tuzla: Onemogućili ste ishranu djece u pokretu, dostupno na: <https://tuzlainfo.ba/index.php/novosti/item/21283-zemlja-djeca-u-bih-pisala-kriznom-stabu-tuzla-onemogucili-ste-ishranu-djece-u-pokretu/>

Govor mržnje o tražiocima azila i izbjeglicama u medijima je veoma prisutan od početka migrantske krize, ali je značajno eskalirao u vrijeme kada je broj migranata u BiH dostigao dosadašnji vrhunac, odnosno u periodima kada je veliki broj ljudi i djece u pokretu boravio izvan prihvatnih centara IOM-a. Mediji su veoma intenzivno i huškački podstrekivali mržnju prema migrantskoj populaciji, dok se se na društvenim mrežama vodili okršaji prepuni govora mržnje prema ovoj populaciji. Istraživanje koje je sprovedeno od strane Udruženja BH novinari, a za potrebe medijskog praktikuma "Izveštavanje o migrantima i izbjeglicama – #TačnoJeBitno", pokazalo je da se o migrantima i izbjeglicama izvještavalo na veoma neprofesionalan način i da su se u više od polovine analiziranih tekstova migranti i izbjeglice spominjali kao opasni po bh. građane, a već u naslovima se nastojala širiti panika, dok su se u samim sadržajima autori koristili pretpostavkama i neprovjerenim informacijama. Objave o migrantima i izbjeglicama svrstane su u pet kategorija: 1. stigmatizacija migranata i izbjeglica, 2. migranti i izbjeglice kao prestupnici, 3. migranti i izbjeglice su opasni po bh. građane, 4. empatično izvještavanje u kojem su ovi ljudi predstavljeni kao žrtve i 5. senzacionalističko izvještavanje.¹⁷⁴ Mnogi slučajevi govora mržnje nisu prijavljeni niti procesuirani. U onim situacijama kada je to učinjeno, kada su prijavljene konkretne osobe koje stoje iz portala i grupa na društvenim mrežama, koji su podstrekivali mržnju prema migrantima (poput portala *Antimigrant.ba*), došlo je do procesuiranja slučaja. Sud BiH je u novembru 2021. godine nepravosnažno oslobodio Alispahića da je u više navrata, tokom 2019. i 2020. godine, putem internet stranice *Antimigrant.ba*, na kojoj je administrator i urednik sadržaja, kao i putem društvenih mreža, objavljivao tekstove i videozapise koji obiluju izjavama što potiču i šire mržnju prema migrantima i migrantskoj populaciji, kao i između konstitutivnih naroda u BiH. Tužilaštvo je krajem marta uložilo žalbu ali je Apelaciono vijeće Suda BiH, u aprilu 2022. godine, kao neosnovanu istu odbilo, te potvrdilo prvostepenu presudu. Portal *Antimigrant.ba* i dalje je aktivan, dijeleći sadržaje koji i dalje podstiču na mržnju prema migrantima. Inače, ovaj slučaj razmatran je od strane Institucije ombudsmena za ljudska prava koja je postupajući po žalbi Mreže za izgradnju mira (koja okuplja 194 NVO-a) i Vijeća za štampu u BiH uputila preporuku prema Tužilaštvu BiH, Regulatornoj Agenciji za komunikcije i Federalnoj upravi policije u kojoj navodi da članci objavljeni na online mediju *Antimigrant.ba* predstavljaju poticanje na diskriminaciju i ukazuju na širenje govora mržnje i činjenje drugih krivičnih djela.¹⁷⁵ Pozitivan i ohrabrujući obrt desio se tokom 2022. godine u Bijaču, gdje je određena muška osoba procesuirana zbog vrijeđanja lokalne volonterke i pomagačice migrantima na društvenim mrežama, nakon čega je pravosnažno suđen na novčanu kaznu.

Analiza tema izvještavanja četiri najposjećenija informativna web portala u Bosni i Hercegovini pokazala je evidentan nedostatak tekstova o djeci u pokretu i izazovima s kojima se susreću na svome putu u vrijeme pandemije. O djeci i maloljetnicima izbjeglicama i migrantima izvještavalo se samo u kontekstu nesreća koje su ih pogodile ili razbojništava u kojima su učestvovali, a u rijetkim objavljenim člancima o djeci u pokretu pitanje migracija povezivalo se s pitanjem svjetske sigurnosti i terorizma. Početkom 2020. godine portal *www.hercegovina.info* objavio je tek jedan članak o djeci izbjeglicama i migrantima, a članak upravo u fokusu ima apel na emocije, uz nepoštivanje dostojanstva djece i roditelja prikazanih na fotografiji, a kasnije i povezivanje fenomena migracija s terorizmom.¹⁷⁶

¹⁷⁴ Istraživanje je objavljeno u februaru 2019. godine, a analizirano je stotinu tekstova iz 14 medija iz cijele BiH (tri štampana medija, pet elektronskih i šest online medija): https://safejournalists.net/wp-content/uploads/2019/02/od_viktimizacije_do_demonizacije_gdje_je_istina_BHN_feb_2019.pdf

¹⁷⁵ Specijalni izvještaj o govoru mržnje u BiH, Institucija ombudsmena za ljudska prava BiH, juli 2021.

¹⁷⁶ Nevidljivi tokom pandemije: Djeca izbjeglice i migranti u sjeni dnevne politike, Media centar Sarajevo

OCJENA STANJA I PREPORUKE

Nakon prikupljenih podataka može se zaključiti da većina preporuka nije ispunjena i da su i dalje prisutni problemi u pogledu nedostatka kriznih smještaj za djecu u pokretu, preopterećenosti sistema dječije zaštite i azila i rastuće ksenofobije prema migrantskoj populaciji. U tom kontekstu, neophodno je da država nastavi da ulaže napore kako bi ispunila prethodne preporuke i poduzme dodatne mjere u cilju da:

- ▶ Osigura dovoljno resursa – kadrovskih, finansijskih i tehničkih, za povećanje kapaciteta i poboljšanje uslova u javnim centrima i privremenim prihvatnim centrima za smještaj djece migranata i tražilaca azila, uključujući djecu bez pratnje i djecu razdvojenu od njihovih porodica, te osigura da su pružene usluge u prihvatnim centrima po mjeri djece i prilagođene njihovoj dobi. Također je potrebno osigurati da djeca koja traže azil imaju pristup zdravstvenim uslugama, psihosocijalnoj pomoći i obrazovanju, i jednak pristup ovim uslugama izvan prihvatnih centara.
- ▶ Obezbijedi krizne i adekvatne smještaje (prihvatišta) za djecu bez pratnje u tranzitnim područjima i gdje se vrši prva njihova registracija i da se usvoje standardne operativne procedure za postupanje u slučajevima identifikovanja djeteta bez pratnje u tranzitnim područjima sa jasno definisanim ulogama i odgovornostima.

DJECA U ULIČNIM SITUACIJAMA

Komitet podsjeća na svoje prethodne preporuke te preporučuje državi članici da obezbijedi alternativne prilike za djecu u uličnim situacijama, uključujući stručno osposobljavanje i zapošljavanje, kao i reintegraciju u porodicu ili alternativno zbrinjavanje, na osnovu najboljeg interesa djeteta, pruži adekvatnu finansijsku podršku dnevnim centrima za djecu koja rade na ulici kako bi se zagarantovala održivost aktivnosti tih centara, pruži potrebnu podršku organizacijama civilnog društva za podizanje svijesti o pravima djece koja žive i rade na ulici i za olakšavanje učešća djece u izradi planova i programa namijenjenih njihovoj zaštiti.

Nema relevantnih podataka o broju djece koja su izložena boravku i radu na ulici. Prema procjenama NVO-a na stotine djece svakodnevno živi i radi na ulicima BiH. Prosjačenje djece je posebno izraženo na turističkim lokacijama/gradovima. Samo u KS-u u 2021. godini evidentiran je 1.571 prekršaj za prosjačenje što je za 39% više u odnosu na 2020. godinu.¹⁷⁷ Oko 20% evidentiranih slučajeva odnosi se na prosjačenje djece. Posebno je prisutan problem organizovanog premještanja djece iz manjih sredina u veće gradove gdje se produbljava njihova eksploatacija zbog cjelodnevnog boravka na ulici. Nerijetko se građani na društvenim mrežama žale kako se zbog sve većeg priliva prosjaka osjećaju neugodno prošetati vlastitim gradom.¹⁷⁸

¹⁷⁷ MUP KS, Izvještaj o radu Uprave policije MUP-a Kantona Sarajevo za 2021. godinu

¹⁷⁸ https://www.slobodnabosna.ba/vijest/252342/neugodna_setnja_do_bascharsije_zbog_velikog_broja_prosjaka_kazne_do_1.500_km_sta_kazu_iz_mup_a_a_sta_sociolog.html

Zakonodavni okvir u Federaciji BiH i Brčko distriktu još uvijek ne prepoznaje dnevne centre za djecu koja žive/ili rade na ulici kao uslugu dnevnog zbrinjavanja u sistemu socijalne zaštite.

U BiH trenutno djeluje pet dnevnih centara za djecu koja rade na ulici. Održivost dnevnih centara i dalje isključivo zavisi od međunarodnih donatora. Preporuka Institucije obudsmena iz 2012. godine o osnivanju i podršci rada dnevnih centara od strane lokalnih zajednica u FBiH se i dalje ne primjenjuje. Zbog izostanka finasijske podrške iz lokalnog budžeta, *dva centra su prestala sa radom*, dok su ostali prinuđeni da reduciraju svoje aktivnosti i njihova dalja održivost je upitna. Pozitivan primjer je Grad Banja Luka koji iz gradskog budžeta pokriva 70% troškova rada Dnevnog centra koji vodi NVO “Nova generacija”. Međutim, u RS-u je prisutan problem nedostatka usluge prihvatilišta za djecu, posebno u banjalučkoj i bijeljinskoj regiji. Prilikom predstavljanja nalaza Izvještaja o pravima djeteta zamjenica Ombudsmana za djecu Republike Srpske je pred vijećnicima u Skupštini grada Bijeljina istakla da bi prihvatilište omogućilo sklanjanje djece sa ulica do definitivnog rješavanja njihovog statusa stvaranjem sigurnog porodičnog okruženja ili alternativnog smještaja koji je u njihovom najboljem interesu.

NVO-i koji rade na polju zaštite djece ulice nemaju systemske podrške za podizanje svijesti o pravima djece koja žive i rade na ulici. Od ukupno 103.970,00 KM koja su dodjeljena iz sredstava Lutrije, kroz program “Zaštita prava djece koja su žrtve zlostavljanja, pedofilije, prosjačenja” samo 17.400 KM je raspoređeno za projekte na temu suzbijanja prosjačenja djece.¹⁷⁹

Za vrijeme pandemije COVID-19 većina centara je u skladu sa epidemiloškim mjerama prestala sa radom. Čim su se stekli određeni uslovi, rad dnevnih centara prilagođen je potrebama djece i većina aktivnosti se odvijala na otvorenom prostoru gdje djeca borave.

OCJENA STANJA I PREPORUKE

Iz dostupnih podataka i praksi djeca ulice su i dalje jedna od najugroženijih kategorija djece i u pogledu pristupa pravima iz oblasti socijalne zaštite i uslugama. Shodno tome, neophodno je uložiti dodatne napore kako bi se:

- ▶ Harmonizirao zakonodavni okvir u oblasti socijalne zaštite kako bi se djeca ulice prepoznala kao korisnici prava na socijalna davanja u socijalne usluge;
- ▶ Uspostaviti i obezbijediti održivost dnevnih centara za djecu ulice i prihvatilišta za privremeno zbrinjavanje;
- ▶ Kontinuirano raditi na promjeni svijesti kroz edukaciju javnosti, profesionalaca u socijalnom, zdravstvenom i obrazovnom sektoru, a naročito roditelja i djece kroz obrazovni sistem, medijske i druge kampanje.

¹⁷⁹ Federalno ministarstvo obrazovanja i nauke, Odluka o utvrđivanju liste korisnika i raspodjeli dijela prihoda ostvarenih po osnovu naknada za priređivanje igara na sreću u 2021.

PRODAJA, TRGOVINA I OTMICA

Komitet je zabrinut zbog niske stope krivičnih gonjenja i osuđujućih presuda za trgovinu djecom i iskorištavanje djece, i poziva članicu da procijeni ostvareni napredak i utvrdi nedostatke u provođenju Akcionog plana suprotstavljanja trgovini ljudima na nivou države (2016–2019) i izradi i provede plan za naredni period sa dovoljnim budžetom, da osigura da Centri za edukaciju sudija i tužilaca Federacije Bosne i Hercegovine i Republike Srpske i druge institucije na nivou države, distrikta i kantona, provedu edukaciju za sudije i tužioce o strogoj primjeni krivičnih zakona i najboljem interesu djeteta u pravnom postupku u slučaju trgovine, prisilnog prosjačenja i prisilnog braka djece, da bi se osiguralo da počinioci takvih krivičnih djela budu krivično gonjeni i adekvatno kažnjeni na svim nivoima nadležnosti, pojača obuku službenika agencija za provođenje zakona na svim nivoima za istragu svih slučajeva trgovine djecom i sprečavanje seksualnog iskorištavanja djece, pojača programe širenja svijesti i podstiče programe u zajednici koji imaju za cilj prevenciju i odgovor na slučajeve trgovine djecom, uz poseban fokus na romsku djecu.

Vijeće ministara Bosne i Hercegovine usvojilo je novu Strategiju suprotstavljanja trgovini ljudima u BiH 2020–2023, sa pratećim Akcionim planom. Pri izradi Strategije osiguran je djelotvoran mehanizam uključivanja NVO-a u proces izrade. U Strategiji i Akcionom planu definisani su sljedeći strateški ciljevi: i) organizirati funkcionalne i održive sisteme podrške za prevenciju, suzbijanje i, posebno, procesuiranje počinitelaca trgovine ljudima u Bosni i Hercegovini; ii) razviti odgovarajuću percepciju i razumijevanje građana i stručnjaka o trgovini ljudima, te mehanizme za sprečavanje i ograničavanje mogućnosti pojave i opstanka trgovine ljudima; iii) poboljšati otkrivanje i krivično gonjenje počinitelaca trgovine ljudima i povezanih krivičnih djela; iv) osigurati održive programe i postupke za proaktivnu zaštitu i pomoć žrtvama svih oblika trgovine ljudima u Bosni i Hercegovini, a posebno ranjivim grupama; i v) unaprijediti saradnju nadležnih institucija i ovlaštenih organizacija, na svim nivoima vlasti, u cilju efikasnijeg suprotstavljanja, suzbijanja i borbe protiv raznih oblika trgovine ljudima u Bosni i Hercegovini i na međunarodnom nivou. Sve lokalne i entitetske vlasti usvojile su Akcione planove za suzbijanje trgovine ljudima (13), koji prate strukturu Državne strategije za borbu protiv trgovine ljudima i ocrtavaju aktivnosti koordinacionih timova i nadležnih institucija.¹⁸⁰ Procesi izrade državnog i lokalnih Akcionih planova podržani su isključivo kroz projektne aktivnosti međunarodne organizacije IOM i World Vision BiH. Evaluacija provedbe državne Strategije i Akcionog plana povjerena je Timu za praćenje provedbe strategije, koji je u tu svrhu osnovan Odlukom ministra sigurnosti BiH od 21. 07. 2021. godine, sa svim koordinatorima iz novoosnovanih timova za koordinaciju na čelu s državnim koordinatorom. Uspotavljen je i digitalni monitoring mehanizam provedbe akcionih planova i Strategije koji omogućava stalno praćenje i analizu implementacije akcionih planova i izvještavanje nadležnih vlada o implementaciji Strategije i akcionih planova. Prikupljeni podaci ukazuju da je u toku 2020. i 2021. godine od 1.405 planiranih aktivnosti u akcionim planovima svih nivoa vlasti, u potpunosti implementirano 598 aktivnosti (42,60%), započeta je implementacija 222 aktivnosti (15,80%), dok 585 aktivnosti nije započeto (41,60%).

¹⁸⁰ U izradi Strategije i akcionih planova stručnu podršku lokalnim timovima su pružili World Vision i IOM

Uporedo sa izradom Strategije pristupilo se procesu restrukturiranja nacionalnog referalnog mehanizma za borbu protiv trgovine ljudima. Nakon glomazne i nefunkcionalne strukture koju su činila četiri regionalna tima, sada je na nivou države formirano 18 manjih koordinacijskih timova i to: jedan tim na nivou Federacije BiH, po jedan tim u svakom od deset kantona u Federaciji BiH, šest timova u Republici Srpskoj¹⁸¹ i jedan u Brčko distriktu. Njihova je zadaća koordinirati reakciju nadležnih institucija vezano za prevenciju, istragu i procesuiranje slučajeva trgovine ljudima, kao i pomoć žrtvama. Timovi uključuju predstavnike policije, tužilaštva, centara za socijalni rad i inspektorata rada, kao i drugih institucija kao što su domovi zdravlja, ministarstva pravde, finansija i obrazovanja, ovisno o odluci entiteta, Brčko Distrikta ili kantonalne vlade, koja osniva tim.¹⁸² Predstavnicima NVO-a uključeni su samo u četiri tima, iako prevenciju trgovine ljudima i direktnu pomoć žrtvama trgovine ljudima uglavnom provode NVO-i. Samo dva dnevna centra za djecu koja rade na ulici, od ukupno osam, uključena su u rad koordinacionih timova, što ozbiljno otežava identifikaciju slučajeva trgovine ljudima među ovom kategorijom djece, uključujući i romsku djecu. Sa ciljem operacionalizacije državnog referalnog mehanizma Udruženje “Zemlja djece u BiH” je u 27 lokalnih zajednica u BiH razvilo lokalne referalne mehanizme za prevenciju i postupanje u slučajevima prosjačenja i drugih oblika eksploatacije djece (Protokole) koji jasno definišu ulogu i odgovornost svih lokalnih aktera u sistemu zaštite djece od trgovine ljudima, od njihove identifikacije do reintegracije. Protokoli su kreirani u okviru projekta “Jačanje lokalnih referalnih mehanizama u borbi protiv trgovine ljudima u BiH” koji se implementira u partnerstvu sa World Vision i Kali Sara a koji je podržan od strane Vlade SAD-a.

Namjenska budžetska sredstva za implementaciju Strategije i Akcionih planova nisu planirana ni na jednom nivou vlasti, izuzev za obilježavanje Evropskog dana borbe protiv trgovine ljudima za koji su na godišnjem nivou izdvajana sredstva u iznosu od 10.000 KM, u okviru budžeta Ministarstva sigurnosti. Realizacija Strategije isključivo zavisi od projektnih aktivnosti međunarodnih i domaćih nevladinih organizacija. Zbog neusvajanja budžeta u 2019. i 2021. godini država nije ni dodijelila operativna sredstva za rad sigurnih kuća za zbrinjavanje (potencijalnih) žrtava trgovine ljudima i nevladinim organizacijama koje pružaju besplatnu pravnu pomoć, uprkos postojanju ugovora o uplati sredstava.

Krivično zakonodavstvo u BiH u pogledu krivičnog djela trgovine ljudima nije harmonizirano u dijelu koji se odnosi na oblike eksploatacije i zapriječene kazne. URS-u najmanja propisana kazna za krivično djelo trgovine djecom je pet godina, dok je u Federaciji i distriktu deset godina. Prisilno prosjačenje, ugovoreni/prisilni brak kao najdominantniji oblici eksploatacije djece nisu eksplicitno prepoznati kao oblici iskorištavanja djeteta u biću krivičnog djela trgovine ljudima u Federaciji i distriktu.

Uz podršku MFS-EMMAUS izrađeni su Minimalni standardi za podršku žrtvama trgovine ljudima, posebno djecu u BiH koji standardizuju kvalitetu pomoći i postupanja sa žrtvama kao i Smjernice za pružanje mentalno zdravstvene i psihosocijalne podrške žrtvama trgovine ljudima i osobama u riziku u BiH. Više od 230 profesionalaca je obučeno za postupanje u skladu sa ovim standardima.

¹⁸¹ U Banjoj Luci, Prijedoru, Doboju, Bijeljini, Istočnom Sarajevu i Trebinju, u skladu sa mjesnom nadležnošću okružnih tužilaštava

¹⁸² GRETA, Ekspertna grupa za suzbijanje trgovine ljudima, Pristup pravdi i efektivnim pravnim lijekovima za žrtve trgovine ljudima, Treći krug ocjenjivanja, Strasbourg, objavljeno 28. juna 2022. godine

EDUKACIJE ZA SUDIJE I TUŽIOCE

Bosna i Hercegovina je i dalje zemlja porijekla, odredišta i tranzita žrtava trgovine ljudima. Broj djece koja su žrtve trgovine ljudima je u stalnom porastu. Prema zvaničnim podacima, broj žrtava trgovine ljudima je u stalnom porastu. U izvještajnom periodu (2019–2021) identifikovano je ukupno 188 žrtava trgovine ljudima¹⁸³ a većina žrtava su bila djeca (65%) koja su iskorištavana kroz prisilno prosjačenje i prinudni rad na ulici, prisilni/ugovoreni brak i seksualnu eksploataciju.¹⁸⁴ Stvarni broj žrtava je znatno veći jer mnogi slučajevi trgovine djecom od strane policije i pravosudnih organa nisu prepoznati kao takvi. Identifikacija djece potencijalnih žrtava trgovine ljudima nije odvojena od krivičnog postupka. Odluke tužioca o statusu žrtve trgovine ljudima često su u suprotnosti sa stavovima profesionalaca i stručnjaka iz socijalnog i zdravstvenog sektora. Pojedine potencijalne maloljetne žrtve trgovine ljudima čekaju i po nekoliko godina na utvrđivanje statusa. Krivična djela trgovine ljudima radi seksualnog iskorištavanja i prisilnog prosjačenja djece u koja su uključeni članovi porodica nerijetko se u praksi od strane tužioca i sudija pogrešno kvalifikuju ili prekvalifikuju kao lakša krivična djela, kao što su “zapuštanje djeteta ili maloljetnika” i “poticanje na dječiju prostituciju”. Kada su žrtve krivičnog djela romska djeca, policija i pravosudni organi ih pravdaju kao tradicionalne kulturološke prakse i običaje i djecu vraćaju u njihove porodice, čak i kada je bilo indicija da su roditelji bili uključeni u iskorištavanje svoje djece.¹⁸⁵

Pored prisutnih predrasuda i stereotipa prema romskoj populaciji, sudije i tužioci nisu dovoljno obučeni da prepoznaju trgovinu ljudima, posebno kada su u pitanju domaće žrtve. Okružni sud u Banjoj Luci je 2020. godine donio je oslobađajuću presudu¹⁸⁶ kojom je krivnje za *krivično djelo trgovine djetetom oslobodio oca trinaestogodišnje djevojčice i još dvije punoljetne osobe koje su dogovorile i obavile kupoprodaju djevojčice za 1.000 KM (u prosjeku 500 eura) kako bi zasnovala prinudni brak, nakon čega je nad njom načinjena obluba*.¹⁸⁷ Sud je ovu odluku pravdao sociološko-kulturološkim osobenostima romske zajednice u pogledu obrasca bračnih i porodičnih odnosa, koji se, između ostalog, odnose na rano stupanje u spolne odnose i zasnivanje neformalne bračne zajednice, te mogućnosti optuženog da zna da je njegovo ponašanje zabranjeno. U pojedinim predmetima trgovine djecom sudovi izriču kazne koje su ispod zakonom propisanog minimuma. Na ponovljenom suđenju, prvostepeni sud Brčko distrikta BiH donio je presudu kojom je optuženika, koji je prisiljavao svoju suprugu i djecu na prosjačenje, radi vraćanja duga, osudio na jednogodišnju kaznu zatvora, što je znatno ispod zakonom propisanog minimuma od pet godina. Sudija se prilikom određivanja ove kazne vodio olakšavajućim okolnostima: da je optuženi bio oženjen i otac troje djece.¹⁸⁸

¹⁸³ Izvor: Ministarstvo sigurnosti BiH

¹⁸⁴ GRETA, Ekspertna grupa za suzbijanje trgovine ljudima, Pristup pravdi i efektivnim pravnim lijekovima za žrtve trgovine ljudima, Treći krug ocjenjivanja, Strasbourg, objavljeno 28. juna 2022. godine, stav 11

¹⁸⁵ Godišni izvještaj State Departmenta o trgovini ljudima 2021

¹⁸⁶ Okružni sud u Banjoj Luci, Presudabroj: 11 0 K 025371 19 K-p, od 06. 07. 2020.

¹⁸⁷ Slučaj je otkriven kada je porodica djevojčice nezadovoljna “cijenom” po kojoj je prodata, sve prijavila policiji. Navodno je bilo dogovoreno da dobiju 2.300 KM (1.160 eura), ali im je dato 1.000 KM, da bi kasnije zatražili još i zlatni prsten “Armani”, te 500 kvadrata zemlje.

¹⁸⁸ GRETA, Ekspertna grupa za suzbijanje trgovine ljudima, Pristup pravdi i efektivnim pravnim lijekovima za žrtve trgovine ljudima, Treći krug ocjenjivanja, Strasbourg, objavljeno 28. juna 2022. godine, stav 96 i 97

Primjer dobre sudske prakse zabilježen je u kantonalnom sudu u Tuzli koji je u julu 2020. godine jednog muškarca i ženu proglasio krivima za trgovinu ljudima, jer su svoje četvero maloljetne djece prisiljavali na prosjačenje i krađu u periodu dužem od godinu dana, te ih osudio na po deset godina zatvora. Sud je u obrazloženju presude napravio distinkciju između trgovine ljudima i krivičnog djela “maltretiranja ili zanemarivanja djeteta odnosno maloljetnika”, ističući da trgovina ljudima podrazumijeva radnje kao što su vrbovanje, prijevoz i premještanje osoba mlađih od 18 godina u svrhu iskorištavanja, što ne spada u elemente lakšeg krivičnog djela.

Prilikom smještaja djece žrtava trgovine ljudima, tužioci se ne vode potrebama i interesima djeteta već isključivo slobodnim smještajnim kapacitetima. U nedostatku prostornih kapaciteta i geografske dostupnosti sigurnih kuća, tužioci nerijetko zbrinjavaju djecu žrtve trgovine ljudima u domove za djecu bez roditeljskog staranja ili u alternativne oblike smještaja, poput SOS dječijih sela, što nije adekvatno rješenje.¹⁸⁹ To potvrđuje i slučaj trgovine djecom koji je pravosnažno okončan pred Kantonalnim sudom u Tuzli. Dječak žrtva je zbog prijavljenog fiktivnog mjesta prebivališta u drugom gradu odvojen od svoje braće i sestara i zbrinut u Dječiji dom u Kantonu Sarajevo, odakle je nakon dva dana pobjegao jer je bio izložen nasilju od strane drugih štićenika ove ustanove.¹⁹⁰ Zabrinjavajuća je situacija kod smještaja djece koja zbog preživljenih trauma usljed dugoročne eksploatacije pokazuju određene poremećaje u ponašanju. U nedostatku dječijih odjela na psihijatrijskim klinikama i ustanove za smještaj djece sa poremećajima u ponašanju, tužioci ove žrtve po automatizmu zbrinjavaju u stanove socijalne zaštite za djecu sa intelektualnim poteškoćama, koje nisu licencirane za zbrinjavanje žrtava trgovine ljudima.

Edukacija za tužioce i sudije i dalje se najvećim dijelom organizuje uz podršku međunarodnih organizacija. VSTV je u periodu od 2019. do 2021. godine organizovao samo jednu intersektorsku obuku usmjerenu na jačanje kapaciteta za nosioce pravosudnih funkcija i predstavnike agencija za sprovođenje zakona u oblasti borbe protiv trgovine ljudima. Fokus obuke bio je usmjeren da istraži aspekte borbe protiv trgovine ljudima i iskustva u krivičnom gonjenjenju u slučajevima ugovorenih brakova.

U saradnji sa Centrima za edukaciju sudija i tužilaca FBiH i RS-a, Vijeće Evrope realiziralo je tri online obuke o trgovini ljudima za pravne stručnjake, putem specijalizirane web platforme Vijeća Evrope za obuku pravnih stručnjaka HELP. Prilagođena specifičnim potrebama pravnih stručnjaka u Bosni i Hercegovini i pravnom okviru, ova online obuka ima za cilj povećati sposobnost pravnih stručnjaka za otkrivanje, identifikiranje, istragu, procesuiranje i osuđivanje slučajeva trgovine ljudima i zaštitu prava žrtava u skladu sa standardima Konvencije Vijeća Evrope o borbi protiv trgovine ljudima. Obuke o trgovini ljudima završene su u periodu mart–august 2020. godina, za pravne stručnjake; za članove mreže specijaliziranih tužitelja i istražitelja i nevladinih organizacija; te za profesore i studente relevantnih fakulteta. Učesnici su bili predstavnici osnovnih i okružnih sudova, tužilaštava, pravnog i kriminološkog fakulteta, međunarodnih organizacija, nevladinih organizacija, kantonalnih ministarstava unutarnjih poslova, inspektorata itd. iz cijele Bosne i Hercegovine (oba entiteta i Brčko distrikt uključen). Od 80 upisanih polaznika, 53 su uspješno završila obuku.¹⁹¹

¹⁸⁹ Fenomen trgovine djecom u BiH, Vijeće Evrope, juni 2021.

¹⁹⁰ Izvor Udruženje “Zemlja djece u BiH”

¹⁹¹ Državni koordinator za borbu protiv trgovine ljudima, Izvještaj o stanju u oblasti trgovine ljudima i o implementaciji Strategije suprotstavljanja trgovini ljudima u BiH za 2020. godini, mart 2021. godina

Zajedno sa drugim domaćim i međunarodnim partnerima, Misija OSCE-a je podržala organizaciju panela na temu trgovine ljudima u sklopu 13. tužilačke konferencije koja je ove godine održana u online formatu 8. i 9. oktobra. Ukupno 33 učesnika (deset muškaraca i 23 žene) usavršilo je svoje znanje iz oblasti sudske prakse Evropskog suda za ljudska prava iz oblasti borbe protiv trgovine ljudima; novina u domaćem zakonodavnom okviru i sudskoj praksi; trgovine ljudima u svrhu radne eksploatacije; problema u vezi sa trgovinom djece i mješovitim migracijama, te komparativnih iskustava u borbi protiv trgovine ljudima. U okviru navedenog panela, Međunarodna organizacija za migracije je bila pokrovitelj sesije na temu "Tradicija i običajno pravo kao prepreka pravilnoj identifikaciji trgovine ljudima među ranjivim kategorijama – izazovi u identifikaciji žrtava trgovine ljudima u mješovitim migracijskim tokovima".

EDUKACIJA ORGANA ZA PROVOĐENJE ZAKONA

Organima za provođenje zakona i dalje nedostaju kapaciteti, resursi i stručno znanje, što im onemogućava da provode djelotvorne istrage i krivično gonjenje usmjereno na žrtve. U RS-u, Brčko distriktu i kantonima u Federaciji ne postoje specijalizirani službenici, iako su jedinice za borbu protiv organiziranog kriminala i korupcije određene za vođenje istrage u predmetima trgovine ljudima. U prethodnim godinama, institucije čiji službenici prvi dolaze u kontakt s potencijalnim žrtvama, uključujući graničnu policiju, lokalnu policiju i službu za poslove sa strancima, nisu imale standardne smjernice i pokazatelje trgovine ljudima za neregularne migrantske tokove, pitanja koja se postavljaju tokom intervjua i prevodioce niti opći kapacitet za *skringing* velikog priliva migranata i izbjeglica. U saradnji sa NVO EMMAUS obučeni su pripadnici granične policije i osoblje iz službe za poslove sa strancima kako da prepoznaju žrtve unutar neregularnih migrantskih tokova.

Tokom 2020. godine IOM BiH je organizovao dvije sektorske obuke na temu jačanja kapaciteta agencija za proaktivnu identifikaciju, istrage i procesuiranje krivičnog djela trgovine ljudima. Ukupno 22 policijska službenika, koji su imenovani kao ključni akteri i nosioci međuagencijske saradnje za borbu protiv trgovine ljudima na svim nivoima vlasti, su prošli specijaliziranu obuku za proaktivnu identifikaciju žrtava trgovine ljudima kao i jačanje policijske saradnje s ciljem sprovođenja istraga i krivičnog gonjenja počinitelaca ovog djela. U novembru 2020. godine u saradnji sa Centrom za edukaciju sudija i tužilaca (CEST FBiH) i Centrom za edukaciju sudija i javnih tužilaca Republike Srpske (CEST RS) organizovana je prva po redu od dvije intersektorske obuke usmjerene na jačanje kapaciteta za nosioce pravosudnih funkcija i predstavnike agencija za sprovođenje zakona u oblasti borbe protiv trgovine ljudima pod nazivom: "Trgovina ljudima – Izazovi u otkrivanju i procesuiranju složenih krivičnih djela protiv ljudskog dostojanstva". Predavači na obuci su bili sudija Suda BiH, tužiteljica Tužilaštva BiH, istražitelj SIPA-e i koordinator lokalnog koordinacionog tima Tuzlanskog kantona. Vijeće Evrope realizovalo je tri online obuke o trgovini ljudima za pravne stručnjake, putem specijalizirane web platforme Vijeća Evrope za obuku pravnih stručnjaka HELP. Obuke su završene u periodu mart–august 2020. godina, za pravne stručnjake; za članove mreže specijaliziranih tužitelja i istražitelja

i nevladinih organizacija; istražitelje i inspektore rada. Od 80 upisanih polaznika, 53 su uspješno završila obuku.

Kroz projekat “Jačanje nacionalnih i lokalnih referencijalnih mehanizama u borbi protiv trgovine ljudima u BiH”, kojeg implementira World Vision u partnerstvu sa NVO “Zemlja djece u BiH”, u periodu od 2020. do 2021. godine razvijeno je ukupno 15 lokalnih protokola za prevenciju i postupanje u slučajevima prosjačenja i drugih oblika eksploatacije djece. Svi članovi lokalnog referencijalnog mehanizma iz općina u kojima je razvijen ovaj Protokol, uključujući i policiju, prošli su kroz multisektoralnu obuku za proaktivnu identifikaciju žrtava i primjenu Protokola. Ukupno je educirano 185 profesionalaca, od čega 27 policijskih službenika. Nakon potpisivanja protokola u tri lokalne zajednice identifikovane su potencijalne žrtve trgovine ljudima.

PREVENCIJA I PODIZANJE SVIJESTI U JAVNOSTI

Aktivnosti za podizanje svijesti u oblasti trgovine ljudima nisu podržane iz budžeta entitetskih i drugih nižih nivoa vlasti iako su te aktivnosti planirane u njihovim akcionim planovima.

U 2019. godini RING mreža je obilježila Evropski dan borbe protiv trgovine ljudima u četiri grada BiH: Banja Luka, Sarajevo, Bijeljina i Tuzla kada su članice mreže RING organizovale javni događaji (okrugli sto, javna rasprava...) na temu “Podizanje svijesti javnosti o trgovini ljudima u migracionim tokovima” te su okupile najvažnije aktere u prevenciji i suzbijanju trgovine ljudima na lokalnom nivou. Ministarstvo sigurnosti je iz svog budžeta za 2020. godinu dodijelilo sredstva u iznosu od 10.000,00 KM za obilježavanje 18. oktobra. Podržana je kampanja “Podizanje svijesti javnosti o trgovini ljudima u migracionim tokovima” koju je implementirala Fondacija “Lara” u saradnji sa članicama Mreže RING. Zbog neusvajanja zakona obudžetu institucija Bosne i Hercegovine i međunarodnih obaveza Bosne i Hercegovine za 2021. godinu, Ministarstvo sigurnosti Bosne i Hercegovine nije bilo u mogućnosti da raspiše javni poziv za dostavljanje projektnih prijedloga za obilježavanje 18. oktobra, Evropskog dana borbe protiv trgovine ljudima za 2021. godinu.

Tokom 2020. godine MFS-EMMAUS je u okviru projekata anti-trafficking programa koji se realizira uz donatorsku podršku USAID-a, BAN III/EC, i GIZ-a razvio nekoliko vrsta materijala u vidu postera i letaka u svrhu podizanja svijesti o problemu trgovine ljudima a razvijen je i koncept inovativnog načina za sigurno prijavljivanje rizika i slučajeva trgovine ljudima i za građane/ke BiH ali i za osobe u riziku od trgovine ljudima u okruženju miješanih migracija, sa osobitim fokusom na prevenciju trgovanja maloljetnicima bez pratnje. Pored dostupnosti informacije na zvaničnim jezicima u BiH, poster i su izrađeni i na engleskom, pašto, urdu, farsi i arapskom jeziku kako bi se olakšala komunikacija prema osobama pod rizikom od trgovine, strancima koji su u BiH prisutni u miješanim migracijama. Uz podršku Vijeća Evrope posljednja dva mjeseca 2020. godine obilježila je i finalizacija dvije kampanje za podizanje svijesti o trgovini ljudima u svrhu radne eksploatacije u BiH. U Gradu Bijeljina su 2019. godine započeli kampanju “Bijeljina grad siguran za svako dijete”. Ova kampanja se odvijala sve do 2021. godine realizovana je kampanja cilju prevencije dječijih brakova. Podijeljeno je više od 1.500 letaka i postera svim relevantnim institucijama sa indikatorima

za rano uočavanje rizika da djeca postanu žrtve trgovine ljudima. Ovi leci su distribuirani u svim osnovnim školama i relevantnim institucijama u Gradu Bijeljina. Za roditelje i adolescente iz romske populacije su na BHS i na romskom jeziku printali i distribuirali info leteke o problematici dječijih brakova. Ženska romska mreža "Uspjeh", uz podršku Udruženja žena Romkinja "Bolja budućnost", provela je aktivnosti informisanja i podizanja svijesti kako u romskim zajednicama tako i kod građana/ki o trgovini ljudima kroz ulične akcije u Tuzli, Visokom, Kaknju i Prnjavoru.

Za vrijeme pandemije COVID-19 sve kampanje i obuke su se provodile online, što je umnogome uticalo na kvalitet usvojenih znanja i vještina profesionalaca. Zbog zaokupljenosti informacijama o posljedicama koronavirusa, informacije o trgovini ljudima nisu bile od prioritarne važnosti za građane. Smanjeni ljudski profesionalni kapaciteti u policiji i organu starateljstva i pojačane aktivnosti oko nadzora primjene epidemioloških mjera uticali su na to da se izlasci na teren u cilju identifikacije potencijalnih žrtava trgovine ljudima u potpunosti minimiziraju. Smještaj potencijalnih žrtava trgovine ljudima je bio otežan zbog nepostojanja izolatornih prostorija u prihvatilištima i sigurnim kućama te nedostatku testova za brzo testiranje na koronavirus. Zbog pandemije, određeni broj žrtava trgovine ljudima je prijevremeno otpušten iz sigurnih kuća o čemu svjedoči i slučaj petnaestogodišnjeg dječaka koji je otpušten iz sigurne kuće EMMAUS na polovini školske godine završnog razreda osnovne škole koju je pohađao u sigurnoj kući, bez urađene procjene o mogućnosti nastavka daljeg obrazovanja u mjestu njegovog prebivališta. Dječak nije nastavio dalje obrazovanje jer je prerastao godine starosti u pogledu školskog obveznika.

OCJENA I PREPORUKE

Iz gore opisanog stanja, iz raspoloživih analiza, vidljivo je da je neophodno nastaviti sa realizacijom strateških mjera i aktivnosti, u svim njegovim segmentima, od prevencije, sistema podrške i zaštite žrtava do efikasnog krivičnog gonjenja.

Prema prepoznatim problemima iz ranijih izvještajnih perioda, trenutno stanje zahtijeva:

- ▶ Harmonizirati entitetske krivične zakone i zakone Brčko distrikta po pitanju krivičnog djela trgovine ljudima koje je učinjeno na štetu djeteta, u dijelu koji se odnosi na oblike eksploatacije i visinu minimalno zapriječene kazne;
- ▶ Obezbjediti ljudske, materijalne i finansijske resurse za dosljednu primjenu postojećih lokalnih Protokola za prevenciju i postupanje u slučajevima prosjačenja i drugih oblika eksploatacije djece i za njihovu multiplikaciju u svim lokalnim zajednicama, te osigurati specijalističku obuku za sve policajce, graničnu policiju, inspekcije rada, socijalne, zdravstvene i obrazovne radnike za proaktivnu identifikaciju i zaštitu djece žrtava trgovine ljudima;
- ▶ Osigurati da djeca žrtve trgovine ljudima dobijaju specijalizovanu njegu, podršku i odgovarajući smještaj kao i prilagođen mehanizam žalbe.

PRAVDA ZA DJECU

Komitet podsjeća na njegovu prethodnu preporuku i posebno poziva državu članicu da ojača efektivnu implementaciju Zakona o zaštiti i postupanju sa djecom i maloljetnicima u krivičnom postupku na nivou entiteta i distrikta, što se odnosi i na pristup obrazovanju tokom pritvora i maloljetničkog zatvora te osiguranje reintegracije promovira nesudske mjere za djecu optuženu za krivična djela, uključujući preusmjeravanje, medijaciju i savjetovanje, te primjenu alternativnih sankcija za djecu, kao što je probacija ili rad za opće dobro, kad god je to moguće, osigura da u slučajevima kada je pritvor neizbježan djeca ne borave zajedno sa odraslima, uključujući i pritvorske ustanove, donese izmjene člana 358, stav 3. i 4. Zakona o krivičnom postupku Bosne i Hercegovine kako bi se strogo ograničilo produženje pritvora za djecu, nastavi napore na provođenju specijalizirane obuke o pravima djece i pravdi za djecu za sudije, službenike agencija za provođenje zakona i socijalne radnike koji rade sa djecom u sukobu sa zakonom i poduzme neophodne mjere za sprečavanje korištenja u medijima ličnih podataka djece u sukobu sa zakonom, koji nisu uređeni zakonom, kao što je ime člana porodice i mjesto stanovanja.

Entitetski zakoni o maloljetničkom pravosuđu još uvijek nisu provedeni i nisu uzajamno usklađeni.¹⁹²

Na nivou lokalnih zajednica formirane su multisektorske radne grupe za koordinaciju sa zadatkom osmišljavanja i provođenja sekundarnih i tercijarnih mjera prevencije za djecu u riziku i djecu u sukobu sa zakonom.

Samo u određenim policijskim stanicama, sudovima i tužilaštvima određene prostorije prilagođene su potrebama djece. Stručne osobe su prošle obuku o dječijoj psihologiji, uzimanju iskaza od djece svjedoka, izradi plana podrške, utvrđivanju najboljeg interesa djeteta i primjeni diverzionih i alternativnih mjera. Bez obzira na ostvareni napredak, neophodno je nastaviti rad na reformi i unapređenju sistema.

Odredene procedure još uvijek nisu prilagođene potrebama djece, a nedostaje i multidisciplinarni pristup pružanju podrške i pomoći prije, tokom i nakon sudskog postupka. Princip "najboljeg interesa djeteta" ne primjenjuje se sistematski, a pravo djece da se njihovo mišljenje uzme u obzir u svim postupcima koji se na njih odnose nije uvijek adekvatno ispoštovano ili omogućeno. Nedostaje i temeljitija realizacija prava djece da budu upoznata o postupku, uslugama i eventualnim posljedicama. Unatoč malom broju djece u pritvoru (manje od 30 posljednjih godina), tek mali broj djece u sukobu sa zakonom (7% u 2018. godini) biva preusmjereno od sudskog postupka, što ukazuje na potrebu za većom primjenom alternativnih mjera. Također je konstatovana potreba za većom dostupnošću mjera reintegracije za djecu nakon zavodskih mjera i boljim pristupom tim mjerama. Mnoga djeca, a posebno djeca iz siromašnih domaćinstava, djeca sa poteškoćama u razvoju, romska djeca i djeca u pokretu još uvijek ne ostvaruju jednak pristup pravdi. Besplatna pravna pomoć nije svugdje dostupna djeci žrtvama i svjedocima u krivičnim postupcima. Djeca iz siromašnih porodica manje su informisana

¹⁹² Izvještaj o Bosni i Hercegovini za 2021, Evropska komisija

od drugih o svojim pravima i o tome gdje mogu tražiti obeštećenje, te im je i plaćanje usluga advokata, sudskih troškova i troškova prevoza dodatna prepreka.¹⁹³

U 2019. godini tužiteljstva u Bosni i Hercegovini riješila su 489 prijava o počinjenom kaznenom djelu za maloljetne osobe, što je u odnosu na prethodnu godinu manje za 46 prijava, ili 8,6%. Od ukupnog broja prijava o počinjenom krivičnog djelu za maloljetne osobe u 2019. godini, po vrstama odluke za njih 53,78% je odbačena prijava, 6,54% pripremnog postupak je obustavljen i za 39,67% slučajeva podnijet je prijedlog za izricanje sankcije. Ukupan broj osuđenih maloljetnih osoba je 116, što je 21 osuđeni maloljetnik više u odnosu na prethodnu godinu, ili 22,11%. Izrečeno je 116 krivičnih sankcija i to odgojnih mjera u 93,97% slučajeva, a kazna maloljetničkog zatvora u 6,03% (7).¹⁹⁴ U 2020. godini riješeno je 410 prijava o počinjenom krivičnom djelu za maloljetne osobe, što je u odnosu na prethodnu godinu manje za 79 prijava, ili 16,6%. Od ukupnog broja izvješća (prijava) o počinjenom kaznenom djelu za maloljetne osobe u 2020. godini, po vrstama odluke za njih 46,6% je odbačena prijava, 6,6% pripremnog postupak je obustavljen i za 46,8% slučajeva podnijet je prijedlog za izricanje sankcije. U istom razdoblju, doneseno je 120 optužbi, što je šest optužbi manje u odnosu na prethodnu godinu. Ukupan broj osuđenih maloljetnih osoba je 107, što je devet osuđenih maloljetnika manje u odnosu na prethodnu godinu, ili 7,8%. Izrečeno je 107 kaznenih sankcija, i to odgojnih mjera u 97,2% slučajeva, a kazna maloljetničkog zatvora 2,8% (3). U 2021. godini riješeno je 415 prijava, što je u odnosu na 2020. godinu manje za 5 prijava, ili 1,2%. Od ukupnog broja prijava za njih 46,3% je odbačena prijava, 6,3% pripremnog postupak je obustavljen i za 47,5% slučajeva podnijet je prijedlog za izricanje sankcije. Donijeto je 91 optužbi, što je za 29 optužbi manje u odnosu na prethodnu godinu. Ukupan broj osuđenih maloljetnih osoba je 69 što je 38 osuđenih maloljetnika manje u odnosu na prethodnu godinu, ili 35,5%. Izrečeno je 69 kaznenih sankcija, i to odgojnih mjera u 94,2% slučajeva, a kazna maloljetničkog zatvora 5,8% (4).¹⁹⁵ U junu 2020. godine, u zatvoru je bilo 39 maloljetnika, a u septembru 2021. godine 22 maloljetnika.¹⁹⁶ Vlasti nisu pristupile izmjenama Zakona o krivičnom postupku Bosne i Hercegovine (član 358, stav 3. i 4.) kako bi se strogo ograničilo produženje pritvora za djecu.

Edukacijski centar u okviru Kazneno–popravnog zavoda poluotvorenog tipa u Orašju (škola, odnosno učionice i radionice) se od početka rada ove ustanove (2018) i dalje ne koristi jer učionice i radionice nisu opremljene. U pogledu obrazovanja djece, ova ustanova ima potpisan sporazum sa lokalnom osnovnom školom, ali kada je u pitanju srednje obrazovanje izostala je saradnja s lokalnom srednjom školom zbog protesta roditelja te škole. Iako je od posljednje preporuke Institucije ombudsmena za ljudska prava prošlo tri godine u većini ustanova za smještaj djece u sukobu sa zakonom još uvijek nije uspostavljen 24-satni tretman, i da se nastavlja sa praksom da se tokom noći maloljetnik na odjelu zaključava, bez dežurnog vaspitača i bez pripadnika iz obezbjeđenja. Nekoliko maloljetnika je izjavilo da je bilo fizičkog kažnjavanja od strane stražara i da se za njihovo disciplinovanje koristi izolacija, odnosno samica.¹⁹⁷ Pojedine ustanove nalaze se i dalje u okviru kazneno–popravnih ustanova što im u velikoj mjeri otežava rad. Problem postpenalnog tretmana maloljetnika koji u našem društvu gotovo i ne postoji. Institucija ombudsmena je u decembru 2021. godini izdala poseban izvještaj o stanju u ustanovama

¹⁹³ Situaciona analiza o položaju djece u BiH, UNICEF, mart 2020.

¹⁹⁴ Maloljetni počinioci krivičnih djela u BiH za 2019, Agencija za statistiku BiH

¹⁹⁵ Maloljetni počinioci krivičnih djela u BiH za 2021, Agencija za statistiku BiH

¹⁹⁶ Izvještaj o Bosni i Hercegovini za 2021, Evropska komisija

¹⁹⁷ Specijalni izvještaj o stanju u ustanovama u kojima su smještena djeca u sukobu sa zakonom, Institucija ombudsmena za ljudska prava BiH, decembar 2021.

u kojima su smještena djeca u sukobu sa zakonom ističući potrebu za uspostavljanjem posebne ustanove za liječenje i osposobljavanje maloljetnika, kako je to propisano zakonima, da bi se omogućilo izricanje i izvršenje ove zavodske vaspitne mjere, kao i mjere bezbjednosti obaveznog psihijatrijskog liječenja ili da se u okviru postojećih ustanova za smještaj maloljetnika u sukobu sa zakonom uspostave posebne referate u kojima bi se izvršavala ova vaspitna mjera. Ministarstvu pravde RS-a preporučeno je osnivanje vaspitnog centra za maloljetnike čijim bi se radom osigurao kratkotrajni, ali intenzivni tretman maloljetnika, po uzoru na primjere dobrih praksi funkcionisanja odgojnih centara u FBiH.¹⁹⁸ Kao i prilikom izrade ranijih Izvještaja, ombudsmeni su zabrinuti zbog činjenice da se u odjeljenju vaspitno–popravnog doma pri Kazneno–popravnog zavodu Banja Luka ponovo na prozorima i dalje nalaze rešetke i da je objekat ograđen bodljikavom žicom.

U septembru mjesecu 2020. godine Federalno ministarstva rada i socijalne politike je u okviru projekta “Pravda za svako dijete” organizovalo edukaciju stručnih osoba organa starateljstva u vođenju postupka medijacije u primjeni odgojnih preporuka prema maloljetnicima u FBiH. Na obuci je učestvovalo 27 stručnih radnika iz 22 centra za socijalni rad iz osam kantona koji su stekli neophodne vještine i znanja potrebna za vođenje postupka posredovanja/medijacije u primjeni odgojnih preporuka “Lično izvinjenje oštećenom i Nadoknada štete oštećenom”. Time je broj certificiranih medijatora/posrednika za vođenje spomenutih postupaka u FBiH povećan na 42.

OCJENA STANJA I PREPORUKE

Na osnovu prikupljenih analiza i definisanih preporuka može se zaključiti da se stanje u izvještajnom periodu nije bitnije poboljšalo i da je neophodno nastaviti sa aktivnosti dosljedne primjene zakona u oblasti pravde za djecu i preporuka iz prethodnog izvještaja. Slijedom toga, vlasti u BiH trebale bi dodatno raditi na:

- ▶ Harmonizaciji entitetskih i zakona Brčko distrikta u oblasti postupanja sa djecom i maloljetnicima u krivičnom postupku;
- ▶ Poboljšati jednak pristup djece pravdi, između ostalog, kroz osiguranje besplatne pravne pomoći, kako bi sva djeca, uključujući i djecu Rome, djecu sa poteškoćama u razvoju i djecu migrante i tražioce azila, uživala jednake prednosti sistema pravde koji je prilagođen djeci i mogla potraživati obeštećenje u slučaju da su im prava narušena;
- ▶ Hitno prilagoditi sve policijske i pravosudne objekte za maloljetnike sa odgovarajućim ljudskim, tehničkim i finasnsijskim resursima, te obezbijediti da specijalizirane sudije dobiju odgovarajuću obuku;
- ▶ Osigurati da se alternativne mjere za pritvor, kao što su diverzione mjere, uslovna kazna, posredovanje, savjetovanje ili usluge u zajednici, u potpunosti sprovede gdje god je to moguće, kao i da se obezbijedi da se pritvor koristi kao posljednje sredstvo i na najkraći mogući vremenski period i da se redovito pregleda u cilju ukidanja

¹⁹⁸ Ibid.

- ▶ Primjeniti Preporuke Institucije ombudsmena u vezi sa stanjem u ustanovama u kojima su smještena djeca u sukobu sa zakonom.

FAKULTATIVNI PROTOKOLI UZ KONVENCIJU O PRAVIMA DJETETA

Komitet uvažava uložene napore na implementaciji zaključnih zapažanja o inicijalnom izvještaju države članice u dijelu o Fakultativnom protokolu uz Konvenciju o prodaji djece, dječijoj prostituciji i dječijoj pornografiji. Međutim, Komitet sa žaljenjem konstatuje da se informacije koje je dostavila država članica gotovo isključivo odnose na trgovinu djecom. Komitet preporučuje državi članici da poduzme sve neophodne mjere za implementaciju gore navedenih preporuka, naročito u pogledu definicije i kriminalizacije svih djela navedenih u članu 2 i 3 Fakultativnog protokola, donošenja akcionog plana države, istrage i procesuiranja krivičnih djela obuhvaćenih Fakultativnim protokolom i zaštite i reintegracije djece žrtava. Komitet podsjeća članicu da postupi po prethodnom zaključnom zapažanju Komiteta o Fakultativnom protokolu o djeci u oružanim sukobima i zaključnom zapažanju Komiteta o Fakultativnom protokolu o prodaji djece, dječijoj prostituciji i dječijoj pornografiji, te podsjeća na njegova prethodna zaključna zapažanja i preporučuje državi članici da implementira te preporuke, a naročito sljedeće:

- U propisima na nivou države, entiteta i distrikta izričito zabrani i kriminalizira regrutovanje i korištenje djece mlađe od 18 godina u neprijateljstvima od strane nedržavnih naoružanih grupa;
- Provede programe sistematske obuke o odredbama Fakultativnog protokola za sve relevantne profesije koje rade sa djecom i za njih;
- Uspostavi i provodi ekstrateritorijalnu nadležnost za počinjena krivična djela prema Fakultativnom protokolu bez kriterija dvostrukog kriminaliteta.

Krivičnim zakonom BiH inkriminirana je radnja organizovanja, rukovođenja, obučavanja, opremanja ili regrutovanja pojedinaca ili grupe ljudi s ciljem pridruživanja, na bilo koji način, stranoj vojnoj, stranoj paravojnoj ili stranoj parapolijskoj formaciji koje djeluju van Bosne i Hercegovine zapriječena kazna za ovo krivično djelo je najmanje osam godina.¹⁹⁹

BiH je prva među balkanskim zemljama po broju djece koja su napustila BiH sa svojim porodicama, ili su ih majke porijeklom iz BiH rodile u Siriji.²⁰⁰ U decembru 2019. vlasti su prvi put organizovale repatrijaciju grupe državljana Bosne i Hercegovine iz sjeverne Sirije. U grupi je bilo sedam muškaraca, šest žena i 12 djece od čega je jedno dijete bez roditeljskog staranja. Muškarci su po dolasku uhapšeni i procesuirani.

Multidisciplinarni tim stručnjaka pruža podršku lokalnim vlastima u rješavanju problema vezanih za građane koji su se vratili sa stranih ratišta te stalne tendencije ka radikalizaciji. Postoje ozbiljni problemi po pitanju upisa djece povratnika sa ratišta iz Sirije u matične

¹⁹⁹ Član 162b Protivzakonito formiranje i pridruživanje stranim paravojnim ili parapolijskim formacijama

²⁰⁰ <https://www.ins.ba/bs/article/12558/atlantska-inicijativa-kako-upravlјati-rizikom-povratka-sa-stranih-ratista>

knjige. Jedanaestero djece povratnika sa sirijskog ratišta cijelu godinu nisu mogla ostvariti nikakva prava, budući da nisu mogla biti upisana u matičnu knjigu rođenih. Zbog toga nisu formalno mogla dobiti zdravstvenu zaštitu niti se upisati u školu. Djeca su imala od dvije do osam godina i sve vrijeme su bila diskriminirana jer su im uskraćena osnovna ljudska prava. Pozivajući se na Ustav BiH i ratificirane međunarodne konvencije a rukovodeći se principom “najboljeg interesa djeteta”, NVO “Vaša prava” je pokrenula upravne postupke za pravnu registraciju ove djece ali matični uredi su njihove zahtjeve uporno odbijali. U januaru 2021. godine usvojene su dopune Zakona o vanparničnom postupku kojim je utvrđena nadležnost sudova da “u vanparničnom postupku utvrđuju vrijeme i mjesto rođenja osoba koje vrijeme i mjesto svog rođenja ne mogu dokazati na način predviđen propisima kojima se uređuje vođenje matičnih knjiga”. Nema raspoloživih podataka da li su nakon izmjena zakonodavnog okvira sva djeca upisana u matične knjige rođenih. Prema raspoloživim podacima nadležnih institucija u izbjegličkim kampovima Al Hol i Roj i pritvorskim jedinicima na sjeveroistoku Sirije nalazi se 52 državljanina BiH, od toga 22 muškarca i 30 žena sa njihovih 66 maloljetne djece /ukupno 118/. Jedan maloljetnik bez majke se nalazi u zatvoru. Njihov povratak se očekuje u narednom periodu. Određena saznanja govore da je jedan dio povratnika maloljetnika služio u paravojnim formacijama.

Početakom 2020. godine Vlada FBiH je formirala Interresornu radnu grupu koja koordinira aktivnostima sa svim nivoima vlasti, uključujući i lokalne zajednice u koje se državljani BiH vraćaju. Poduzete su određene aktivnosti koje se tiču obuka profesionalaca koji će direktno raditi sa povratnicima, ženama i djecom.

OCJENA STANJA I PREPORUKE

U periodu od 2019. do 2021. godine, na koji se odnosi ovaj Izvještaj, Bosna i Hercegovina nije učestvovala u oružanim sukobima. Krivični zakon BiH zabranjuje i kriminalizira regrutovanje i korištenje bh. državljanina, uključujući i djecu, u neprijateljstvima od strane nedržavnih naoružanih grupa. Vlasti u BiH se trenutno nalaze pred velikim izazovom po pitanju najave vraćanja djece i maloljetnika sa stranih ratišta i njihove deradikalizacije i reintegracije. U tom kontekstu neophodno je da država što prije uspostavi efikasan mehanizam kolektivne brige za prihvata i podršku žena i djece povratnika u smislu da:

- ▶ Izradi operativni Akcioni plan za prevenciju i borbu protiv terorizma na nivou entiteta i distrikta, u vezi sa Strategijom za borbu protiv terorizma BiH;
- ▶ Uspostavi jasan referalni mehanizam za postupanje institucija u procesu rehabilitacije i reintegracije povratnika sa standardnim operativnim procedurama koje su prilagođene ženama i djeci, ali i za različite segmente podrške i tretmane te obezbijedi ljudske, materijalne i finansijske kapacitete za njihovu sprovedbu;
- ▶ Provede programe sistematske obuke o odredbama Fakultativnog protokola za sve relevantne profesije koje rade sa djecom i za njih.

LITERATURA I IZVORI:

Situaciona analiza o položaju djece u Bosni i Hercegovini, mart 2020. godine, UNICEF

Zakon o zdravstvenom osiguranju RS ("Službeni glasnik Republike Srpske", broj: 18/99, 51/01, 70/01, 51/03, 57/03, 17/08, 1/09, 106/09, 110/16, član 16.)

Zakon o zdravstvenom osiguranju FBiH ("Službene novine FBiH", broj: 30/97, 7/02, 70/08, 48/11, 36/18)

Zakon o kontroli i ograničenoj upotrebi duhana, duhanskih preradevina i ostalih proizvoda za pušenje ("Službene novine Federacije BiH", broj: 38/22)

Zakon o unutrašnjoj trgovini FBiH ("Službene novine FBiH", broj: 40/2010 i 79/2017)

Kodeks o komercijalnim komunikacijama ("Službeni glasnik BiH", broj: 03/16)

Uredba o zabrani prodaje i upotrebe alkoholnih pića na javnim mjestima licima mlađim od 18 godina ("Službeni glasnik Republike Srpske", broj: 106/06)

Godišnji izvještaj Ombudsmana za djecu RS za 2018. godinu

Godišnji izvještaj Ombudsmana za djecu RS za 2019. godinu

Godišnji izvještaj Ombudsmana za djecu RS za 2020. godinu

Pravo djeteta na pratnju roditelja/staratelja prilikom bolničkog liječenja, Preporuka Ombudsmana za djecu RS

Ombudsman za djecu RS, Preporuka broj: 59-33-1-PTS/18

Ombudsman za djecu RS, Poseban izvještaj o prevenciji duvana i alkohola među djecom i mladima

Posebni izvještaj Ombudsmana za djecu RS "Poseban plan brige mora da ima svako dijete zbrinuto u ustanovi", Banja Luka, septembar 2020. godina

Ljudska prava u oblasti seksualnog i reproduktivnog zdravlja u BiH, Institucija ombudsmena za ljudska prava BiH, završni izvještaj, januar 2021. godine

Specijalni izvještaj o govoru mržnje u BiH, Institucija ombudsmena za ljudska prava BiH, juli 2021. godine

Specijalni izvještaj o stanju u ustanovama u kojima su smještena djeca u sukobu sa zakonom, Institucija ombudsmena za ljudska prava BiH, decembar 2021. godine

Godišnji izvještaj o rezultatima aktivnosti Institucije ombudsmena za ljudska prava Bosne i Hercegovine za 2021. godinu

Zdravstveno stanje stanovništva i zdravstvena zaštita u Federaciji BiH, Zavod za javno zdravstvo FBiH, 2019. godina

Zdravstveno stanje stanovništva i zdravstvena zaštita u FBiH, Zavod za javno zdravstvo FBiH, 2020. godina

Globalno istraživanje pušenja kod školske djece i mladih (GYTS) u Federaciji BiH Federalno ministarstvo zdravstva, 2019. godina

Informacija o stanju bezbjednosti u RS u 2019. godine, Ministarstvo unutrašnjih poslova Republike Srpske

Godišnji izvještaj o kvalitetu zraka u FBiH za 2021. godinu, Federalni hidrometeorološki zavod

Strategija socijalnog uključivanja Federacije Bosne i Hercegovine za period 2021–2027

Federalna strategija zaštite okoliša 2022–2032

Izvještaj o provedbi Akcionog plana BiH za rješavanje problema Roma u oblasti zapošljavanja, stambenog zbrinjavanja i zdravstvene zaštite 2017–2020. i utrošku grant sredstava za 2020. godinu, Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice BiH, juni 2021. godine

Migracioni profil BiH za 2020. godinu, Ministarstvo sigurnosti BiH

Izvještaj o stanju u oblasti trgovine ljudima i o implementaciji Strategije suprotstavljanja trgovini ljudima u BiH za 2020. godinu, Državni koordinator za borbu protiv trgovine ljudima, mart 2021. godina

Informacija o radu sa maloljetnim migrantima bez pratnje u Privremenom prihvatnom centru "Ušivak", Kantonalni centar za socijalni rad Sarajevo

UNICEF, Stanje dječijih prava u BiH

Fenomen trgovine djecom u BiH, Vijeće Evrope, juni 2021.

Progressive Reinforcement of Organisations and Individuals, Shadow report, WHO Framework Convention on Tobacco Control Implementation and Challenges in Bosnia and Herzegovina

Nulta tolerancija – Presjek stanja izloženosti djece i mladih alkoholu i preporuke za institucionalni pristup njihovoj zaštiti u BiH, Centar za edukaciju mladih, Travnik 2020. godina

Upotreba psihoaktivnih supstanci među mladima u BiH – rezultati istraživanja, Perpetuum mobile – Institut za razvoj mladih i zajednice, Banja Luka, 2019. godina

Izvještaj provedenog istraživanja "Pristup mladih informacijama o seksualnom i reproduktivnom zdravlju, obrazovanju i njezina Zapadnom Balkanu u vrijeme COVID-a", Evropska mreža Međunarodne federacije za planirano roditeljstvo IPPF-EN, mart 2022. godine

Western Balkans Report – AQM in Bosnia and Herzegovina. oktobar 2019. godine

Izazovi socijalne zaštite u BiH, obuhvat, adekvatnost rashodi i finansiranje, International Labour Organization, 2022. godine

Migracioni profil BiH za 2020. godinu, Ministarstvo sigurnosti BiH

"Gdje god da idemo, čine nam zlo", Nasilje nad decom izbeglicama i migrantima koja putuju u Evropu balkanskom rutom (Sažetak izvještaja), Save the Children i Centar za interdisciplinarnu studiju, 2022. godina

Izvještaj o napretku BiH za 2020, Evropska komisija

Izvještaj o napretku BiH za 2021, Evropska komisija

Priručnik za uključivanje djece tražitelje azila/izbjeglica i migranata u obrazovne procese u BiH, UNICEF, oktobar 2020. godine

"Izveštavanje o migrantima i izbjeglicama – #TačnoJeBitno", Udruženje BH novinari, a za potrebe medijskog praktikuma

Nevidljivi tokom pandemije: Djeca izbjeglice i migranti u sjeni dnevne politike, Media centar Sarajevo

GRETA, Ekspertna grupa za suzbijanje trgovine ljudima, Pristup pravdi i efektivnim pravnim lijekovima za žrtve trgovine ljudima, Treći krug ocjenjivanja, Strasbourg, 2022. godine

Godišni izvještaj State Departmenta o trgovini ljudima 2021. godine

Smjernice za utvrđivanje i procjenu najboljeg interesa djeteta – vodič za profesionalce, Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice BiH i mreža "Snažniji glas za djecu", 2020.

Izvještaj o provođenju Akcionog plana za djecu Bosne i Hercegovine 2015. –2018. , Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice BiH, 2019. godina

Diskriminacija u Bosni i Hercegovini – percepcije, stavovi i iskustva javnosti, OSCE, 2019. godina

Ljudska prava u poslovnom sektoru u BiH, Institut za razvoj mladih KULT, 2019. godina

Strategija socijalnog uključivanja FBiH 2021–2027

Strategija socijalne uključenosti Republike Srpske 2021–2027

Odgovor na krizu uzrokovanu pandemijom COVID-19: Analiza iz perspektive ljudskih prava i rodne ravnopravnosti, OSCE

Bilten Socijalne zaštite 2020, Agencija za statistiku BiH

Alternativni izvještaj o napretku BiH na putu za članstvo u Evropsku uniju, Inicijativa za monitoring evropskih integracija BiH, Sarajevo 2022. godine

Socijalna uključenost u Bosni i Hercegovini: Izvještaj o humanom razvoju za 2020. godinu, UNDP, 2021. godina

Strategija razvoja predškolskog, osnovnog i srednjeg vaspitanja i obrazovanja u Republici Srpskoj 2022–2030

Platforma za razvoj predškolskog odgoja i obrazovanja 2015–2022

Izvještaj o istraživanju kvaliteta u ustanovama za predškolski odgoj i obrazovanje, Agencija za predškolsko, osnovno i srednje obrazovanje BiH, 2021. godina

Bosnia and Herzegovina Functional Review od Educaton Service Delivery Phase II: Strengthening Institutions to Create a More Effective Education Workforce, 2021, World Bank, 2021

Dobrobit i sigurnosti žena: istraživanje o nasilju nad ženama u Bosni i Hercegovini, OSCE, 2019.

Pristup i povjerenje Roma u institucije sigurnosti i pravosuđa u Bosni i Hercegovini, Atlantska inicijativa, 2021.

Smjernice za postupanje u slučajevima nasilja nad djecom u Bosni i Hercegovini, revidirane, 2022. godina

Federalna strategija zaštite okoliša 2022–2032

